

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
INSTITUTUL DE CERCETARE A CALITĂȚII VIEȚII

CIVILIZAȚIA RURALĂ DIN ROMÂNIA
ÎN PERSPECTIVA INTEGRĂRII ÎN UE
(I)

Gheorghe SOCOL
Dan Constantin RĂDULESCU

Centrul de Informare și Documentare Economică
București, 2006

STUDII ȘI CERCETĂRI ECONOMICE
Publicație lunară a Institutului Național de Cercetări Economice
Institutul de Cercetare a Calității Vieții

- colegiul editorial -

dr. Ana BĂLAȘA
Dumitru CHIRIAC
dr. Adrian DAN
dr. Simona ILIE
prof. univ. dr. Ioan MĂRGINEAN
dr. Adina MIHĂILESCU
dr. Iuliana PRECUPEȚU
dr. Gheorghe SOCOL
dr. Mariana STANCIU
Manuela STĂNCULESCU
dr. Laureana URSE
dr. Bogdan VOICU
prof. univ. dr. Cătălin ZAMFIR

Editat de CENTRUL DE INFORMARE ȘI DOCUMENTARE ECONOMICĂ
REDACTOR-ȘEF: VALERIU IOAN-FRANC
SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE: AIDA SARCHIZIAN

REDACTOR: ANCA CODIRLĂ
MACHETARE ȘI TEHNOREDACTARE: LUMINIȚA LOGIN
COPERTA COLECȚIEI: NICOLAE LOGIN
CIDE/PROBLEME: Stu.46-47doc (...)

Redacția și administrația: București, Calea 13 Septembrie nr. 13, sectorul 5,
cod poștal 050711, telefon: 0040-21-318.24.38, telefax: 0040-21-318.24.32
Adresa poștală: București 5, căsuța poștală 5-72

Materialele cuprinse în acest buletin pot fi reproduse numai cu aprobarea
conducerii Institutului Național de Cercetări Economice.

Volumele seriei pot fi identificate și comandate fie în colecție anuală, respectiv ISSN 1222 - 541X,
fie pe fiecare titlu în parte, respectiv pe ISBN alocat fiecărui volum.

Pentru volumul de față:

ISBN - 973 -7885 -50-3

ISBN - 978-973 -7885 -50-0

CUPRINS

Civilizația rurală și studierea ei - <i>Gheorghe SOCOL</i>	5
Elogiul agriculturii și al satului - <i>Gheorghe SOCOL</i>	8
Sat și oraș, două tipuri de viață socială - <i>Gheorghe SOCOL</i>	10
Civilizație ori cultură? Se exclud una pe alta sau sunt complementare? - <i>Gheorghe SOCOL</i>	13
Sociologia monografică Gusti, o paradigmă originală de cercetare a satului - <i>Gheorghe SOCOL</i>	16
Agricultura și satul în România și în UE - <i>Gheorghe SOCOL</i>	18
Țăranul român, creatorul civilizației rurale - <i>Gheorghe SOCOL</i>	26
Exploatarea agricolă - <i>Gheorghe SOCOL</i>	30
Gospodăria - <i>Gheorghe SOCOL</i>	33
Reconstituirea clasei țărănești după Revoluția din 1989 - <i>Gheorghe SOCOL</i>	36
Evoluția proprietății agricole în perioadele istorice premoderne (până la 1848) - <i>Dan Constantin RĂDULESCU</i>	47
Aspecte istorice privind evoluția proprietății agricole în perioadele premoderne în spațiul românesc - <i>Dan Constantin RĂDULESCU</i>	51
Obștea țărănească, element fundamental al agriculturii și proprietății agricole în perioada cristalizării Evului Mediu în spațiul românesc (sec. III - XIII) - <i>Dan Constantin RĂDULESCU</i>	60
Evoluția agriculturii și a proprietății agricole în perioada consolidării Evului Mediu în spațiul românesc: Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Muntenia și Moldova (sec. XIV-XVIII) - <i>Dan Constantin RĂDULESCU</i>	65
Evoluția agriculturii și proprietății agricole în perioada destrămării relațiilor feudale (sec. XVIII-1848) în: Transilvania, Crișana, Banat, Maramureș, Bucovina, Muntenia și Moldova - <i>Dan Constantin RĂDULESCU</i>	84

Evoluția agriculturii și a proprietății agricole în Basarabia (1812-1848) - <i>Dan Constantin RĂDULESCU</i>	100
Evoluția agriculturii și a proprietății agricole în Dobrogea (1800-1848) - <i>Dan Constantin RĂDULESCU</i>	102
Concluzii	105

CIVILIZAȚIA RURALĂ ȘI STUDIAREA EI

Gheorghe SOCOL

Civilizația noastră rurală este, prin geneza ei, o civilizație țărănească. Țăranul român este cel care a creat-o cu mâinile și cu sufletul său. Mediul natural, respectiv pământul, apele și cerul de deasupra reprezintă materialul din care a fost construită această realitate complexă. Sufletul țărănesc este principiul vital care a modelat-o și i-a dat fizionomia inconfundabilă. Căci, spre deosebire de civilizația noastră urbană care este de împrumut, civilizația rurală creată de țărani noștri este profund originală.

Civilizația rurală are la noi o vechime milenară. Etnogeneza însăși a poporului român s-a produs la sat. Dar, în ciuda vechimii sale, satul ca civilizație a intrat în atenția cercetătorilor destul de recent. Abia în secolul al XIX-lea satul și cultura sa au început să intre în atenția specialiștilor. Interesul acestora era însă centrat mai ales pe aspectele folclorice ori economice pe care le tratau în sine, fără a le integra în tabloul de ansamblu al civilizației rurale.

Treptat, ocupându-se de cultura populară și de alte aspecte ale vieții rurale, oamenii de știință au început să intuiască ansamblul în fața căruia se aflau: civilizația rurală ca realitate organică, situată dincolo de mulțimea de fațete care o compune, dar și ca un rezultat al acestora. Atunci a devenit clar că nu este suficientă cunoașterea folclorului, a tradițiilor și a altor elemente dispartate ale realității rurale și că este nevoie și de o abordare sintetică, integratoare.

Conștiința acestui deziderat, nevoia de modernizare a structurilor sociale și contextul creat prin desăvârșirea statului național la începutul secolului al XX-lea au impus tema civilizației rurale românești ca program prioritar al științelor sociale. Ca țară eminentamente agrară, așa cum era România Mare la data înfăptuirii idealului național, dar hotărâtă să se modernizeze, problematica rurală nu este doar una științifică ci și politic-practică, nu aparține doar oamenilor de știință ci și politicienilor și practicienilor.

După încheierea războiului și înfăptuirea reformei agrare, răspunsul instituțional cel mai semnificativ la problematica rurală va fi Școala de Sociologie de la București (numită și Școala Monografică) întemeiată de marele savant român Dimitrie Gusti. Școala aceasta sociologică va îmbina în mod fericit cele două aspecte menționate. Pe de-o parte, Gusti și colaboratorii săi se vor consacra studierii satului pentru a-l cunoaște și, pe de altă parte, sprijinindu-se pe cunoașterea acestuia, vor iniția vasta operă reformatoare cunoscută sub numele de serviciul social prin care mii de studenți, îndrumați de specialiști și intelectuali de seamă, de diferite profesii, vor lucra pentru

ridicarea satului și a gradului său de civilizație.

Din păcate, izbucnirea războiului, mai întâi, apoi instaurarea regimului comunist, au întrerupt continuarea amplului program de cercetare și de modernizare a satului la care se angajase Școala Gusti. În deceniile care au urmat după instaurarea comunismului, deși au existat unele rezultate parțiale notabile în studierea problematicii rurale (cum ar fi trilogia “Contribuții la studiul satelor devălmașe românești” semnată de H.H. Stahl, important discipol al lui Dimitrie Gusti), nu se mai poate vorbi de lucrări care să vizeze satul în integralitatea lui. Ideologia regimului, absența unor structuri instituționale adecvate și a libertății de cunoaștere au împiedicat realizarea unor studii de amploare consacrate satului. Mai mult decât atât, după instaurarea regimului comunist, valorosul tezaur teoretic acumulat de Școala Monografică a fost respins ca fiind idealist, cadrul instituțional unic la vremea respectivă pe plan mondial și perfect adaptat exigențelor reclamate de cercetarea socială a fost desființat, iar corpul de savanți și cercetători de elită a fost deturnat spre activități derizorii (când n-a fost pur și simplu aruncat în temnițele comuniste). Însuși creatorul Școlii, savantul prețuit pentru ideile și activitatea sa - nu doar în țara lui, ci în întreaga lume - a ajuns un proscris obligat să trăiască ultimii ani ai vieții în mizerie.

Timp de două decenii, între 1948-1968, sociologia a fost catalogată drept pseudoștiință burgheză, iar cercetarea sociologică e considerată periculoasă și interzisă. La sfârșitul acestei perioade, sociologia scapă de calificativul infamant anterior. Instituțiile statului totalitar adoptă o atitudine permisivă în ceea ce privește cercetarea socială. Spațiul de mișcare este însă strict delimitat, iar concluziile sunt determinate de corpusul ideatic al doctrinei marxiste, așa cum o înțeleg exegeții de serviciu ai partidului comunist. Rezultatul? Pseudocercetare socială și falsă cunoaștere în cele mai multe cazuri. Așa-zisa cercetare sociologică este aservită ideologiei comuniste căreia trebuie să-i confere aparența demnității științifice. În aceste condiții, nu este de mirare că în perioada comunistă a fost realizat un număr mic de lucrări care să reziste timpului.

Înlăturarea regimului comunist în 1989 a descătușat gândirea științifică din chingile impuse de ideologia marxistă dogmatică și a făcut iarăși posibilă abordarea fără nici un fel de restricții a problematicii sociale în țara noastră. Au fost înființate noi facultăți de sociologie, cursanții lor depășind mai multe mii, iar programa de studiu urmată satisface cele mai înalte standarde. Totodată, și-au făcut apariția mai multe institute și centre de cercetări sociale, iar cele mai vechi s-au debarasat de balastul ideologic care le bloca în trecut accesul la cunoașterea autentică.

Ca urmare, aria tematică a cercetărilor sociologice s-a lărgit, așa încât s-a ajuns să fie acoperite practic toate aspectele vieții sociale. În acest cadru a crescut și numărul de lucrări privind problematica satului și, ceea ce este poate cel mai important, veridicitatea lor științifică a încetat să fie dependentă de considerente străine cunoașterii științifice. Dintre lucrările care au în centrul lor satul și care înseamnă ceva în ceea ce privește cunoașterea fenomenelor care se petrec aici menționăm:

“Agricultura României la cumpăna dintre mileniile II și III”, apărută la Editura Helicon, 1994, autor fiind Ion Păun Otiman, “Dreptul de a mânca”, tipărită de Editura Economică în 1996 și avându-l autor pe Mircea Bulgaru, “Coordonate economice și sociodemografice ale satului românesc în tranziție”, București, Editura Academiei Române, 1996, autor Maria Fulea, din nou Ion Păun Otiman cu “Dezvoltarea rurală în România”, Editura Agroprint, “Evoluție, involuție și tranziție în agricultura României”, București, IRLI, 1999, volum semnat de autorul acestor rânduri. Nu de mult au ieșit de sub tipar două volume masive: “Elemente pentru un dicționar de sociologie rurală”, Editura Mica Valahie, 2003 și “Dicționar de sociologie rurală”, tipărit la aceeași editură în 2005, coordonate de Ilie Bădescu și Darie Criste și respectiv Ilie Bădescu și Ozana Cucu-Oancea.

Dus până la capăt, Programul Gusti și al Școlii de Sociologie întemeiate de el, de studiere exhaustivă a satului, ar fi dus în final la așteptatul tablou al civilizației rurale românești. Dar așa cum se știe, instaurarea regimului comunist a abătut asupra României și asupra tuturor țărilor care au avut neșansa să-l experimenteze cea mai intolerantă inchiziție din câte au existat la adresa științei. Programul Gusti de cercetare a satului a fost stopat înainte de a se fi finalizat. Cu toate acestea, moștenirea lăsată de acest program în plan științific este una dintre cele mai valoroase și cuprinde:

1. un sistem sociologic perfect articulat, realizat de Dimitrie Gusti, care poate oricând funcționa ca paradigmă teoretică valabilă pentru proiectarea unor cercetări sociale;
2. o schiță cuprinzătoare privind satul nostru tradițional și civilizația sa căreia, cu un nu prea mare efort, i se pot adăuga tușele lipsă pentru a-l transforma în tabloul așteptat.

Obligația completării acestei imagini ideale (nu idealizate) a satului nostru tradițional revine generației noastre de cercetători care deține privilegiul de a fi cunoscut *de visu* vechiul sat, l-a înțeles și, sper, i-a apreciat valorile. Alimentate și uneori îmbibate cu valorile moderniste și postmoderniste, dezamăgite pe drept cuvânt de stările de lucruri deplorabile pe care le constată în satul de azi devastat de opresiunea exercitată asupra sa de regimul comunist și, după 1989, de o tranziție aiuritoare, lipsite de posibilitatea întoarcerii în trecutul în care satul era cu totul altul, generațiile actuale manifestă, eufemistic vorbind, puțină empatie față de sat. În aceste condiții, sunt puține șanse ca generațiile formate după căderea comunismului să considere satul altceva decât un avorton al istoriei care împiedică integrarea României în marele cortegiu al unei globalizări ce desființează diferențele locale.

ELOGIUL AGRICULTURII ȘI AL SATULUI

Gheorghe SOCOL

Ca să-și asigure existența, fiecare comunitate umană este datoră să producă diferite bunuri materiale sau să ofere servicii. Oamenii care locuiesc în orașe dobândesc cele necesare traiului lucrând în industrie ori oferind diverse servicii semenilor lor.

În România, în mediul rural, industria este aproape inexistentă. Cu mici excepții, serviciile sunt de asemenea puțin răspândite aici. În consecință, aceste două domenii de activitate nu pot reprezenta în momentul de față o sursă de existență importantă pentru populația rurală. Și, într-o anumită măsură și până la un punct, lucrul acesta este firesc în cazul țării noastre care dispune de condiții naturale favorabile pentru desfășurarea acelor activități de pe urma căreia populația rurală să poată obține cele necesare traiului. Este vorba, evident, de agricultură: cultura plantelor și creșterea vitelor.

Istoria satului se confundă cu istoria agriculturii. Până să se ocupe sistematic de cultivarea pământului și de creșterea animalelor, oamenii au trăit în grupuri care se deplasau continuu în arealul geografic în căutarea hranei. Rătăcind continuu prin păduri și pe câmp, împinși de la spate de nevoia de hrană, zeci de mii de ani din istoria lor, oamenii au fost lipsiți de răgazul binefăcător al reflecției generatoare de idei. Absența reflecției și penuria de idei nu le-au îngăduit strămoșilor noștri îndepărtați să-și perfecționeze mai repede uneltele. Și uneltele rudimentare i-a obligat să ducă o viață care se deosebea prea puțin de cea a sălbăticiunilor alături de care trăiau și cu care se luptau pentru a supraviețui. Pe de altă parte, din cauza acestor peregrinări continue, oamenii pierdeau mult din puținul agonisit cu mari eforturi.

Inventarea agriculturii a reprezentat pentru oameni o izbândă la fel de importantă precum stăpânirea focului, reușită cu mult mai înainte de a învăța să cultive pământul și să domesticească animale. Cultivând solul și crescând animale, dependența omului de natura înconjurătoare s-a redus considerabil, iar gradul său de libertate s-a extins în aceeași măsură. După descoperirea uneltelor și stăpânirea focului, agricultura a fost cel de al treilea pas decisiv în istoria eliberării umanității de bunul plac al hazardului. Unealta și focul i-au permis semenului nostru din paleolitic să controleze imediatul, prezentul. Agricultura, cu rezultatele ei mai îndepărtate, i-au oferit omului posibilitatea să-și planifice, într-o oarecare măsură, viitorul. Acum, cultivând un câmp ori crescând animale, omul se putea aștepta, cu un anumit grad de

încredere, că peste un timp va putea obține anumite rezultate. Situația aceasta era cu totul diferită de cea când aștepta ca întâmplarea oarbă să-i fie favorabilă și să-i scoată în cale hrana de care avea nevoie.

Apariția agriculturii a permis grupurilor umane să se așeze într-un loc și să rămână aici până la epuizarea pământului ori până erau alungate de grupurile mai puternice.

Stând laolaltă într-o așezare stabilă, oamenii au putut să comunice mai mult între ei pentru a-și împărtăși sentimentele, impresiile și gândurile. Fiind mai apropiați și lucrând unul lângă altul pământul, le-a fost mai ușor să învețe unul de la celălalt. Astfel, facilitățile de comunicare create de așezarea stabilă au contribuit enorm la dezvoltarea limbajului și a gândirii. Viața sedentară a permis acumularea și păstrarea - pentru un timp indefinit - a unora dintre valorile materiale dobândite la un moment dat. Și tot ea, această viață sedentară, a făcut posibilă teaurizarea învățămintelor extrase din experiența de zi cu zi sub forma tradițiilor transmise de la o generație la alta. Se poate spune, așadar, că așezarea într-un loc a grupului uman a avut un puternic efect catalizator asupra capacității creatoare a oamenilor și, totodată, i-a deschis acestei capacități un vast câmp de acțiune. Iată de ce, agricultura și viața sedentară într-o așezare stabilă, impusă de ea, pot fi considerate matricea genetică a civilizației umane.

Așezarea în care locuitorii săi sau majoritatea lor au drept ocupație principală agricultura este satul. Născut odată cu agricultura și datorită ei, satul este cea mai veche formă de locuire organizată și stabilă a oamenilor, este așezarea originară care va dăinui atâta timp cât omul se va îndeletnici cu agricultura.

Încă de la apariția sa și până în zilele noastre, la sat, pe lângă cultivarea câmpului și creșterea animalelor, s-a practicat și cultivarea sufletului. Stau mărturie în acest sens imensa bogăție a folclorului de pretutindeni, nenumăratele mituri care ne fascinează și astăzi, capodoperele inegalabilele din toate genurile artistice reprezentate aici.

Urât de regimul care a stăpânit țara până în 1989 și maltratată de acesta, satul românesc va trebui repus în drepturi. Și cu cât mai repede, cu atât mai bine pentru întreaga țară. În ciuda sechelelor grave lăsate de regimul care nu l-a avut la suflet și a urmărit cu tot dinadinsul să-l distrugă, satul păstrează încă suficiente rezerve pentru a se trezi din nou la viață și a renaște. Cea mai importantă dintre ele este agricultura, care dispune de condiții favorabile în țara noastră.

Contestatarii (și chiar dușmanii) satul are și acum, după 1989, dar motivația acestora este de altă natură decât aceea a regimului comunist. Puterea acestor noi contestatari ai satului asupra acestuia este, însă, lipsită de vlagă fiindcă are la bază elucubrațiile unor minți ciudate și, deci, e sortită eșecului.

Ajutat, satul s-ar reface mai repede. Lăsat pe seama propriilor sale resurse o va face mai încet, dar renașterea sa este inevitabilă. Cine este gata să se alătore satului în efortul său de recuperare a jumătății de secol care i-a fost răpită de un regim politic ostil?

SAT ȘI ORAȘ, DOUĂ TIPURI DE VIAȚĂ SOCIALĂ

Gheorghe SOCOL

În existența omenirii apariția satului este un salt calitativ. Până la apariția lui, oamenii peregrinau continuu prin spațiul geografic în căutarea hranei. Când se opreau, o făceau pentru scurt timp. În perioadele scurte în care stăteau pe loc trăiau sub cerul liber, în adăposturi improvizate sau în grote naturale. Odată cu descoperirea agriculturii, semințele și plantele cultivate au devenit sursă importantă de hrană. Cum ciclul de dezvoltare al plantelor este îndelungat, oamenii au fost obligați să rămână în preajma culturilor lor. În felul acesta cetele umane s-au sedentarizat. Rămânând pe loc o vreme mai îndelungată, oamenii s-au apucat să-și construiască adăposturi durabile în locul celor improvizate de mai înainte sau traiului sub cerul liber. Satul este prin urmare această așezare stabilă dezvoltată în legătură cu apariția agriculturii ca activitate economică, în care se grupează adăposturile (locuințele) oarecum durabile ale locuitorilor săi.

Deși agricultura se află la originea apariției satului, problematic viața acestei așezări nu este epuizată de economia agrară. Pe lângă activitate economică preponderent de tip agricol, aici există viață spirituală, se creează cultură, sunt elaborate și dezvoltate diferite forme ale sociabilității (instituțiile sociale). Satul a fost așadar și este și în prezent o modalitate totală (în sens Georges Gurvitch) de existență socială.

Orașul, ca tip de așezare omenească, a apărut mult mai târziu și este cu totul deferit de sat. Satul și orașul sunt două tipuri distincte de societăți sau de existență socială. În timp ce satul este o societate organică, naturală, orașul este o societate artificială, lipsită de articulații organice naturale. Pentru a se menține ca unitate socială orașul apelează la instituțiile create în acest scop. Fiind o societate organică, satul este integrat în mediul natural înconjurător, pe când orașul este o societate suprapusă mediului.

Orice unitate socială distinctă se definește, în mod general, prin:

- un anumit tip de așezare, adică un mod de ocupare a mediului natural și de adăpostire (locuire) în cadrul mediului. Din acest punct de vedere sunt cunoscute trei tipuri de ocupare (așezare) a mediului de către grupurile umane:
 1. locuirea (așezarea) indefinită este caracterizată prin deplasarea continuă a grupului în spațiul geografic;
 2. satul este o așezare stabilă și de mici dimensiuni, cu un contur spațial

precizat, în care trăiește un grup relativ restrâns de oameni care alcătuiesc împreună o comunitate ce dobândește cele necesare traiului în principal din agricultură;

3. orașul reprezintă o așezare, de asemenea, stabilă, dar de mari dimensiuni, locuită evident de un mare număr de oameni uniți prin legături sociale slabe, care, de aceea, nu alcătuiesc o comunitate;
 - în al doilea rând, unitatea socială se definește prin activitatea sa economică, respectiv activitatea de producere a bunurilor necesare traiului. Așa cum am văzut, în sat această activitate economică este cu precădere, dar nu exclusiv, activitatea agricolă. La oraș în schimb, predomină serviciile, industria, meșteșugurile;
 - unitățile sociale se definesc, de asemenea, prin grupul uman care le alcătuiește. Acesta poate fi mai mare ori mai mic, între membrii săi relațiile sunt mai strânse, directe și simpatetice ori slabe, birocratice și reci. În funcție de caracteristicile sale, avem, pe de-o parte, grupul uman al satului și, pe de altă parte, grupul uman al orașului. Grupul uman al satului alcătuiește o adevărată comunitate (*Gemeinschaft*, cu termenul german intrat în literatura sociologică), pe când grupul uman al orașului nu alcătuiește o comunitate, ci reprezintă o societate (un echivalent aproximativ al cuvântului german *Gesellschaft*) sau poate ar fi mai bine s-o numim, pentru a evita confuzia, colectivitate.

Chiar și în prezent, în comunitatea rurală buna rânduială se realizează, în prima instanță, prin reglementări, norme și regului informale. Reglementările formale, juridice și-au făcut apariția relativ recent la sat și sunt utilizate pentru rezolvarea unor situații mai deosebite. Colectivitatea urbană, în schimb, este o societate birocratizată care funcționează în special pe baza reglementărilor legale. La sat, un rol important în menținerea ordinii îl are opinia satului (gura satului, cum notau sociologii monografiști, ce zice satul), care exercită o funcție constrângătoare. La oraș, reazemul ordinii sunt instituțiile special create. Autoritatea supremă a satului a fost multă vreme obștea, care îi reunea pe toți sătenii, iar în cadrul ei un cuvânt important de spus îl avea sfatul bătrânilor. La oraș, instituției deliberării cetățenești (creație a satului), i s-a substituit instituția birocratică. La sat autoguvernare; la oraș guvernare. Instituțiile autoguvernării, proprii satului, sunt interioare grupului uman, nu i se suprapun, ci îl continuă, izvorăsc din el; la oraș, instituțiile guvernării sunt exterioare colectivității umane și suprapuse acesteia.

Mai recent, odată cu epoca modernă, au pătruns și în sat instituțiile formale, juridice. Ele n-au reușit să disloce vechile instituții specifice satului, ci funcționează împreună cu acestea și după ce acestea și-au epuizat atribuțiile și nu s-au dovedit capabile să rezolve situația. Un exemplu simplu. La oraș, pentru o chestiune banală cum este liniștea publică există reglementări anume și pentru rezolvare se apelează la instituția abilitată. La sate, în aceeași chestiune, opinia satului, dezaprobarea comunității poate (și de regulă reușește să o facă) stinge diferendul.

Este întru totul adevărat că transformările socioeconomice și tehnologice care au apărut în lume în ultima sută de ani și-au pus amprenta și asupra fizionomiei satului.

Pătrunderea mașinismului și a electricității în activitatea economică și cea casnică, a radioului și a televiziunii mai apoi, au modificat structurile sociale rurale și au erodat serios modul de viață patriarhal al satului. Autonomia și izolarea sunt de domeniul trecutului. A urmat în mod inevitabil modificarea mentalității oamenilor. Finalmente, civilizația rurală tinde să se confunde, în țările dezvoltate, cu civilizația urbană.

Satul românesc nu a rămas cu totul în afara procesului menționat. La noi însă, în afara schimbărilor ce țin de tehnică, a cărei influență a fost mai redusă, cel mai mult a contat regimul comunist care a venit cu o viziune proprie despre societate în general și despre sat în particular. Intervenția regimului comunist a afectat mai ales dimensiunea economică a satului. Nu atât în ceea ce privește aspectul tehnic al acestei dimensiuni cât aspectul social, organizatoric. Așezarea a rămas, în general, la fel ca mai înainte. A fost, de asemenea, influențată comunitatea. Logica totalitară proprie regimului și preocuparea pentru exercitarea unui control pe cât posibil complet asupra societății au dus la eliminarea autonomiei comunitare. Obștea satului, și-a redus semnificația până aproape de dispariție. Relațiile interumane intense, altădată baza comunității, au slăbit. Competiția pentru resursele economice și sociale limitate i-a înstrăinat pe oameni unii de alții. Navetismul (ca soluție pentru obținerea mijloacelor de trai, greu sau imposibil de dobândit în localitatea de reședință), foarte răspândit în mediul rural, a făcut din sat, pentru o parte din locuitori cel puțin, un dormitor la care se retrăgeau seara și pe care îl părăseau dimineața. Subminarea autorității Bisericii, pe de-o parte, folosirea școlii și a instituțiilor culturale ca instrumente de influențare ideologică și de control se înscriu în aceeași acțiune articulată și concertată de demolare a coeziunii sociale și a comunității rurale în general în vederea atât a anihilării oricăror tendințe spre autonomie cât și a supunerii complete a grupului uman din sat.

Cotitura intervenită în societatea românească în decembrie 1989 are și va avea și în continuare, în viața satului, cele mai profunde consecințe. Abandonarea proiectului social comunist, care s-a dovedit neviabil, și adoptarea unui plan ambițios de reinsertie a României în lumea liberă privește deopotrivă și satul. În acest cadru, este de așteptat ca civilizația rurală rămasă în urmă din toate punctele de vedere să intre într-un proces de schimbare accelerată. Ca la orice ceas al schimbării, sociologia are datoria să se întrebe ce trebuie modificat, ce trebuie păstrat, și dacă e cazul, ce trebuie creat. Deocamdată ne propunem să vedem unde ne aflăm. În anii care vin voi încerca să sugerez ce e de făcut pentru ca civilizația rurală din țara noastră să corespundă mai bine aspirațiilor celor care o reprezintă.

CIVILIZAȚIE ORI CULTURĂ? SE EXCLUD UNA PE ALTA SAU SUNT COMPLEMENTARE?

Gheorghe SOCOL

Civilizația și cultura sunt concepte intrate relativ târziu în arsenalul operațional al științelor sociale, dar odată integrate aici au devenit indispensabile unor științe sociale precum: istoria culturii, antropologia, etnografia, sociologia, istoria. Și enumerarea ar putea continua, pentru că, de fapt, nu există disciplină socială care să nu le utilizeze, cele două noțiuni făcând acum parte din vocabularul de bază al tuturor limbilor în care se creează cultură. În ciuda acestei ubicuități, sensul fiecăreia dintre cele două noțiuni nu este încă clar definit, așa încât relația lor rămâne confuză. Sunt concepte diferite? Sunt două vorbe distincte aplicate aceluiași conținut? Un autor pentru care cele două noțiuni sunt instrumente *sine qua non* de analiză, este vorba de antropologul A.L. Kroeber¹, a avut curiozitatea să numere și a găsit numai pentru cultură peste cinci sute de definiții. Dezamăgit de ceea ce a constatat, a lăsat lucrurile așa cum le-a găsit și și-a văzut mai departe de cercetările sale antropologice utilizând, bineînțeles fără să-și facă probleme, cele două noțiuni.

Grav este nu atât că cele două concepte nu sunt bine definite și nu se disting clar unul de celălalt cât faptul că ele sunt utilizate indistinct de școli de gândire diferite, de autori diferiți din cadrul aceleiași școli sau chiar de același autor cu referire la aceleași fenomene. Științe cu pretenție teoretică precum sociologia, antropologia, etnologia nu fac excepție din acest punct de vedere. Într-o vreme în care se face mare caz de semantică și de analiza limbajului științific, aceste chestiuni nu sunt deloc minore. Este vorba în fond de rigoarea științifică. O scurtă incursiune în bibliografia problemei noastre ne va edifica în privința situației existente².

Cuvântul civilizație, în forma actuală și în parte cu conotația actuală, a fost introdus în literatura științifică de Voltaire și enciclopediștii francezi în secolul al XVIII-lea ca o antiteză față de feudalism, cu omul său lipsit de bună conduită, barbar. Omul civilizat, demn de epoca luminilor promovată de enciclopediști, este unul manierat. Etimologic, cuvântul vine din latinescul *civitas*, care desemna calitățile cetățeanului, îndeosebi politețea și amabilitatea. În secolul al XIX-lea sensul cuvântului se lărgeste pentru a include dezvoltarea în timp a cunoașterii și cultivarea comportamentului ales, civilizat. După cum se vede, civilizația are și un neîndoielnic aspect cultural. Tot acum, în secolul al XIX-lea, conceptul este preluat de etnologi și de etnografi pentru a distinge omul

¹ Kroeber, A. L., *Anthropology*, ed. 1948.

² *Encyclopedia of Social Sciences*, III, New York, Mac Millan, 1957.

preistoric, primitiv, de cel modern, civilizat. Treptat, s-a renunțat la această opoziție între diferitele faze de evoluție ale omenirii și s-a admis că fiecare epocă istorică este un moment în dezvoltarea continuă a civilizației umane unice.

Expresii precum civilizația bronzului, civilizația fierului, civilizația industrială pun accentul pe anumite particularități tehnice ale epocilor respective. Formule precum civilizația antică, civilizația modernă, civilizația americană, civilizația europeană sunt mai generale și se referă la societăți în ansamblu. Într-o altă accepție, civilizația desemna aspectele tehnice, materiale din societate: uneltele și toate celelalte bunuri materiale, artefactele. Cultura, în schimb, desemnează valorile spirituale. Oricum ar fi, diversitatea formulilor, oscilarea între un sens sau altul nu fac altceva decât să întărească sentimentul de imprecizie ce poate genera confuzie.

Într-o situație similară se află, în ceea ce privește semnificația căpătată în timp, și termenul celălalt, cel de cultură. Dealtfel, civilizația și cultura au fost și sunt și în prezent utilizate indistinct și cam de aceleași discipline. Etimologic, originea cuvântului cultură se situează tot într-un cuvânt latin, la fel ca termenul civilizație. Este vorba de termenul agricultură. Agricultura înseamnă cultivarea pământului, iar cultura a însemnat pur și simplu - și uneori încă mai este înțeleasă astfel - drept cultivare a sufletului, a spiritului.

Antropologii și etnologii, americani și englezi și pe urmele lor și alții, utilizează în cercetările lor privind populațiile arhaice un concept mai cuprinzător al culturii care include în sfera sa și civilizația, înțeleasă ca totalitatea valorilor materiale.

Ca să trăiască, omul transformă mediul natural și creează un mediu artificial. Tot ceea ce produce omul pentru a exista, locuințe, drumuri, arme, echipament casnic de tot felul, toate valorile materiale, limbajul, ideile despre lume, ritualurile magice, religiile, emoțiile omenești, instituțiile, organizarea societății, regulile morale, toate valorile spirituale într-un cuvânt, alcătuiesc împreună ceea ce acești specialiști numesc cultura unei societăți. După cum se pare, ne aflăm în fața unei concepții panculturale, căci nimic din ceea ce există în societate, inclusiv individul uman, nu se află în afara culturii. Socialul însuși nu este altceva decât o secvență a culturii. Generațiile noi asimilează cultura moștenită de la predecesori, o modifică dacă e cazul și, de asemenea, creează noi valori culturale. Tezaurul de valori culturale rezultat astfel este apoi transmis urmașilor care continuă, la rândul lor, acest proces.

Un punct de vedere distinct s-a conturat în cadrul filosofiei germane a culturii reprezentată de Leo Frobenius și Oswald Spengler.¹ Autorii ai unei teorii care afirmă analogia dintre cultură și organismele vii, în sensul că orice cultură se naște, se dezvoltă, atinge plenitudinea și apoi decade și piere, cei doi filosofi consideră că civilizația reprezintă faza finală, degenerată a culturii, în timp ce cultura propriu-zisă corespunde celorlalte faze.

Discuțiile privind conceptul de cultură și cel de civilizație nu se rezumă la cele înfățișate aici. Ceea ce am prezentat este o simplă schiță. Nu este însă locul și cazul să ne întindem mai mult pe această temă. De asemenea, nu este necesar să încercăm să elaborăm

¹ *Frobenius, Leo (1873-1938), Spengler, Oswald (1880-1936) adepți ai teoriei după care cultura trece prin aceleași faze de evoluție ca și organismele vii: se nasc, se dezvoltă, ajung la maturitate, îmbătrânesc și degenerază până ce pier.*

aici un punct de vedere propriu, articulat privind conceptele discutate. Este însă necesar să precizăm pe ce poziție ne situăm în ceea ce ne privește, fără a ne propune să ne justificăm pe plan teoretic ori să intrăm în detalii.

Din schița prezentată de noi a rezultat, sper, că referitor la cele două noțiuni există o anumită ambiguitate. În funcție de disciplina profesată, ori de școala de gândire de care aparțin, unii autori consideră civilizația ca fiind noțiune supraordonată, pe când alții atribuie culturii acest rol și includ civilizația în sfera ei de cuprindere, fie ca o parte distinctă, fie dizolvând-o pur și simplu în ea. În unele abordări este preferat conceptul de civilizație, în altele cel de cultură, pentru ca în alte cazuri ele să se intersecteze. Așadar, uneori între cele două noțiuni există o relație de excluziune, pentru ca în alte cazuri să fie vorba mai curând de complementaritate. Ca să nu mă complic, am considerat că trebuie să trec peste distincțiile existente și să atribui civilizației accepția cea mai largă. Și nu aș fi original în această privință. Cu alte cuvinte, în lucrarea de față am ales să consider că civilizația include toate domeniile sociale: economia, tehnica, politica, cultura, instituțiile sociale. Cel puțin deocamdată pe acestea le am în vedere. Nu este însă cu totul exclus ca, dacă se va dovedi că ceva esențial lipsește sau că una sau alta din componentele menționate sunt de prisos, să fac pe parcursul cercetării modificarea necesară.

SOCIOLOGIA MONOGRAFICĂ GUSTI, O PARADIGMĂ ORIGINALĂ DE CERCETARE A SATULUI

Gheorghe SOCOL

Proiectul de cercetare a civilizației rurale din România, pe care ni-l propunem, are un precedent ilustru. Este vorba de activitatea întreprinsă de Școala monografică de la București. Într-adevăr, la jumătatea deceniului al treilea, exact, în 1925, în România debuta cel mai amplu proiect de studiere detaliată și aprofundată a satului nostru. Este vorba de proiectul de cercetare monografică a localităților rurale din România care avea ca finalitate elaborarea unei științe a națiunii. Autorul proiectului, marele sociolog Dimitrie Gusti, pornea evident de la faptul incontestabil că România era o țară în care satul avea un rol preponderent. Circa 80% din populație trăia la sat și cam tot același procent din forța de muncă era ocupată în agricultură. Izvorâtă din cunoașterea în profunzime a realităților noastre sociale, știința națiunii era menită să devină călăuză a politicii de modernizare materială și spirituală a țării.

Locul ales pentru începutul unei activități ce se va desfășura neîntrerupt până la izbucnirea războiului a fost satul Goicea Mare, județul Dolj. Au urmat rând pe rând Rușetu (județul Brăila), Nerj (județul Vrancea), Fundu Moldovei (județul Suceava), Drăguș (județul Făgăraș), Runcu (județul Gorj) și multe altele, apoi și orașe. În această amplă activitate au fost angrenate echipe multidisciplinare din care făceau parte oameni de știință cunoscuți, cadre didactice, studenți și intelectuali ai satelor.

Baza teoretică a cercetărilor a fost asigurată de sistemul sociologic al lui Dimitrie Gusti, care oferea un cadru adecvat investigării și cunoașterii științifice a satului. Cu ocazia campaniilor monografice, sistemul sociologic gustian și-a dovedit din plin valoarea euristică. Completându-l, colaboratori de seamă ai profesorului Gusti - în special Mircea Vulcănescu, H.H. Stahl, Traian Herseni - vor elabora și perfecționa arsenalul de tehnici și metode de cercetare de teren care vor intra definitiv în patrimoniul științelor sociale românești. Iată cum arată pe scurt sistemul sociologic al profesorului Gusti, potrivit rezumării fidele a discipolului său Mircea Vulcănescu.

Societatea este o realitate autonomă de manifestări economice și spirituale, organizate juridic și politic și condiționate cosmic, biologic, psihic și istoric. Substratul realității sociale, propulsorul ei, este voința socială. Cadrele, respectiv condiția cosmică, biologică, psihică și istorică, sunt virtualități care sunt valorificate de voința socială ce

acționează ca principiu dinamic¹.

Acțiunea voinței sociale de valorificare a cadrelor amintite se concretizează în cele patru manifestări care împreună alcătuiesc socialul. În spiritul sistemului sociologic gustian, cunoașterea socială în general și a satului în particular constă în examinarea și identificarea particularităților cadrelor cosmic, biologic, psihic și istoric și în stabilirea relației dintre acestea și conținutul manifestărilor economice, spirituale, care au un conținut concret, precum și cu cele juridice și politice, care sunt formale.

După cum se poate observa, dintre cele patru cadre două sunt exterioare societății, respectiv condiționarea cosmică și cea biologică, iar celelalte două, condiționarea psihică și istorică, fac parte din societate, sunt imanente acesteia, încât condiționarea exercitată de ele este de fapt un fel de autodeterminare socială.

Demonstrând cum se naște socialul (manifestările) din jocul de interacțiuni al cadrelor cu voința socială, sistemul sociologic gustian este, în aprecierea lui Mircea Vulcănescu, o adevărată ontologie regională a existenței sociale.²

Campaniile monografice desfășurate sub egida Școlii Sociologice de la București au pus la dispoziția celor interesați un adevărat tezaur de cunoștințe despre sat. Cele mai diverse aspecte ale vieții satului au fost înregistrate și analizate cu acest prilej. Activitatea economică rurală, cultura, starea sanitară, instituțiile locale, obiceiurile și tradițiile, nimic nu a rămas ne înregistrat și analizat. Tezaurul acesta impresionant de cunoștințe sistematice despre civilizația rurală este păstrat în volumele publicate de participanții la campaniile monografice de autori precum Mircea Vulcănescu, H.H. Stahl, Traian Herseni, Anton Golopenția și bineînțeles de Dimitrie Gusti însuși. Un număr impresionant de studii sunt găzduite între copertile revistelor “Arhiva pentru știința și reforma socială” și “Sociologie românească”. Atât volumele publicate cât și studiile sunt deosebit de actuale pentru cunoașterea stărilor de lucruri existente atunci în satele noastre, cu atât mai mult cu cât unele dintre ele se mențin și în prezent. Dispărute sau nu, acele stări de lucruri sunt oricum utile pentru înțelegerea evoluției care a urmat și pentru întrezărirea perspectivelor la care ne putem aștepta în continuare. Este mai presus de orice îndoială că cine vrea să studieze civilizația rurală românească găsește în aceste lucrări mai mult decât un punct de plecare: găsește în plus un sistem teoretic valabil, un îndreptar și o metodologie.

¹ Vulcănescu, Mircea, *Prolegomene sociologice la satul românesc*, București, Editura Eminescu, p. 63.

² *Ibidem*.

AGRICULTURA ȘI SATUL ÎN ROMÂNIA ȘI ÎN UE

Gheorghe SOCOL

Între statele europene, România este una dintre țările în care mediul rural deține încă o pondere deosebit de importantă, din toate punctele de vedere. Demografic, peste 45% din populația României locuiește în cele peste cincisprezece mii de așezări rurale. În ceea ce privește dezvoltarea forțelor de producție, cu toate că ne aflăm în plină epocă postindustrială, contribuția agriculturii noastre, respectiv a unei activități economice caracteristice satului, la realizarea produsului intern brut este și acum destul de însemnată: 15-20% și chiar mai mult, în funcție de activitatea depusă și de condițiile meteorologice. Anul acesta (2004) de exemplu, recolta agricolă bogată a contribuit în mod decisiv la realizarea unui indice de creștere economică de peste 8%, după cum ne asigură Institutul Național de Statistică. Importanța satului în ansamblul societății românești este apoi dovedită de faptul că peste 30% (și după unii până la 40%) din forța de muncă este ocupată în agricultură. Admițând că cifra de 40% este exagerată, dacă prin ea se are în vedere în mod strict ocuparea în agricultură, ea este însă destul de verosimilă dacă se referă la întreaga forță de muncă ce-și desfășoară, la noi, activitatea în mediul rural.

Notele specifice menționate mai sus, prin care am dorit să marchez importanța satului în societatea românească actuală, sunt ușor de observat și ca atare sunt întotdeauna invocate atunci când vine vorba despre mediul rural. Frapante prin materialitate și pline de consecințe prin implicațiile lor, aceste particularități nu epuizează însă specificul satului. Pentru a avea o imagine mai completă și mai veridică, când enumerăm caracteristicile care fac din sat o componentă aparte, fundamentală a societății românești, nu trebuie să ometem modul de viață *sui generis* al oamenilor acestui spațiu social, tradițiile de tot felul și toate celelalte expresii ale culturii noastre populare atât de originale.

Obligată să urmeze o linie de evoluție nefirească pe timpul regimului comunist, după 1989 țara noastră s-a angajat hotărât să urmeze modelul social-economic propus de țările dezvoltate. Mai mult chiar, marea majoritate a românilor doresc ca România să se integreze cât mai repede în Uniunea Europeană. Dar dacă din punct de vedere politic dezideratul acesta este relativ ușor de realizat, compatibilizarea structurilor sociale de la noi cu cele existente acum în Uniunea Europeană este mult mai greu de înfăptuit și cere timp.

Poate că diferențele existente între Uniunea Europeană și țara noastră nu sunt nicăieri mai vizibile și mai semnificative decât în lumea rurală. Am menționat mai sus

câteva din particularitățile ruralului nostru care fac din el o componentă aparte și puternic individualizată a societății românești. Or, din această perspectivă, situația este mult diferită în Uniunea Europeană. În niciuna din țările membre, inclusiv dintre cele care au aderat recent, satul nu deține o pondere atât de însemnată ca la noi, din toate punctele de vedere. Nicăieri altundeva în Uniunea Europeană satul nu mai este la fel de patriarhal ca în România. Iar cât privește țările aflate în plutonul fruntaș ca dezvoltare, ruralul lor are puține lucruri în comun cu satul nostru. Să vedem însă mai concret cum se prezintă mediul rural în general și agricultura în câteva dintre țările Uniunii Europene.¹

- Bunăoară în Franța, care are un relief asemănător cu al nostru și care, deci, deține multă câmpie ce a favorizat din cele mai vechi timpuri practicarea pe scară mare a agriculturii, în prezent numai circa 7% din populație este ocupată în agricultură. Incluzând și celelalte categorii socioprofesionale care lucrează în sat, populația rurală a Franței este stabilizată actualmente la circa 13 milioane de persoane, adică mai puțin de 25% din total. Agricultura și într-o mică măsură silvicultura sunt activitățile care oferă mediului rural un grad de ocupare care preîntâmpină declinul economic și social prin folosirea adecvată a condițiilor naturale. Cele două sectoare manifestă, în Franța, preocupare pentru diversificarea produselor și calitatea acestora. În aceste condiții nu e de mirare că procentul infim de agricultori lucrează atât de spornic încât asigură o pătrime din producția agricolă a Uniunii Europene. În ciuda volumului său impresionant, producția agricolă reprezintă în Franța abia 7% din produsul intern brut. Aceste două cifre sunt suficiente pentru a ne reprezenta ce loc ocupă mediul rural în societatea franceză actuală și care este raportul dintre industrie și servicii pe de-o parte și agricultură pe de altă parte în Franța și unde ne aflăm noi, de fapt.

În ciuda acestor rezultate greu de imaginat în starea actuală a agriculturii noastre, pentru perioada 2000-2006 sunt formulate un program național și programe speciale regionale pentru modernizarea în continuare a agriculturii și a mediului rural francez. Sumele considerabile de finanțare - de care beneficiază aceste programe, ca de altfel programele similare ale tuturor țărilor membre UE - sunt asigurate din resurse interne, naționale și din contribuții ale UE.

Planul național prevede implementarea unui șir de măsuri de dezvoltare rurală grupate în cinci priorități. Prima prioritate se concentrează pe măsurile care urmăresc intensificarea eforturilor de trecere de la agricultura intensivă, înalt productivă, dar cu efecte secundare nedorite asupra mediului, la o agricultură multifuncțională sustenabilă. Pentru a diminua supraproducția de cereale și de alte produse agricole - realizate cu consum mare de îngrășăminte sintetice, ierbicide și alte materiale chimice - se preconizează extinderea agriculturii organice și conversiunea terenului agricol excedentar în pășuni pentru creșterea în regim liber a animalelor. Totodată, o atenție deosebită se va acorda îmbunătățirii pe mai departe a dimensiunii exploatației agricole,

¹ www.powerfarm.com

care în prezent dispune în medie de circa 40 de hectare, prin concentrarea proprietății funciare. Una dintre pârgھیile prin care se va acționa pentru redimensionarea structurilor agrare este alocarea unor pensii viagere fermierilor vârstnici și celor ineficienți în schimbul cedării terenului agricol deținut unei agenții de stat. Aceasta, la rândul ei, pune acest teren la dispoziția unor tineri fermieri cu pământ puțin sau celor care doresc să se apuce de agricultură și întrunesc condițiile necesare, inclusiv de calificare, în acest sens. Se prevăd, de asemenea, investiții substanțiale pentru renovarea ori construirea de grajduri, promovarea mecanizării în regiunile de deal rămase în urmă, subsidiile pentru instalare acordate tinerilor agricultori și pentru arendași ori pentru comercializarea produselor agricole de calitate.

Restul priorităților au în vedere alte aspecte de actualitate ale agriculturii franceze. Astfel, una dintre aceste priorități privește industria de prelucrare a produselor agricole care a cunoscut o mare extindere în ultimele decenii. Dacă în trecut produsele agricole erau adesea consumate în forma lor naturală sau după o transformare minimă realizată în cadrul gospodăriei, în prezent produsele agricole primare sunt cel mai adesea materie primă pentru o gamă diversă de industrii alimentare care măresc exponențial valoarea produsului inițial. Așa a apărut necesitatea coordonării celor două domenii de activitate, cel al agriculturii și cel al industriei alimentare, coordonare din care, pe de o parte, să rezulte produse de consum de calitate și, pe de altă parte, să asigure agriculturii o participare echitabilă la beneficiile finale obținute. Găsim aici un aspect concret al preocupării mai ample și persistente a autorităților pentru reducerea decalajului istoric existent între veniturile agricultorilor și cele ale altor categorii socioprofesionale.

Programul pentru modernizarea agriculturii franceze nu este o acțiune de sine stătătoare, independentă, ci e parte integrantă a preocupării de a asigura un viitor (demn de trecutul său) spațiului rural. Într-o lume excesiv de urbanizată, mediul rural este privit ca un tezaur național care trebuie apărat și transmis generațiilor următoare, cu tot ceea ce reprezintă el ca potențial economic, ca mediu natural sănătos, ca peisaj încântător și ca existență umană.

- Germania este o altă țară a Uniunii Europene cu agricultură foarte dezvoltată, puternic urbanizată și cu un mediu rural, în momentul de față, cu totul diferit de cel din România. Stările de lucruri de aici ar putea fi, de asemenea, instructive pentru drumul nostru în direcția compatibilizării cu UE.

Spre deosebire de Franța, Germania este diferită de România din punct de vedere geografic. Raportată la suprafața totală există mai puțină câmpie, calitatea acesteia este inferioară, dar precipitațiile sunt mai abundente și mai bine repartizate. Germania utilizează 19,1 milioane de hectare de teren agricol, iar suprafața medie a gospodăriei măsoară circa 43 de hectare, 60% din exploatații fiind cu timp parțial (*part-time*). Valoarea anuală a producției agricole este în jur de 41,8 miliarde de euro. Este demn de remarcat că ferma tipică germană este una țărănească, la fel ca în Franța și în țara noastră, dar, desigur, la altă scară, în special calitativă comparativ cu cea de la noi. Este vorba doar de tip, altfel producțiile fiind cele caracteristice unei agriculturi

de mare productivitate. Mediul rural este centrat pe agricultură, dar caracteristicile urbane ca servicii, activități industriale, habitat și comportament sunt marcante.

Cum se poate vedea, ne aflăm în fața unor rezultate impresionante. Cu toate acestea, în viitorul apropiat (2000-2006) se dorește îmbunătățirea lor și în acest scop sunt elaborate planuri precise care au ca suport asistența acordată tuturor landurilor pentru modernizare. În ansamblu, planurile de reglementare și dezvoltare rurală urmăresc îmbunătățirea eficienței în ceea ce privește folosirea resurselor naturale și financiare publice. Pentru atingerea acestui deziderat se are în vedere materializarea unui set de măsuri. Una dintre aceste măsuri se referă la perfecționarea în continuare a structurilor agrare și forestiere prin comasarea parcelelor și schimbul de terenuri între deținători. Acțiunea aceasta este de actualitate mai ales în landurile din vest unde a predominat exploatarea agricolă individuală, cu consecința ei inevitabilă: divizarea proprietății funciare între moștenitori. Alte măsuri țintesc mediul rural în ansamblul său. Este vorba de modernizarea drumurilor rurale, protejarea resurselor de apă din mediul rural, renovarea rurală, protejarea și valorificarea moștenirii culturale, refacerea potențialului agricol al zonelor afectate de poluarea industrială și de dezastrele naturale ori cauzate de supraexploatare.

De remarcat că și în Germania, după o jumătate de secol de agricultură intensivă, cu cultivarea tuturor terenurilor arabile și utilizarea masivă a mijloacelor mecanice și a produselor chimice, își face loc - în măsură tot mai mare - ideea agriculturii organice. În acest scop se preconizează adoptarea și extinderea pârlougei multianuale, recursul la pășunatul în aer liber pe terenuri scoase din circuitul culturilor. Adoptarea acestei orientări de către fermieri se va face prin acordarea unor recompense *ad hoc*.

Programele de modernizare a agriculturii și civilizației rurale beneficiază în Germania de un suport financiar considerabil, național și din fonduri ale UE. Suma totală prevăzută pe perioada menționată se ridică la 15.014,3 milioane de euro, din care contribuția Uniunii Europene este de 9.013,6 milioane de euro. Rezultatul final așteptat este raționalizarea fermelor prin reconstrucție și modernizare, realizarea unei producții agricole mai adaptate cerințelor consumatorilor, un comerț agricol mai eficient, un cadru de viață în mediul rural care să satisfacă în mai mare măsură cerințele populației.

- După ce am văzut, pe scurt, ce înseamnă mediul rural și în special economia agrară în două dintre cele mai reprezentative țări din Uniunea Europeană, este cazul să introducem în discuție - pentru a situa mai bine România - o reprezentantă situată la polul opus: este vorba de Grecia.

Cu toate că se deosebește mult de țara noastră în ceea ce privește potențialul agricol și caracteristicile acestuia, este de remarcat că, la intrarea ei în actuala UE, acum douăzeci și cinci de ani, Grecia era în multe privințe într-o situație asemănătoare cu cea în care se găsește România acum, când, la rândul ei, este aproape de a se integra în aceeași comunitate. De aici un plus de interes pentru situația din această țară, din punctul de vedere care ne preocupă.

La intrarea sa în Comunitatea Economică Europeană, care va deveni în 1992 Uniunea Europeană, Grecia era o țară slab dezvoltată, cu industrie neperformantă și agricultură înapoiată, cu producții mici, o civilizație rurală extinsă, încremenită în formula patriarhală. Susținută de fondurile primite din partea Comunității Europene, obligată să-și restructureze economia pentru a se încadra în standardele europene, Grecia s-a angajat hotărât, după aderare, pe calea modernizării. Totuși, acum, după peste două decenii de transformări structurale, Grecia este încă departe de nivelul mediu existent în UE ca venit pe locuitor (circa 12 mii de euro față de 22 de mii), în ceea ce privește gradul de urbanizare și ponderea ocupării agricole în totalul forței de muncă ocupate și în alte privințe care definesc gradul de modernizare socioeconomică.

Ocuparea agricolă deține încă în Grecia 17% din total populație ocupată, ceea ce este mult în condițiile oportunităților naturale reduse și indică un nivel general de dezvoltare redus, mărimea medie a exploatației agricole este de 4,3 hectare, iar produsul agricol reprezintă 8% din total produs intern brut. Un raport precum cel de mai sus între forța de muncă ocupată în sectorul agricol și ponderea producției agricole în produsul intern brut este un indiciu peremptoriu al precarității economiei agrare elene. În țările cu agricultură modernă, înalt productivă, ponderii deținute de forța de muncă ocupate în agricultură îi corespunde un procent egal al producției agricole în produsul intern brut. Cu alte cuvinte, dacă populația ocupată în agricultură reprezintă 17 procente din total forță de muncă, activitatea ei, pentru a fi considerată eficientă, ar fi trebuit să se materializeze în 17% contribuție la produsul intern brut. Dar nu este așa și după cum se vede, productivitatea forței de muncă ocupate în agricultura Greciei este mai redusă chiar decât în țara noastră. Acum doi ani cel puțin (este vorba de anul 2004), la noi, agricultura contribuia cu 21-22% la produsul intern brut, la o pondere a forței de muncă din domeniu de circa 30%. Constatarea aceasta este cu atât mai surprinzătoare cu cât dotarea tehnică, chimizarea și irigațiile sunt mai bine asigurate în agricultura elenă. Se pare că neajunsurile mediului rural sunt în Grecia în mare parte datorate slăbiciunilor agriculturii. Pe lângă particularitățile menționate mai sus, respectiv exploatațiile de dimensiuni mici, improprii tehnologiei moderne, forță de muncă excedentară, slab calificată și îmbătrânită (57% din proprietarii agricoli sunt în vârstă de peste 57 de ani), productivitate scăzută, agricultura elenă suferă de parcelare excesivă, structuri de comercializare a produselor agricole necorespunzătoare, degradare avansată a solului, deteriorare a peisajului cauzată de supraexploatarea resurselor naturale ș.a. De aceea, programele de dezvoltare a agriculturii și a mediului rural prevăzute pentru anii 2000-2006 urmăresc remedierea acestor deficiențe. Sensul acestora este crearea condițiilor pentru o economie agrară sustenabilă și eficientă.

Acțiunile gândite vizează concomitent mai multe direcții. Pilonul principal al economiei agrare este ferma agricolă, de cultură sau animalieră. Ca urmare, se va urmări ca aceasta să dispună de o suprafață rezonabilă, care nu există în prezent, și de un număr corespunzător de animale. Această suprafață se va obține prin concentrarea proprietății funciare, ca urmare a retragerii plătite a proprietarilor vârstnici și transmiterea fermelor lor către urmași și alte persoane tinere. În felul acesta, treptat,

forța de muncă din agricultură va fi redusă și întinerită. Pe lângă teren, șeptel și forță aptă de muncă, ferma agricolă are nevoie de echipament. În afara efortului propriu al fermierilor, dobândirea acestuia va fi sprijinită prin subvenții publice.

Oricât ar fi de robustă, ferma agricolă nu-și poate pune în valoare potențialul decât în anumite condiții, mai ales în condițiile în care se află doar la începutul modernizării. Două sunt organismele care se dovedesc extrem de utile în acest sens: serviciile administrative și de îndrumare agricolă și cele de comercializare a produselor agricole. Tocmai de aceea, aceste instituții sunt, de asemenea, înscrise în programele de dezvoltare rurală ce vor fi transpuse în viață, în perioada următoare, în Grecia.

În sfârșit, un ultim set de măsuri privește spațiul rural în ansamblu. În acest cadru se înscriu amplele lucrări de îndiguiri, de canale de transport a apei și de drenaj, împăduririle, refacerea și construirea unor drumuri și a altor lucrări de infrastructură, protecția peisajului, promovarea agriculturii organice ca modalitate de menținere a unui mediu natural sănătos, pe lângă beneficiul obținerii unor produse agricole inofensive biologice.

Transpunerea în viața a acestor programe de dezvoltare rurală implică desigur cheltuieli pe măsură. Suma alocată se ridică la 7.699,4 milioane euro, din care contribuția Uniunii Europene este de 3.436,6 milioane euro.

Starea actuală a civilizației rurale din Grecia, țară membră a Uniunii Europene cu o vechime de peste douăzeci de ani, ne oferă cel puțin două constatări. Una dintre acestea ne arată că apartenența la UE nu este o garanție că handicapul pe care îl avem față de UE, în ceea ce privește civilizația rurală, se recuperează oarecum de la sine, cu timpul. Propria noastră experiență din cei șaisprezece ani de tranziție arată dealtfel că, lăsate pe seama evoluției spontane, structurile agrare și civilizația rurală se transformă foarte lent, imperceptibil aproape, dacă nu ne lăsăm amăgiți de puținele excepții care nu pot schimba situația de fond. A doua constatare, un fel de corolar care decurge logic din cea dintâi, este că, pentru a imprima o mai mare viteză schimbărilor din lumea satului, este nevoie de eforturi considerabile și consecvente care implică și angajarea statului.

- Un caz aparte din punctul de vedere care ne preocupă aici, cel al civilizației rurale, este Italia. Italia este o țară industrială puternic dezvoltată, cu o agricultură și civilizație rurală în multe privințe exemplare. Curios însă, structurile agrare nu sunt în concordanță cu producția agricolă mare și diferă radical de ceea ce ne-am obișnuit să întâlnim în celelalte țări cu agricultură performantă. Este vorba de faptul surprinzător că, în Italia, suprafața medie a unei ferme este de numai 5 hectare. Mai mult de atât, 45% dintre exploatații au chiar sub 1 hectar. Predomină deci fermele foarte mici, exploatațiile de peste 20 de hectare reprezentând numai 4,6% din total și deținând 54,8 procente din suprafața agricolă. Această fragmentare enormă a terenului agricol este o moștenire istorică necorectată încă. După cum vedem, o situație care contrazice totalmente alegațiile celor care, mai ales la noi, corelează performanța agricolă cu

exploatarea de dimensiune mare. Majoritatea fermelor sunt administrate direct de proprietarii lor, iar forța de muncă provine din familia proprie, ceea ce ar putea reprezenta o compensare pentru dimensiunea mică a fermei.

Pentru viitor, programele de dezvoltare pe perioada 2000-2006 prevăd obiective similare acelor pe care le-am văzut și în alte țări cu situație a agriculturii asemănătoare: măsuri de ocrotire și îmbunătățire a mediului natural din zonele rurale, creșterea competitivității, perfecționarea structurilor agrare, crearea condițiilor pentru agro-turism, dezvoltarea zonelor rurale prin modernizarea drumurilor și a fondului locativ, alte lucrări edilitare. Sumele alocate sunt în concordanță cu aceste obiective și se ridică la 14.323,8 milioane de euro, contribuția UE fiind de 7779,0 milioane de euro.

- Drumul parcurs de agricultura daneză pentru a depăși dificultățile care o caracterizau la jumătatea secolului al XIX-lea și de la ineficiența de atunci la performanțele înalte de astăzi, care fac din ea un model demn de urmat de alte țări, ne determină să nu o ignorăm și să spunem și despre ea câteva cuvinte.

Țară cu teren agricol slab productiv, mlăștinos în plus, pe vremuri incapabilă să-și asigure hrana populației, autoritățile daneze au decis în urmă cu un secol și jumătate că trebuie să pună capăt acestei situații adoptând și urmărind consecvent o politică de modernizare a agriculturii. Obiectivele urmărite, în principal, erau: îmbunătățirea calității terenului agricol prin lucrări hidrotehnice și de ameliorări funciare, mai buna organizare a terenului agricol și a proprietății funciare prin sistematizare și comasare, calificarea forței de muncă prin organizarea unor cursuri speciale pentru adolescenți și adulți, prelucrarea produselor agricole primare pentru a le crește valoarea comercială și alimentară. Transpusă în practică cu stăruință, politica adoptată a dat curând roadele așteptate și agricultura daneză avea să devină una dintre cele mai eficiente.

Astăzi, agricultura daneză se caracterizează prin structuri agrare performante, printr-un înalt nivel de specializare, investiții mari în tehnică și alte inputuri, producții de top și frecvența prelucrare a produselor primare pentru a fi transformate în bunuri de consum alimentar de calitate superioară. Aproape 10% din ferme dețin o suprafață de peste 100 de hectare, în timp ce ferma medie este de 42,3 hectare. Forța de muncă din agricultură, în special cea tânără, posedă o calificare înaltă, dar oferta de locuri de muncă în specialitate este din ce în ce mai redusă și mulți din locuitorii satelor sunt obligați să-și găsească de lucru în alte sectoare de activitate. Din acest motiv, pe de-o parte, dar și pentru că veniturile obținute din agricultură sunt insuficiente în raport cu cerințele, pe de altă parte, 57% din fermele daneze sunt exploatare cu *part-time*. Exploatarea intensivă, îndelungată a solului și folosirea unor cantități mari de îngrășăminte chimice a creat o gravă problemă de mediu, întreaga suprafață arabilă fiind acum sensibilă la nitrați.

Programele pentru agricultură și mediul rural pun în prezent accentul pe refacerea mediului natural, crearea unui cadru de viață atractiv și pe asigurarea unor posibilități suplimentare de câștig pentru populația ce trăiește la sate. Între altele, se preconizează îmbunătățirea serviciilor și a infrastructurii de care beneficiază satele, renovarea fondului locativ, inclusiv sistematizarea așezărilor rurale, promovarea

turismului rural și a meșteșugurilor.

Prezentarea succintă a situației mediului rural și a temeliei economice a acestuia care este agricultura, din câteva țări ale Uniunii Europene, cât și a schimbărilor intenționate în anii care vin, ne dă posibilitatea unei poziționări lucide a României pe harta rurală a Europei. În plus, trebuie să observăm că mediul rural de la noi se deosebește de mediul rural din țările UE nu doar prin aceste aspecte de ordin cantitativ, materiale. Deosebiriile sunt la fel de mari în ceea ce privește mentalitățile, valorile și modul de viață. Este vorba de două lumi în mare parte diferite, de civilizații distincte. Deoarece România își propune să se alătore în anii următori țărilor care fac parte din UE, este bine să conștientizăm unde ne aflăm în prezent pentru a ști ce avem de făcut, inclusiv în ceea ce privește civilizația rurală.

Pasivul bilanțului înscrie, în ceea ce ne privește, întârzierea de circa o jumătate de secol cauzată de interludiul comunist intervenit în evoluția firească a satului nostru, peste care s-a suprapus dezorganizarea produsă de reforma postrevoluționară prost concepută și absența unui proiect strategic de revigorare a civilizației rurale în perioada care a urmat după 1989. Despre aceste chestiuni, pe lângă alți autori, mi-am exprimat opinia în alte lucrări.¹

La activ, în ceea ce ne privește, consemnăm potențialul reprezentat de calitățile solului, posibilitățile de irigare, capitalul social reprezentat de forța de muncă, resursele financiare și de *know-how* ce vin de la UE.

¹ Socol, Gheorghe, *Evoluție, involuție și tranziție în agricultura României*, București, IRLI, 1999.

ȚĂRANUL ROMÂN, CREATORUL CIVILIZAȚIEI RURALE

Gheorghe SOCOL

Civilizația rurală este o civilizație țărănească. La rândul lui, țăranul este un produs al satului. De la apariția acestei așezări și până recent, la jumătatea secolului al XX-lea, populația unui sat din România (copii, tineri, oameni maturi și vârstnici, bărbați și femei) alcătuiă o comunitate în toată puterea cuvântului. Regulile de conviețuire, tradițiile și obiceiurile, laice și religioase, imprimau stabilitate legăturilor dintre membrii grupului rural. Sistemul de valori era același pentru toți. Asupra fiecăruia comunitatea satului exercita un rol modelator decisiv. Comportamentul individual era, de regulă, previzibil, iar coeziunea comunitară era greu de destrămat. Tocmai de aceea tensiunile potențiale și manifeste, conflictele, erau destul de repede aplanate și absorbite, iar armonia grupului restabilită.

Născut și crescut în cadrul comunității rurale, supus influenței și controlului acesteia, nevenind în contact cu norme ori valori diferite sau contrazicându-le pe cele locale, săteanul se forma și se manifesta ca ins coerent, armonios. Își asuma cu convingere îndatoririle ce-i reveneau față de comunitate și, la rândul său, știa că se poate bizui pe aceasta când avea nevoie.

Schimbările care i-au fost impuse satului în perioada postbelică i-au subminat grav temeliile morale. Oricât ar fi de neașteptat, economia cooperatist-colectivistă, așa cum a funcționat ea la noi în perioada socialistă, în loc să accentueze înclinația oamenilor de a se întrajutora în muncă și în viață în genere, a avut un efect contrar, am putea spune chiar pervers, în sensul lui Raymond Boudon.¹ Rezultatul acesta este cu atât mai curios cu cât, așa cum se cunoaște, pe vremea când erau agricultori individuali, practica întrajutorării la lucrările agricole era foarte răspândită printre țărani.

Pe lângă economia cooperatistă, la atenuarea legăturilor comunitare ale satului, în ultimele decenii au contribuit, prin efectul lor destructurant permanent, emigrarea continuă a sătenilor spre oraș și navetismul.

În sfârșit, în același sens a acționat, pe de-o parte, mai redusă practicare a tradițiilor și a obiceiurilor proprii și, pe de altă parte, adoptarea, sub influența mass media și a navetiștilor mai ales, a unor valori și comportamente străine de sat.

Obligat să practice, timp de decenii, o agricultură diferită de cea tradițională,

¹ Boudon, Raymond, *Texte sociologice alese*, București, Editura Humanitas, 1990.

care, deși individuală, îi ținea totuși pe oameni laolaltă, cu tradițiile, obiceiurile și valorile subminate de intruziuni străine, cu populația fluctuantă, vocația comunitară, de altădată, a satului este acum serios diminuată. Pe de altă parte, comunitatea rurală - fiind mai puțin viguroasă ca în trecut - și impactul ei formativ de mai înainte asupra sătenilor se reduce simțitor. Faptul acesta explică în parte profilul moral, atât de diferit de cel de dinainte de instaurarea regimului comunist, al țaranului actual. Iată câteva argumente în acest sens.

Ca proprietar de pământ și posesor al unei gospodării, țaranul tradițional era o persoană cu un accentuat sentiment de autonomie. Acum, după ce a fost câteva decenii un fel de iobag la stat, deși și-a recăpătat pământul și este iarăși producător privat, reușește cu greu să se dezbrace de atitudinea servilă față de stat, de a cărui intervenție țaranul își leagă în mod excesiv speranțele de mai bine.

Alt exemplu. Considerând în mod corect pământul drept axa sa existențială, în trecut preocuparea capitală a țaranului român era să dobândească cu orice preț o suprafață cât mai mare de teren. Pământul și sporirea lui a fost permanent obsesia țaranului nostru. Este de aceea curios că, în prezent, cu toate că tot pământul se află la temelia gospodăriei, iar trăinicia acesteia este în relație directă cu suprafața deținută, interesul țaranului pentru pământ este destul de mic. Astfel, potrivit unor anchete efectuate de noi, mai puțin de 12% dintre țărani ar dori să cumpere pământ, iar dintre aceștia puțini care ar face-o totuși, aproape 60% au în vedere suprafețe mici de (până la) 2 hectare.

Nu numai intenția de a cumpăra teren agricol este în prezent anemică printre țărani. Anchetele ne mai arată că, indiferent de modul de dobândire, în general țărani noștri nu-și mai doresc suprafețe mari de teren și se mulțumesc cu suprafețele mici, pe care deja le posedă. Aproape 40% (mai precis 37%) dintre respondenții unei anchete nu-și doresc să aibă mai mult de 2 ha. Circa 13% consideră că le-ar fi de ajuns 5-10 ha și numai 5,5% aspiră la mai mult de 10 ha de teren.

Toate aceste constatări converg către ideea că simțul proprietății funciare a țaranului, în trecut trăsătură definitorie a fizionomiei sale moral-spirituale, s-a estompat. Or, revigorarea agriculturii noastre, modernizarea satului, bunăstarea țaranilor și refacerea civilizației rurale sunt condiționate de transformarea gospodăriei în exploatație performantă. Condiția *sine qua non* a unei asemenea exploatații este suprafața de teren optimă, care este cu mult mai mare decât media pe gospodărie de 1-2 ha și ceva existentă în momentul de față. Cum să se ajungă la această suprafață rațională economic fără a reînvia apetitul pentru pământ al țaranului?

Un alt semn al alterării personalității originare a țaranului este slăbirea dorinței de afirmare pe plan economic. Obișnuiți în perioada vechiului regim ca aspirațiile lor să nu țintească mai sus de asigurarea unui trai cât de cât decent, în condițiile noi, care obligă la concurență și invită la emulație, majoritatea țaranilor se arată prea puțin interesați de extinderea exploatației și manifestă un scăzut simț întreprinzător. Astfel, întrebați de ce nu țin mai multe vaci sau de ce nu cresc mai mulți porci pentru a-și spori veniturile, țărani răspund adesea că atât cât au le este suficient pentru a trăi. Este

vorba deci de o mentalitate cu totul diferită de aceea a protestantului a cărui muncă stăruitoare și cumpătare se află, așa cum crede Max Weber, la originea dezvoltării capitaliste.¹

Adăugate dificultăților de ordin material, având drept cauză dimensiunile mici ale exploatației, insuficiența echipamentului și a capitalului, creditul scump și mediul economic nefavorabil, trăsăturile de personalitate de felul celor menționate îngreunează și mai mult alinierea agriculturii și a satului la standardele țărilor dezvoltate.

Ezitățile decizionale ale guvernanților privind modelul pe care să-l urmeze agricultura noastră, absența unei strategii coerente și complete care să-i îndrume evoluția, care s-au menținut până în preajma aderării țării la UE, și cu atât mai mult persistența iluziilor colectiviste și etatiste, fie și ajustate, nu fac altceva decât să favorizeze perpetuarea acestor trăsături. De aceea, pentru a grăbi modernizarea agriculturii și a satului, pe lângă o politică agrară judicioasă, este nevoie de un set de măsuri legislative și acțiuni educative care să redeștepte în sufletul țăranului dragostea față de pământ și spiritul întreprinzător.

Numărul și caracteristicile populației agricole se modifică sub influența factorilor demografici naturali sau ca rezultat al schimbărilor de ordin social-economic.

În perioada postbelică asupra populației rurale au acționat astfel de factori demografici naturali precum diminuarea natalității, a morbidității și mortalității. Modelul familiei cu unul, doi sau (mai rar) cu trei copii s-a impus după război și în lumea satului. Prin aceasta, din factor de creștere în progresie geometrică a populației rurale, natalitatea a început să acționeze ca o cauză a limitării creșterii demografice. Reducerea natalității a fost, în parte, compensată de scăderea morbidității și a mortalității, astfel că, în ansamblu, satul a continuat să aibă o balanță demografică activă.

Impactul factorilor social-economici asupra populației rurale și în special agrare a fost însă cu mult mai profund. Grație lor, tendința antebelică de creștere relativă și absolută a populației rurale - și în special a celei țărănești - a fost stopată și în locul ei s-a instaurat tendința contrară de scădere rapidă a acestei populații ca volum și ca pondere în populația totală a țării.

Două au fost procesele socioeconomice care au intervenit în perioada postbelică și care au modificat paternul anterior de evoluție a populației rurale.

- Primul proces a fost industrializarea, ale cărei efecte globale s-au propagat până în lumea satului. Industrializarea masivă avea nevoie de un mare volum de forță de muncă iar acesta era disponibil doar la sate. Ca urmare, după 1945 și până spre 1985, milioane de oameni din mediul rural au luat calea industriei și a orașelor.
- Cel de al doilea proces socioeconomic major - cunoscut de societatea românească după instaurarea regimului comunist - a fost suprimarea proprietății funciare private prin confiscarea proprietăților de 50 de hectare și peste și silirea țăranilor să intre în cooperativele agricole. Rămași fără sursa lor de existență, pământul, pe de altă parte obținând resurse insuficiente de la CAP, o bună parte a

¹ Weber, Max, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București, Editura Humanitas, 1993.

țăranimii și aproape toți urmașii lor au luat calea orașelor și a centrelor industriale.

După 1989, transformările la care este supus sistemul economic național, inclusiv subsistemul său agricol, au ca rezultat încetinirea sau chiar oprirea ori modificarea tendințelor evolutive existente până atunci. Astfel, populația ocupată în agricultură nu mai scade, ca înainte, ci crește. În plus, după 1990 începe să-și facă simțită prezența unei mișcări migratorii cu direcția urban-rural.

Aflat mereu “sub vreme”, statutul țaranului român n-a suferit niciodată în trecut atâtea schimbări ca în ultima jumătate de secol. Cu toate acestea, țaranul român este în multe privințe asemănător aceluia de acum cincizeci de ani. Aspectul său exterior este cam același, traiul său de zi cu zi este și acum destul de modest, modul în care își exercită îndeletnicirea nu s-a schimbat prea mult, satul însuși are la noi același aspect arhaic. Impresia aceasta de imobilism, de situație în afara timpului, devine deosebit de pregnantă prin compararea satului și a țaranului român de azi cu așezarea rurală și cu agricultorul din vest.

În ciuda prejudecății curente, țaranul este un profesionist în cea mai deplină accepție a cuvântului. Cine se ocupă cu cultivarea pământului sau cu creșterea animalelor trebuie să dispună de cunoștințe multe și diverse, să posede deprinderi numeroase și complexe. Țaranul trebuie să știe să-și confecționeze personal și să utilizeze o gamă variată de unelte, să aibă deprinderile necesare pentru a lucra pământul și a îngriji animalele, să cunoască când și cum se recoltează, conservă, prelucrează și comercializează produsele agricole. Neîndoielnic, între nenumăratele meserii practicate de om, ocupația de agricultor este cea mai complexă, o adevărată combinație de specialități.

EXPLOATAȚIA AGRICOLĂ

Gheorghe SOCOL

Temelia oricărei civilizații este activitatea economică care asigură oamenilor care participă la acea civilizație resursele necesare susținerii vieții în sensul cel mai larg. În cazul civilizației rurale, funcția de a-i asigura comunității produsele vitale necesare revine, în principal, exploatației agricole.

În decursul unui secol (este vorba de secolul al XX-lea), agricultura României, ramură economică de bază a țării, a fost de trei ori restructurată ca urmare a intervenției autoritare a puterii politice în evoluția domeniului. Precizarea „intervenția puterii politice” are menirea să diferențieze procesele de schimbare din agricultură provocate de intervenția autorităților politice de transformările care se petrec în domeniu având drept cauză descoperirile științifice și progresul agrotehnic ori evoluția naturală spontană.

Prima dintre aceste intervenții din secolul XX, marea reformă agrară de după Primul Război Mondial, dictată de considerente sociale și economice, are meritul de a se înscrie pe linia evoluției firești, organice a structurilor agrare. Ca urmare, reforma a accelerat procesul de modernizare și de optimizare funcțională a respectivelor structuri. De aceea, implicațiile sale au fost, în general, benefice pentru agricultura noastră.

După doar două decenii și jumătate de la reforma menționată, agricultura românească a intrat într-un nou proces de restructurare, de data aceasta comandat de autoritățile politice, mai radicală și mai cuprinzătoare ca extensiune decât cea de la începutul anilor '20. Este vorba de proiectul comunist de socializare a agriculturii. Spre deosebire de prima restructurare, care s-a realizat în mod pașnic, reorganizarea agrară comunistă s-a desfășurat utilizând violența atât împotriva țăranimii cât și a altor categorii sociale. Inițiatorii acestei restructurări au invocat, la fel ca predecesorii lor de după Primul Război Mondial, necesități de ordin social-economic. Faptele au dovedit, însă, că reorganizarea comunistă a agriculturii a fost un eșec atât social cât și economic. Într-adevăr, în perioada regimului comunist, inclusiv după încheierea cooperativizării agriculturii în 1962, țăranimea a fost supusă permanent constrângerilor și represiunii. Finalitatea economică urmărită prin cooperativizare - obținerea unor performanțe agricole superioare - a fost de asemenea ratată, decalajul agrotehnic și de eficiență al agriculturii noastre față de agricultura țărilor dezvoltate accentuându-se în perioada socialistă. De altfel, agricultura colectivistă era *a priori* condamnată la eșec, datorită faptului că nega cursul evolutiv, validat istoric, al formelor de organizare a activității agricole și propunea structuri agrare anacronice.

Înlăturarea regimului comunist în decembrie 1989 a creat premisele reînscrierii agriculturii românești pe direcția evoluției naturale a structurilor agrare. Practic, acest lucru a însemnat desființarea cooperativelor agricole de producție și a fermelor de stat create de regimul comunist, refacerea proprietății funciare private și pe baza acesteia a exploatației agricole familiale și fermelor particulare. Aceste schimbări în modul de organizare a activității agricole au reprezentat deci o a treia restructurare radicală, promovată politic, în mai puțin de șaptezeci și cinci de ani, a formelor de desfășurare a producției agricole.

Această triplă modificare structurală într-un interval de timp atât de scurt, și mai ales întreruperea evoluției organice a structurilor agrare românești, cauzată de intervenția brutală a autorităților comuniste, explică în mare măsură starea actuală de desincronizare a agriculturii noastre față de agricultura țărilor dezvoltate unde, tipologic, structurile agrare sunt neschimbate de la instaurarea epocii moderne, respectiv au rămas tot timpul structuri private.

Împrejurările sociale - și mai ales diletantismul decidenților care au conceput și pus în practică programul acestei ultime restructurări profunde a agriculturii noastre - au făcut ca această acțiune de importanță națională să nu fie una de succes. Realizată în condiții de mare presiune socială, concepută simplist și desfășurată distructiv-haotic, o reformă care trebuia să reprezinte un pas hotărâtor în direcția renașterii agriculturii românești a devenit mai degrabă o piedică în calea realizării acestui deziderat. Și asta pentru că:

1. avuția unităților agricole, CAP-uri și IAS-uri, alcătuită din mașini și alte echipamente tehnice, animale de rasă și alte resurse biologice, construcții gospodărești etc. a fost devalizată și și-a pierdut valoarea economico-productivă. Sistemul național de irigații (fără egal în Europa, o realizare de o valoare inestimabilă - având în vedere condițiile meteo din România - evaluat însă financiar la mai multe miliarde de dolari) a fost pur și simplu demolat;

2. în condițiile în care dimensionarea corespunzătoare a fermei agricole este unul dintre factorii importanți ai eficienței economice în agricultură, Legea nr. 18, instrumentul juridic care a fundamentat la noi tranziția agriculturii la economia de piață și transpunerea ei în viață, a generat o pulverizare a proprietății funciare incompatibilă cu agricultura modernă, pulverizare care cu foarte mare greutate va fi corectată în viitor;

3. politica agrară practică postreformă a contribuit în mică măsură la corectarea anomaliilor de mai sus provocate de decizia politică. În acest sens, stă mărturie tabloul actual al agriculturii românești, prea puțin diferit de cel desenat de debutul procesului de decolectivizare. Întinderea medie a proprietății funciare a unei exploatații individuale depășește și acum doar cu puțin 2 hectare, forța de muncă angajată în agricultură este în continuare îmbătrânită, supradimensionată și inadecvat profesionalizată, migrația șomerilor și a altor orășeni la sat nereușind să remedieze aceste deficiențe;

4. exceptând tractoarele, plugurile, combinele de recoltat cereale și alte câteva utilaje agricole mărunte achiziționate în număr mai mare în ultimul deceniu de producătorii particulari, dotarea tehnică a gospodăriilor și a fermelor este în continuare precară. În ansamblu, capitalizarea noilor exploatații agricole lasă de dorit, situându-se chiar sub nivelul existent înainte de cooperativizare.

În aceste condiții, eficiența economică este și mai mică decât la începutul perioadei, în situația în care producția agricolă actuală, aproximativ egală cu cea de la începutul perioadei de tranziție, o realizează acum în jur de 30-35% din populația ocupată, față de 27% în 1989.

Calitatea și forța agriculturii derivă din vitalitatea exploatației agricole. Având în vedere importanța dimensiunii economice pentru ansamblul civilizației rurale și trăinicia acesteia, preocuparea pentru promovarea exploatației agricole dobândește o importanță strategică. De aceea, modernizarea exploatației agricole trebuie să devină obiectivul central al politicii agrare în momentul de față. Exploatație agricolă cu un potențial productiv redus înseamnă sărăcie pentru proprietar, un sat înapoiat și civilizație rudimentară.

Exploatația tipică în țara noastră, în momentul de față, este exploatația de subzistență cu o suprafață de până la trei hectare, utilată de regulă cu cal, căruță și câteva unelte manuale, susținută uman de persoane care au depășit vârsta pensionării. Exploatația agricolă particulară cu peste zece hectare, inventar agricol modern, fie și incomplet, de tip mecanic, reprezintă o excepție. Detaliat, tabloul exploatațiilor agricole existente în România se înfățișează astfel:

- gospodării agricole individuale în număr de peste 4,1 milioane, deținând o suprafață agricolă de 9,3 milioane de hectare;
- societăți agricole juridice în număr de peste 3500 și cu o suprafață de 1,4 milioane de hectare;
- asociații agricole familiale în număr de peste 6200 și o suprafață de 8,6 sute de mii de hectare de teren agricol;
- un număr mic (câteva mii) de întreprinzători de tip capitalist care dispun de suprafața agricolă corespunzătoare unei agriculturi performante, de echipament agricol modern și specialiști.

În perioada scursă de la decolectivizare, această tipologie a cunoscut o evoluție lentă în sensul reducerii numărului de societăți agricole juridice și asociații agricole familiale și de creștere a numărului de exploatații agricole individuale. Condițiile socioeconomice din România postcomunistă fac ca actuala paletă de exploatații agricole să se mențină o perioadă de timp greu de definit. Anchetele sociologice arată că proprietarii de teren agricol nu sunt prea mulțumiți de relația lor cu societățile agricole juridice ori cu asociațiile familiale și - dacă ar putea să-și lucreze pământul pe cont propriu - s-ar retrage din aceste exploatații. Din păcate pentru ei, nu-și pot materializa această aspirație, fie pentru că nu dețin suficient teren agricol, fie că le lipsește echipamentul agricol, fie că vârsta nu le mai permite să lucreze independent sau din cauza unei combinații de astfel de motive. Este însă evident că situația existentă în agricultura noastră este una nefirească și contrară exigențelor economice. Prin aderarea țării la Uniunea Europeană (unde prevalează tipul individual de exploatație) aceste cerințe economice vor impune și la noi modul rațional de organizare a economiei agrare.

Tipurile acestea de exploatații agricole sunt, desigur, tot atâtea unități sociale alcătuite din oameni. Ca atare, performanțele economice și sociale ale exploatației agricole depind nu numai de componenta lor agrotehnică, ci și de calitatea oamenilor care o compun.

GOSPODĂRIA

Gheorghe SOCOL

Ca agricultorii, oamenii satului își desfășoară activitatea economică în cadrul unei exploatații agricole. Producerea valorilor economice, care se realizează în și prin exploatarea agricolă, reprezintă numai unul din momentele vieții economice și sociale a sătenilor. Producerea valorilor economice i se adaugă consumul bunurilor respective de către cei ce le-au realizat și, de asemenea, într-o măsură mai extinsă ori mai redusă, schimbul sau desfacerea acestora pe piață. Ne aflăm deci în fața unei structuri complexe care transcende economicul, o adevărată microunită socială compusă dintr-un singur individ sau din mai mulți și relațiile lor. O structură în care umanul și socialul se îmbină cu economicul.

Această structură, căreia i s-a dat numele de gospodărie, este o celulă socială, adică o formațiune ireductibilă a societății, dar care întrunește toate atributele socialului. Dincoace de ea (sau sub ea) nu mai există societate, ci indivizi. Dincolo de ea (ori deasupra ei) se află formațiuni sociale compuse, alcătuite prin reunirea unui număr mai mic ori mai mare de gospodării. Gospodăria este și piatra de temelie a civilizației, inclusiv a civilizației rurale.

Într-o prezentare concisă, gospodăria este o unitate socială care:

1. este alcătuită dintr-una sau mai multe persoane;
2. ocupă un spațiu locativ determinat;
3. deține un patrimoniu constând din bunuri imobiliare și mobiliare, între care un set de obiecte casnice;
4. utilizează patrimoniul pentru satisfacerea necesităților existențiale ale celor care fac parte din gospodărie;
5. dispune de un buget propriu de venituri și cheltuieli.

Originar, gospodăria a fost o gospodărie agricolă. Ulterior, tipului agricol de gospodărie i s-a adăugat varianta urbană.

Gospodăria agricolă este o unitate economică mai mică ori mai mare centrată pe cultivarea solului, creșterea animalelor, de prelucrarea sumară a produselor obținute și de desfacerea acestora. Patrimoniul gospodăriei agricole include, în mod obligatoriu, teren agricol, echipament agricol și animale. Ca să existe ca unitate economică, persoana (ori persoanele) care alcătuiesc componenta umană a gospodăriei agricole își desfășoară activitatea exclusiv sau preponderent în cadrul gospodăriei. Situația unora dintre membrii gospodăriei agricole de îmbinare a activității din interiorul gospodăriei cu o activitate în afara acesteia este de dată recentă.

Rațiunea de a fi a gospodăriei agricole este de a oferi din producția proprie, membrilor ei, o bună parte din cele necesare traiului. Dacă în trecut dependența de

exterior a gospodăriei agricole, în ceea ce privește procurarea produselor de care avea nevoie pentru consumul membrilor săi, era atât de mică încât se putea considera că este o structură autarhică, în zilele noastre această particularitate a ei s-a estompat foarte mult. Cel puțin în cazul gospodăriei agricole moderne. Cauza acestei evoluții trebuie căutată în diversificarea extraordinară a producției industriale, multiplicarea cerințelor de consum la nivelul gospodăriei, creșterea exponențială a productivității muncii, toate acestea angrenând gospodăria agricolă în economia de schimb, capitalistă.

Gospodăria agricolă apărută la noi după 1990 este, din punctul de vedere exprimat mai sus, într-o situație intermediară. Dimensiunile ei reduse, producția mică și productivitatea ei slabă nu o fac capabilă să fie prezentă pe piață decât în mică măsură. În contextul dat, principala ei funcție economică este aceea de a furniza produse alimentare persoanelor din gospodărie.

Gospodăria agricolă este și un mic univers social. Indiferent de numărul de persoane care o compun, gospodăria este prinsă într-o plasă de relații sociale prin care intră în legătură cu alte gospodării, comunică cu instituțiile sociale și cu persoane din exterior. Când gospodăria e alcătuită din mai multe persoane, în interiorul ei se desfășoară activități de natură socială: se face educație, se realizează activități culturale, într-un cuvânt se inițiază procesul de socializare.

Ca orice fenomen social, gospodăria a cunoscut în timp un proces de schimbare. Amplificarea diviziunii muncii și apariția orașului au dus la crearea unui tip de gospodărie diferit: gospodăria urbană. Gospodăria urbană se deosebește de gospodăria agricolă în primul rând prin activitatea economică de mai mică amploare, activitate de regulă nonagricolă și desfășurată în afara gospodăriei. Ceea ce mai există ca activitate economică în interiorul gospodăriei urbane este, de regulă, activitate de natură menajeră: întreținerea locuinței și a obiectelor de uz casnic și personal, prepararea mesei și servirea acesteia etc. Puținătatea activității economice desfășurate în interior face din gospodăria urbană o gospodărie de consum. Prin comparație, amploarea activității economice pe care o desfășoară îi conferă gospodăriei agricole un pronunțat caracter productiv.

Cel mai frecvent, osatura umană a gospodăriei este reprezentată de grupul familial: extins ori nuclear. La un moment dat, existența familiei și a patrimoniului în cadrul gospodăriei a pus problema codificării juridice a relațiilor dintre membrii acesteia și a aspectelor de ordin patrimonial. În felul acesta, gospodăria a căpătat, în perioada modernă, și o dimensiune juridică, absentă în trecut, când rolul acestei dimensiuni era suplinit de tradiție și obiceiuri. Garantul respectării acestora nu era, ca acum, instituțiile statului, ci comunitatea.

Procesul de eroziune care afectează familia în epoca contemporană a dus la apariția altor modalități de structurare umană a gospodăriei. Dintre acestea, o răspândire mai mare cunoaște grupul consensual, căruia îi corespunde un tip de gospodărie pe care am putea-o numi gospodărie consensuală, pe care labilitatea legăturii dintre parteneri o face mult mai fragilă decât era gospodăria tradițională.

Instaurarea regimului comunist în România a perturbat profund fizionomia tradițională, firească, a gospodăriei agrare. Diminuarea severă a patrimoniului, prin preluarea proprietății funciare și a echipamentului agricol de către CAP, a redus substanțial și a denaturat funcția de unitate economică a gospodăriei agricole individuale, menită să asigure capului gospodăriei și familiei sale cele necesare traiului. În plan mai larg, știrbirea calității de unitate economică a avut ca rezultat pierderea autonomiei de către gospodăria agricolă individuală și degradarea socială a țăranului prin transformarea sa în simplu pălmaș al așa-zisei cooperative agricole.

Prăbușirea regimului comunist, în 1989, desființarea CAP-urilor și restabilirea proprietății funciare private, în anii '90, au permis refacerea gospodăriei agricole private de tip tradițional. Prin aceasta sunt create premisele ca gospodăria agricolă să-și redobândească funcția motrice de promotor al civilizației rurale.

Hiatusul comunist de peste patruzeci de ani, care separă gospodăria agricolă renăscută de predecesoarea ei, nu este lipsit de urmări. Suprimarea gospodăriei agricole individuale de către regimul comunist, acum câteva decenii, a lipsit-o de șansa de a cunoaște transformările profunde, impuse de revoluția agrotehnică postbelică, așa încât acum, când a fost restabilită, trebuie să parcurgă din nou drumul modernizării.

RECONSTITUIREA CLASEI ȚĂRĂNEȘTI DUPĂ REVOLUȚIA DIN 1989

Gheorghe SOCOL

Istoric, grupul ocupațional al agricultorilor a apărut odată cu prima mare diviziune socială a muncii care a consacrat agricultura ca ocupație distinctă. Grup ocupațional nu e însă tot una cu clasă socială. Până să apară clasele sociale, societatea a trebuit să cunoască încă o mare diviziune socială a muncii, respectiv diviziunea care i-a delimitat pe meșteșugari de restul producătorilor. Apariția claselor sociale este, de asemenea, legată de apariția și accentuarea diferențelor de avere, de rol și de statut social dintre oameni. Aceste cerințe sunt întrunite în epoca sclavagistă, așa încât istoriografia și teoria socială plasează apariția claselor în această perioadă.

Admițând existența claselor sociale în epoca sclavagistă, istoriografia vorbește de proprietarii de sclavi (sau aristocrația sclavagistă) și de clasa sclavilor. Nu ni se spune că ar exista și o clasă a țăranilor, cu toate că, în perioada respectivă, existența grupului profesional al agricultorilor liberi este indiscutabilă. Omisiunea s-ar putea datora pe de-o parte paradigmei teoretice utilizate de istorici, paradigmă care pune accentul pe clasele fundamentale, antagoniste, adică acele clase pe care le-am menționat mai sus, și neglijează celelalte grupuri sociale, iar pe de altă parte vizibilității reduse, comparativ cu clasele fundamentale, a clasei țărănești, ca entitate distinctă, în câmpul social de atunci.

Clasa țărănească se va impune ca topos important în viața socială și în conștiința publică, inclusiv în cunoașterea științifică, începând din Evul Mediu și până în zilele noastre. În evul de mijloc clasa țărănească este clasă fundamentală, alături de marii proprietari de pământ, și, în această calitate, este o prezență activă în viața socială. Sunt elocvente din acest punct de vedere marile răscoale țărănești care au zdruncinat și slăbit orânduirea medievală. După aceea, până în zilele noastre, odată cu instaurarea capitalismului, deși se consideră că locul ei de grup social esențial al structurii sociale a fost luat de proletariat, țărnimea va fi în continuare un factor activ al schimbării. Faptul acesta o va menține mai departe în conștiința publică și în teoriile privind evoluția socială.

Cele spuse mai sus sunt într-un tot valabile și pentru țara noastră. Și la noi au existat țărani din vremuri imemorabile, și la noi țărnimea se va afirma ca o clasă care își promovează interesele proprii și acționează pentru materializarea lor (prin aceasta devenind un factor activ al transformării sociale la scară regională ori națională) abia începând din Evul Mediu. Dar dacă la adevărata conștiință de clasă și la organizare pe

plan regional și național a ajuns destul de târziu, pe plan local țărănimea a dispus de propriile sale instituții și s-a condus după reguli bine stabilite încă de la întemeierea Principatelor Române. Între instituții, cea mai importantă este desigur obștea țărănească, expresie exemplară a capacității clasei țărănești de la noi de a inova pentru a-și organiza în mod adecvat ansamblul vieții sale comunitare.

Evoluția socială, înnoirea echipamentului tehnic de producție, înmulțirea populației, cerințele pieței, aspirația spre mai multă justiție au cerut adaptarea vechiului mod de viață țărănesc la condițiile noi. Interdependența crescândă cu celelalte componente ale societății cerea din partea clasei țărănești să fie permanent prezentă într-o arenă socială cu reguli de funcționare în continuă schimbare. Pentru aceasta, era nevoie de instituții noi. O vreme, acestea au funcționat alături de obștea țărănească, completând-o, pentru ca ulterior să i se substituie.

Trecerea de la societatea feudală la societatea capitalistă, cu noile forme de organizare socială și de desfășurare a muncii, cu implicarea unor categorii mereu mai numeroase de oameni la viața publică, a sporit considerabil importanța factorului politic. În acest context, administrarea și conducerea societății au căpătat un pronunțat caracter politic. Totodată, acțiunea politică nu mai este rezervată doar minorității aristocratice, ca în perioada feudală. Acum, în condițiile democrației, lupta și activitatea politică au devenit accesibile, într-un fel sau altul, unor mase mari de oameni. Ca să-și promoveze interesele, clasele, celelalte categorii sociale, au fost obligate să se organizeze și să găsească diferite mijloace de a fi prezente în viața publică.

Clasa țărănească de la noi n-a făcut excepție din acest punct de vedere și încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea o găsim prezentă, direct sau indirect, prin reprezentanți desemnați de ea, acolo unde se luau deciziile importante ce priveau țara. Să ne amintim în acest sens participarea activă a reprezentanților țărânimii la discuțiile privind pământul din cadrul Guvernului Provizoriu de la 1848 ori ale Adunării Deputaților care au pregătit prima Unire a Țărilor Române de la 1859.

Unirea de la 1859, prima reformă agrară de la 1864, cucerirea independenței de stat, ansamblul de legi și de instituții promovate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, menite să ofere țării noastre un cadru modern de viață, toate acestea au sporit posibilitățile țărânimii de a se manifesta și de a-și susține interesele. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea devenise clar că țărănimea reprezenta un factor care trebuia neapărat luat în considerare atunci când se elaborau programele de dezvoltare a țării.

La sfârșitul Primului Război Mondial, la care țărănimea dăduse pe câmpul de luptă grele jertfe de sânge pentru împlinirea idealului desăvârșirii unității naționale, cele mai înalte autorități ale țării, Parlamentul, Guvernul și Casa Regală, erau unanime în privința necesității de a recompensa clasa țărănească pentru sacrificiile ei. Dezideratul acesta și-a găsit împlinirea în marea reformă agrară din 1919-1921, care punea la dispoziția țărânimii peste șase milioane de hectare, și, apoi, în acordarea dreptului universal de vot al cărei principal beneficiar era, de asemenea, clasa țărănească care reprezenta 80% din populație.

Poziția țărănimii în societate va fi consolidată în anii următori prin alte legi și instituții care, la fel ca măsurile menționate mai sus, veneau în întâmpinarea unora din așteptările țăranilor. Una dintre instituțiile create, extrem de importantă pentru afirmarea țărănimii ca clasă în arena politică, este Partidul Național Țărănesc. Cu înființarea PNT, partid al țăranilor, într-adevăr, organizarea politică a clasei țărănești atingea în sfârșit punctul culminant, partidul reprezentând, în condițiile democrației, cel mai potrivit instrument de luptă politică și de promovare a intereselor unui grup socioprofesional.

Deplin eliberată de servitutea care o apăsase timp de secolele, independentă economic, angajată hotărât pe drumul modernizării, impunând prin ponderea ei demografică covârșitoare și având ca exponent un partid puternic, în perioada interbelică clasa țărănească se va situa în prim-planul vieții politice românești. Apelând la o propoziție marxistă potrivită în acest caz, din clasă în sine, aflată la cheremul sau la remorca altor grupuri sociale, țărănimea devenise o clasă pentru sine, respectiv o clasă preocupată să-și promoveze interesele politico-sociale și, într-o măsură, capabilă să le materializeze. O dovadă a capacității sale de a influența cursul evenimentelor este faptul că atât ceea ce a fost bun, cât și ceea ce a fost negativ în perioada interbelică s-a realizat uneori și cu concursul țărănimii.

Ascensiunea țărănimii ca o clasă socială, în țara noastră, este dovedită și de faptul că, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, rolul ei în societate începe să devină obiect de reflecție. Cu timpul, considerațiile privind rolul social al țărănimii nu se mai prezintă ca simple idei mai mult sau mai puțin disparate și capătă forma unor doctrine ideologice bine articulate.

Cel dintâi gânditor social important care a meditat îndelung și profund asupra rolului clasei țărănești în societatea românească a fost Constantin Stere. Pornind de la particularitățile socioeconomice ale țării noastre, respectiv de la caracterul eminent agrar al economiei românești și de la preponderența țărănimii în structura socială, Stere va afirma la începutul secolului al XX-lea, în amplul său studiu „Social-democrație sau poporanism?”, că în România, deocamdată, nu sunt întrunite condițiile utilizării social-democrației la analiza societății și a dezvoltării pe calea socialistă preconizată de Karl Marx și Frederich Engels. În consecință, considera Constantin Stere, țara noastră are nevoie, pentru a înțelege în ce stadiu se află, de o altă ideologie decât cea socialistă, iar ca să se dezvolte, trebuie să urmeze o linie de evoluție diferită de aceea a Occidentului industrial și muncitoresc. Ideologia corespunzătoare realităților social-economice românești de atunci este, considera Stere, poporanismul elaborat chiar de el, iar societatea ce urma să fie edificată în România trebuia să fie o societate țărănească¹. În acest context, Constantin Stere evidențiază superioritatea economică a gospodăriei țărănești după cum urmează: 1. pentru că aceasta nu urmărește să obțină rentă și dobândă la capital, produce mai ieftin; 2. mica gospodărie țărănească dispune de puterea de muncă mai intensivă a omului ce muncește pentru

¹ Stere, Constantin, *Social-democrație sau poporanism?*, Galați, Editura Porto-Franco, 1996.

sine; 3. gospodăria țărănească face cu puțință utilizarea potrivită cu natura ei a fiecărei bucăți de pământ¹. La aceste argumente ale autorului basarabean ar trebui să reflectăm și astăzi, când semnificația economică a gospodăriei țărănești este adesea discreditată, cu toate că efectele perverse ale exploatației agricole capitaliste intensive, de dimensiuni mari, sunt tot mai evidente.

O altă direcție ideologică importantă preocupată de locul și destinul țărănimii în societatea românească de la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea este cea socialistă. Între exponenții acestei orientări ideologice din această perioadă cel care avea să se remarce în mod deosebit prin reflecțiile sale privind țărănimea va fi Constantin Dobrogeanu Gherea.

Spre deosebire de fostul său tovarăș de idei de la un moment dat Constantin Stere, care, după ce a debutat ca socialist, va trece destul de repede pe poziții poporaniste, așa cum am văzut mai sus, Gherea va fi toată viața un socialist convins și consecvent. Preocuparea sa privind situația clasei țărănești și-a găsit concretizarea într-unul din cele mai valoroase studii sociologice din toate timpurile, realizate de reprezentanții curentului socialist de gândire din România.

Analizând relațiile agrare din România vremii sale, Gherea va constata, în ciuda reformei agrare și a numeroaselor legi emise în continuare pentru a asigura victoria capitalismului în agricultură, existența unor serioase rămășițe feudale în acest domeniu, rămășițe care pot fi caracterizate ca un fel de neoioabăgie. Găsind că termenul acesta exprimă în mod fidel relațiile dintre țărani și marii proprietari de pământ, Gherea nu va ezita să-l dea ca titlu întregului său studiu care se va numi “Neoioabăgia” și va fi publicat în 1910.

Ca socialist, Constantin Dobrogeanu Gherea se delimitează de Constantin Stere și de poporanști. Pentru el, proprietatea țărănească și cu atât mai mult statul țărănesc nu pot fi adevărata soluție a problemelor agriculturii noastre. Nu contestă, ba chiar susține cu toată convingerea, necesitatea eliminării rămășițelor feudale și cere îmbunătățirea situației țărănimii, dar numai ca rezolvare tranzitorie, fiindcă soluția finală pentru problemele agriculturii noastre este pentru el cea înscrisă în teoria marxistă: socializarea agriculturii.² Prin aceasta, Gherea se înscrie polemic în raport cu Stere și poporanismul.

Poziția clasei țărănești în societatea românească se consolidează după reforma agrară din 1919-1921, când circa 80% din suprafața arabilă a țării ajunge în proprietatea ei. În aceste condiții, ducând mai departe ideile lui Stere, Virgil Madgearu, membru marcant și ideolog al PNT, formulează succint, în 1923, într-o conferință ținută la Institutul Social Român patronat de Dimitrie Gusti (de asemenea membru al PNT) doctrina țărănistă, cu corolarul ei, statul țărănesc. Ideile susținute cu ocazia conferinței vor fi reluate și precizate ulterior în volumul “Agrarianism. Capitalism. Imperialism”.

¹ *Ibidem*, p. 58.

² *Dobrogeanu Gherea, Constantin, Opere, vol. V, București, Editura Politică, 1977.*

Madgearu consideră țărănimea o clasă omogenă, cu conștiință politică și misiune politică proprii. Ca clasă, țărănimea este superioară economic și moral celorlalte clase sociale pentru că baza existenței sale este proprietatea de muncă. Această superioritate a țărănimii justifică organizarea societății ca stat țărănesc. În sistemul capitalist, țărănimea este exploatată în procesul circulației bunurilor agrare. De aici necesitatea apărării gospodăriei țărănești de exploatarea capitalistă și a organizării statului ca stat țărănesc. Statul țărănesc nu înseamnă însă dictatura țărănimii, cum s-ar putea crede, ci primatul ei față de celelalte clase și grupuri sociale, cu care se află în raporturi de solidaritate și colaborare ¹.

Tabloul schițat mai sus al țărănimii ca clasă socială ar putea fi completat cu multe alte detalii. Bunăoară, ar fi multe de spus despre starea economică a țărănimii, despre tradițiile și valorile ei culturale ori despre pregătirea ei profesională. Am lăsat însă în afara tabloului conturat mai sus aceste aspecte și altele care s-ar putea adăuga, pe de-o parte pentru că ele au fost adesea evocate în lucrările consacrate temei, și pe de altă parte pentru că, în aceste pagini, obiectivul nostru principal a fost unul limitat: acela de a arăta că, la instaurarea regimului comunist, țărănimea noastră era o clasă socială în sensul deplin al cuvântului, bine organizată politic, în stare să exercite o influență semnificativă asupra proceselor sociale de ansamblu din țară - și cred că argumentele aduse în acest sens sunt suficient de convingătoare. Fac de asemenea precizarea că absența unor considerații proprii mai ample în legătură cu situația socio-economică a clasei țărănești în perioada interbelică nu înseamnă că aş idealiza această situație. Tot astfel, dacă nu mă raportez analitic față de unele din aspectele menționate ale ideologiei și doctrinei țărăniste, aceasta nu semnifică acceptarea lor fără rezerve. Lipsa mea de reacție, în acest context, se explică prin aceea că, iarăși, în raport cu obiectivul acestor pagini, considerațiile proprii sunt neavenite.

Instaurarea regimului comunist va afecta profund poziția clasei țărănești în societate și misiunea ei ca forță politică. Teoria marxistă privind făurirea societății socialiste și comuniste preconiza organizarea pe o bază complet nouă a agriculturii ca ramură economică și a relațiilor agrare ca raport juridic între terenul agricol și producătorii agricoli, pe de-o parte, și între diferitele grupuri implicate în activitatea agricolă, pe de altă parte. Transpunerea în fapt a cerințelor teoriei marxiste privind agricultura trebuia să producă, și realmente a produs, modificări de fond în ceea ce privește fizionomia domeniului. De altfel, în nici un alt domeniu al muncii sociale intervenția administrației comuniste nu a fost la fel de categorică, iar modificările structurale produse tot pe atât de profunde ca în agricultură. Din păcate, aceste modificări au fost fundamental nefaste.

Exceptând aspectele materiale ale obiectului muncii și ale procesului muncii ca atare, nimic nu mai semăna cu ceea ce fusese agricultura înainte de a fi suferit operația socializării. Ca să găsim unele similitudini ale domeniului cu ceea ce se petrecea în agricultura socialistă trebuie să coborâm, pe firul istoriei, până în epoca primitivă

¹ Madgearu, Virgil, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism, Cluj-Napoca, 1999.*

când, la fel ca în perioada comunistă, fondul funciar era proprietate obștească și era exploatat în comun de cei ce îl stăpâneau. În vremea aceea însă produsul muncii aparținea comunității care îl realizase, ceea ce nu se va mai întâmpla în perioada socialistă, când acesta va fi preluat în mod arbitrar de către stat.

Această insolită asemănare între agricultura socialistă și agricultura primitivă ar fi trebuit să-i pună pe gânduri pe adepții socializării domeniului. Revenirea, fie și parțială, la o formulă agrară preistorică însemna, într-un fel, negarea îndelungatului proces evolutiv parcurs de agricultură. Or, este o lege ca societatea, în evoluția ei istorică, să rețină și să promoveze acele forme structurale care se dovedesc mai eficiente și, mai devreme ori mai târziu, să le elimine pe cele cu efect contrar, chiar dacă, la un moment dat, asemenea formule mai puțin reușite au putut fi experimentate¹. Deși agentul social, omul, este o ființă rațională, în societate, ca și în lumea vie, selecția structurilor cu un potențial funcțional mai ridicat se realizează frecvent prin tatonare.

Conformându-se prescripțiilor teoriei marxiste și mai ales staliniste, de recurgere la violență, autoritățile comuniste din România au reușit, în cele din urmă, să înfrângă rezistența țăranimii și să modifice în mod radical structurile agrare existente la instaurarea regimului politic comunist. Fondul funciar a fost socializat în cea mai mare parte, foștii proprietari, inclusiv țăranii, fiind deposedați de terenul lor și de o bună parte din restul mijloacelor de producție deținute. Exploatația agricolă privată, de tip țăranesc sau capitalist, a fost înlocuită cu exploatația socialistă, așa-zis cooperatistă ori de stat. Foștii țărani individuali au devenit simpli prestatori de muncă, derizoriu plătită, în unitățile agricole socialiste. De producția agricolă a exploatațiilor, atât cooperatiste cât și de stat, dispunea în mod arbitrar statul comunist.

Socializarea agriculturii a însemnat practic desființarea clasei țăranesti tradiționale și înlocuirea ei cu o clasă nouă, clasa țăranilor cooperatori, cu totul diferită de cea care o precedase și pe care o continua demografic.

Într-adevăr, a fi țăran este echivalent cu a deține o exploatație agricolă. Exploatația agricolă este o unitate economică care se ocupă cu cultivarea solului, cu creșterea vitelor sau cu ambele concomitent. Ca să dețină o exploatație, țăranul trebuie să aibă în proprietate o suprafață de teren agricol mai mică ori mai mare și un număr variabil de animale. În plus, este țăran acel proprietar de teren agricol și crescător de animale care se ocupă în mod direct, el și familia sa, de cultivarea pământului propriu (dar nu exclusiv) și de îngrijirea animalelor ce-i aparțin (posibil și de ale altora). În cazul în care necesarul de muncă al exploatației depășește posibilitățile familiei sale, țăranul poate recurge la un aport de muncă străină, dar acesta nu trebuie să depășească, cantitativ, munca proprie.

Calitatea de țăran nu exclude, în principiu, prestarea și a altor activități, însă cu condiția ca acestea să fie complementare, cu alte cuvinte să ocupe în bugetul de timp

¹ *Pe larg în Socol, Gheorghe, op. cit.*

de muncă al persoanei respective o pondere mai mică decât timpul consacrat activității agricole și, de asemenea, să nu fie sursa principală de venit a celui în cauză.

Marea reformă agrară de după Primul Război Mondial, transformările democratice din societatea românească, progresele înregistrate în domeniul tehnicii în general și al agrotehnicii în special au modificat radical, în bine, statutul social al țărănimii. Desigur, nu totul era perfect în ceea ce îl privește, dar deținerea în proprietate a unei bucăți de pământ și a inventarului agricol viu și mort, cu care putea să-și întemeieze o gospodărie autonomă, făceau din țăranul nostru un membru liber și demn al comunității naționale. Mai mare ori mai mică, în perioada interbelică gospodăria aceasta devenise cu adevărat temelia de existență a țăranului.

Ce i-a mai rămas din toate aceste trăsături, definitorii pentru un adevărat țăran, țăranului cooperativ? Pământul, temelia principală a exploatației agricole și, pe plan mai larg, a vieții sale, nu i-a mai aparținut. Și nemiaparținându-i, pământul, pentru care în trecut avea un adevărat cult, i-a devenit străin. După cum arată anchetele noastre de teren, în așa măsură s-a înstrăinat țăranul cooperativ de pământ încât, chiar și după Revoluție, când și-a primit înapoi proprietatea, această răceală afectivă contractată în anii socialismului se menține. Dorința de a-și mări proprietatea, de a cumpăra pământ, în trecut atât de puternică, acum este aproape inexistentă.

Cooperativizat, țăranul a rămas, de asemenea, fără vitele de muncă și fără uneltele agricole de bază. Este drept că a putut păstra câteva animale și inventarul agricol mărunț, dar nu întratât încât să se poată spune că mai este încă deținătorul unei exploatații agricole.

Devenit țăran cooperativ, va continua să lucreze pământul și să îngrijească de animale, dar conținutul muncii sale va fi altul. Ca simplu executant al unor indicații venite de la cadrele de conducere și specialiștii cooperativei, va fi lipsit de autonomie în muncă, ca și de apanajul deciziei proprii. Din persoana policalificată care era, în calitate de țăran individual, țăranul cooperativ va fi transformat în fond, cel mai adesea, într-un prestator de muncă necalificată.

O vreme, după cooperativizare, țăranul, clasa țărănească în ansamblu, și-a păstrat, desigur, etosul lor *sui generis* elaborat în decursul secolelor. Suportul acestuia, reprezentat de comunitatea rurală și modul de viață țărănesc alterându-se progresiv odată cu instaurarea regimului comunist și cu distrugerea agriculturii și a exploatației agricole țărănești, fizionomia morală a țăranului tradițional a cunoscut, la rândul ei, un proces de disoluție. Putem spune că, într-un fel, în acest caz, s-a adevărit postulatul marxist conform căruia suprastructura (sau, în cazul de față, profilul spiritual uman) urmează infrastructura (respectiv cadrul economic de viață al clasei țărănești).

Înlăturarea regimului ceaușist în Decembrie 1989 a făcut posibilă desființarea cooperativelor agricole în care țăranii fuseseră introduși în mod silnic și redobândirea terenului agricol de către foștii proprietari și urmașii lor. Instrumentul juridic care a inițiat refacerea proprietății agricole private a fost Legea nr. 18 a fondului funciar din 1991. Elaborată în pripă, legea suferea de o serie de neajunsuri care au îngreunat și

continuă să îngreuneze procesul tranziției de la agricultura socialistă la agricultura de tip privat¹⁵¹. Corectarea, atât cât s-a mai putut, a greșelilor de concepție și de aplicare ale legii menționate a făcut necesară completarea ulterioară a legislației funciare cu o serie de alte legi care să permită continuarea procesului de eliminare a structurilor agrare socialiste din agricultura României și de refacere a celor de tip particular.

Cu restabilirea proprietății funciare private se poate spune că a fost inițiat procesul de creare a premiselor materiale necesare refacerii agriculturii particulare și în același timp de reconstituire a clasei țărănești în țara noastră. Spre deosebire de clasa muncitoare și de alte categorii sociale pentru care posesiunea unor mijloace de producție nu ține de esența lor, clasa țărănească nu poate fi concepută în absența condițiilor sale materiale de existență: un obiect al muncii propriu constând din o suprafață de teren agricol sau efective de animale (ori ambele), echipament agricol pentru punerea în valoare a obiectului muncii și contribuția personală, cu muncă, la realizarea producției agricole. În plus, ca să se ridice cu adevărat la statutul de clasă, țărănimea română renăscută ar trebui să posede conștiința de sine, adică să se delimiteze (nu spun să se opună) de celelalte clase și categorii sociale din țară în planul intereselor și valorilor, ceea ce presupune, în mod obligatoriu, organizare.

Precaritatea suportului material al țăranimii actuale este un lucru binecunoscut. Cele două hectare și ceva în medie de teren arabil, la care se adaugă uneori ceva pădure, cele câteva animale, cel mai frecvent nu dintre cele mari și valoroase și de regulă pentru consumul propriu, și uneltele, de tip tradițional cel mai adesea, nu oferă un reazem material solid țăranimii.

Clasă socială înseamnă, de asemenea, organizare, conștiință de sine, capacitatea de a-și promova interesele proprii.

În ceea ce privește organizarea politică, la scurt timp după revoluție s-a reînființat legal partidul țăranilor din perioada interbelică: PNT. Cu aceasta, ne-am fi putut aștepta ca țăranii să dobândească un instrument important de exprimare politică, de reprezentare și de promovare a aspirațiilor proprii. Și într-adevăr, programul PNT înscris în cuprinsul său deziderate esențiale pentru țărani precum: o reformă agrară radicală prin care pământul să fie aproape în totalitate înapoiat foștilor proprietari de până în 1946, sprijin din partea statului pentru ca gospodăria țărănească reconstituită să devină unitatea economică principală a agriculturii, un raport echitabil între producătorul agricol și ceilalți producători, modernizarea satului.

În ciuda poziției sale favorabile țăranilor, PNT, care și-a completat sigla cu literele C (Creștin) și D (Democrat), nu a reușit să câștige simpatia și, mai ales, votul noilor proprietari de pământ. Faptul acesta paradoxal, ca un partid să nu fie sprijinit tocmai de segmentul social pe care, programatic, îl reprezintă, are, desigur, explicația sa. Fără a intra în detalii, trebuie spus că a contat mult din acest punct de vedere violenta campanie mincinoasă, de discreditare a PNTCD, dusă de vechile structuri. Generațiile născute după 1945, și care alcătuiau majoritatea populației, erau deosebit

¹ Pentru detalii, vezi: Socol, Gheorghe, *op. cit.*

de vulnerabile la această campanie datorită intoxicării ideologice împotriva PNȚ din perioada comunistă. Altă parte a acestei explicații este lipsa de carismă a multora dintre liderii PNȚCD, ceea ce le limita accesul la simpatia publicului. A contat, de asemenea, nepriceperea activiștilor partidului în ceea ce privește difuzarea mesajului propriu în rândul țărănimii. În sfârșit, o parte din vină o are PNȚCD cu vehemența sa anticomunistă, percepută de multe persoane ca o culpabilizare de-a valma care îi atinge pe toți în mod direct.

În aceste condiții, succesul electoral al PNȚCD printre țărani a fost, până în 1996, minim, astfel că în lipsa puterii decizionale prevederile programatice favorabile clasei țărănești, ale partidului, au rămas literă moartă. Și după 1996, când s-a aflat la guvernare alături de alte formațiuni, între care și partide de care îl uneau legături de colaborare mai vechi, PNȚCD a onorat mai puțin decât era de așteptat programul său în favoarea clasei țărănești, iar motivele sunt atât de ordin obiectiv cât și subiectiv. Nu este însă locul aici să aprofundăm chestiunea.

Așadar, în ceea ce privește partidul, nominal acum există o organizație care se declară exponenta clasei țărănești și promovează programe corespunzătoare, dar ea nu este identificată ca atare de cei vizați. Celelalte partide existente, în afară de preocuparea de a-i câștiga voturile, propriu-zis nu au nici o legătură cu țărănimea și nu o reprezintă ca clasă prin politica lor, așa încât acest mare grup social din România nu dispune în fapt de un exponent politic al său.

Realitatea este că nu doar de partid politic duce lipsă țărănimea în momentul de față. Deși este cel mai numeros grup social din România, țărănimea este, în prezent, cel mai puțin structurată formal. Este adevărat, la începutul perioadei de tranziție a apărut un așa-zis sindicat al țărănimii, PROPACT, dar acesta n-a reușit să pătrundă în lumea profundă a satului și componența lui n-a depășit câteva sute de persoane, din cele peste trei milioane de agricultori. PROPACT a fost mai curând o organizație de lideri care nu aveau în spatele lor o masă de oameni. Or, ceea ce dă legitimitate unei organizații este, mai mult decât liderii, prezența mulțimii structurate și susținătoare. În momentul de față situația PROPACT este confuză. Dacă n-o fi dispărut cu totul între timp, PROPACT este pentru țărănime ca și inexistent, în calitate de factor structurant.

Ce este așadar țărănimea din România în momentul de față? Poate fi ea considerată o clasă socială? Când răspundem la această întrebare contează, evident, ce înțelegem prin conceptul respectiv.

Din acest punct de vedere este clar că în acest text s-a operat, deși până acum acest lucru n-a fost menționat expres, cu conceptul clasic, marxist, de clasă socială. Am făcut-o însă situându-mă deasupra oricăror constrângeri dogmatice.

În legătură cu conceptul marxist de clasă socială s-au umplut după război bibliotecii, atât în fostele țări socialiste cât și în Occidentul capitalist. Unii se căzneau din răspuseri, recurgând la o argumentație de factură scolastică, care mai mult încurca decât lămuria, să demonstreze ceea ce era deja demonstrat, și anume validitatea conceptului. Alții se osteneau tot pe atât să-l respingă punând în loc teoria stratificării sociale. În ceea ce mă privește, am fost primul, ori primul care a scris la noi,

delimitându-mă atât de marxiștii dogmatici care respingeau teoria stratificării, considerând-o un subterfugiu burghez pentru a respinge teoria claselor și lupta de clasă (ceea ce uneori era adevărat, dar nu întotdeauna), cât și de promotorii exclusiviști ai stratificării sociale din țările occidentale, că cele două teorii sunt complementare, și deci că amândouă sunt instrumente teoretice utile în analiza structurii sociale.¹

Destructurat de regimul comunist, așa cum am văzut, în momentul de față grupul profesional al țărânimii satisface doar în parte grila conceptului de clasă. Din acest punct de vedere, e de subliniat, la pasiv, în mod special caracterul anemic al conștiinței de sine și absența organizării politice și profesionale a țărânimii ca clasă, aspecte ce fac din ea un grup mai de grabă amorf. Pe de altă parte, alte caracteristici, respectiv posesiunea unei suprafețe de pământ, a unor animale și a unui echipament agricol, chiar modeste, cu ajutorul cărora țărâniile își pot întemeia o gospodărie, însăși gospodăria reprezintă tot atâtea caracteristici definitorii pentru clasele sociale, premise favorabile ale evoluției țărânimii în direcția structurării depline și organizării ca clasă socială.

Recapitulând: absența, în momentul de față, a unora din notele definitorii ale unei clase sociale pe deplin conturate nu ne-ar permite să considerăm țărânimia noastră o clasă în sens deplin; în același timp, existența suportului material, condiție indispensabilă a autonomiei economice a țărânimii, ne îndreptățesc să afirmăm că grupul profesional al țărânimii actuale este o clasă socială aflată în stadiu incipient.

Pe de altă parte, priviți din perspectiva teoriei stratificării, țărâniile alcătuiesc un strat social bine individualizat și relativ omogen. Își dau concursul în acest sens resursele materiale ale existenței, cam aceleași pentru toți, munca identică ca formă și conținut, modul și stilul de viață caracteristice, veniturile în general mici, dovedite de bugetele de familie, împărțirea în mare măsură a aceleiași culturi tradiționale. Renăscut de curând, grupul socioprofesional al țărânimii actuale este deci încă foarte puțin diferențiat, ca avere în primul rând. Ca urmare, țărâniile alcătuiesc în prezent un strat social compact, dar din păcate situat la limita de jos a stratificării sociale și nu la mijloc, așa cum se întâmplă cu agricultorii țărilor mai dezvoltate și dezvoltate.

Guvernarea comunistă de aproape o jumătate de secol a împus clasei țărănești din România o cale de evoluție nefirească, contrară celei urmate de țărâniile din țările dezvoltate. Fără intervenția brutală a regimului comunist în destinul său este sigur că țărâniile române ar fi avut o traiectorie asemănătoare celei parcurse de țărâniile din Occident. Intervenția respectivă a făcut ca, la acest ceas al istoriei, țărâniile noastre să aibă de recuperat o întârziere de circa cincizeci de ani.

Din păcate, perioada de după 1989 a fost pentru țărâniile, ca și pentru restul țării, una de involuție și de stagnare, așa încât handicapul pe care îl are față de țărâniile din vest, aflându-se înaintea lor ca evoluție, a mai crescut un pic. Mersul lumii este însă implacabil și într-un fel ori altul, mai repede sau mai târziu, întârzierea trebuie

¹ Socol, Gheorghe, *Structură de clasă și stratificare socială*, în: *Structura socială a României socialiste*, București, Editura Politică, 1971.

recuperată. Cât de repede, depinde în primul rând de guvernării români, de mobilitatea și mobilizarea țăranilor și de capacitatea lor de a-și impune interesele. Completarea și perfecționarea legilor proprietății prin Legea nr. 427 care, teoretic cel puțin, ar trebui să ducă la rezolvarea definitivă a problemei restituirii proprietății funciare și să creeze un cadru mai favorabil refacerii clasei țărănești¹. Va conta, de asemenea cât de mult vor ști autoritățile române, pe de-o parte, să susțină în fața UE interesele agriculturii noastre, ale țăranimii, și, pe de altă parte, să faciliteze evoluțiile firești, de consolidare a structurilor noi din domeniu. Concursul Uniunii Europene, ca expertiză și mai ales financiar pare să fie, de asemenea, foarte important - și el nu ne este refuzat.

Admițând că, într-un viitor mai mult ori mai puțin apropiat, clasa țărănească din țara noastră va trebui să nu difere esențial ca structură, organizare, pregătire profesională, statut social etc. de agricultorii din UE, este clar că drumul până acolo va fi unul extrem de dificil. Să nu pierdem din vedere că, pentru a ajunge unde sunt astăzi, țăranii, agricultorii din țările Uniunii Europene au avut nevoie de circa două sute de ani. Este adevărat că, acum, în cazul nostru, obiectivul fiind clar, transformările pot fi grăbite. Dar în ce măsură? Ceea ce altădată, pe alte meridiane și în alte condiții social-istorice, a cerut două secole ar putea fi oare realizat de către țăranii români în câteva decenii? Lentoarea schimbărilor produse în viața țăranimii după Revoluție, în aproape șaptesprezece ani, n-ar trebui să ne facă prea optimiști. Apropiata aderare a României la Uniunea Europeană, cu plusul de dinamism social-economic ce va urma de aici, ar putea, totuși, să ne facă mai încrezători.

¹ *Legea nr. 427/ 2005.*

EVOLUȚIA PROPRIETĂȚII AGRICOLE ÎN PERIOADELE ISTORICE PREMODERNE (PÂNĂ LA 1848)

Dan Constantin RĂDULESCU

Integrarea României în structurile Uniunii Europene (ianuarie 2007) impulsionează interesul și eforturile specialiștilor în analizarea gradului real de compatibilitate existent între societatea românească și marea familie europeană.

Sub acest aspect civilizația rurală românească este analizată de tema de față ca un concept atotcuprinzător, în plan material și spiritual, definitoriu pentru devenirea națiunii române, ca membră a concertului națiunilor europene, de-a lungul timpului.

În vederea întregirii imaginii, peste timp, a conceptului analizat, subtema de față urmărește, tocmai, consolidarea concluziei potrivit căreia evoluția regimului proprietății agricole, ca și a agriculturii în general, a consolidat - în interiorul spațiului românesc, de-a lungul timpului - instituții, mentalități, comportamente, pe scurt, realități rurale originare și specifice societății românești, dar fundamentate esențialmente pe trendul general european.

De asemenea, concomitent cu evidențierea trendului comun european existent în planul spiritualității rurale românești, lucrarea își propune și analizarea cauzelor care au determinat ritmul lent și consolidarea inegală și, uneori, incompletă a procesului general de înscriere a societății românești pe orbita Epocii Moderne vest-europene, inclusiv în sfera agriculturii și a proprietății agricole.

Demersul istoric prezintă avantajul operării unor judecăți de valoare asupra unor procese și fenomene consumate deja, în momentul studierii și evaluării lor.

Din rațiuni metodologice, abordarea evoluției regimului proprietății agrare cuprinde cele trei elemente fundamentale ale oricărei abordări de acest fel: spațiul de desfășurare, actorii participanți, timpul de desfășurare.

Vastitatea, complexitatea și importanța temei studiate - proprietatea agricolă ca evoluție și consecințe asupra devenirii generale a societății românești - este corespunzător abordată și prin introducerea în analiză a unor elemente de spațialitate precum teritoriu național, teritoriu de stat, care prezintă realități specifice poporului român și care-i diferențiază istoria, prin comparație cu istoria multor popoare vest-europene.

Specific istoriei românilor este, sub aspectul spațialității, faptul că, în urma unor ocupații străine, între teritoriul etnico-național românesc de peste 1.000.000 km² (adică România Orientală, ce cuprindea un spațiu întins, delimitat la

vest de cursul mijlociu al Dunării, la nord de culmile Carpaților Păduroși, la est de fluviul Bug și la sud de Munții Pindului și de antica Macedonie¹⁾ și teritoriul statului român contemporan² cu o suprafață de 238.391 km², există o foarte mare și dramatică diferență care și-a pus amprenta pe întreaga istorie românească, diferențiind-o de evoluția marilor națiuni vest-europene.

În ceea ce privește actorii, este avută în vedere populația care viețuiește înăuntrul spațiului românesc și, respectiv, al statului român.

În primul rând, națiunea română, ca membră a grupului națiunilor latine din Europa (italieni, francezi, spanioli, portughezi și mica comunitate romandă din Elveția).

Într-adevăr, poporul român este, actualmente, singurul supraviețuitor al etnogenezei care a cuprins, începând cu secolul II î.H., spațiul Romanității Orientale, adică provinciile romane Macedonia, Thracia, Illiricum, Panonia, Dalmația, Scythia, Moesia, Dacia (mai puțin Grecia, în care civilizația elenistică a rămas dominantă), precum și teritoriile de la sud și est de Carpați, până la Bug, atent supravegheate de romani, unde romanizarea și, apoi, românizarea s-au propagat prin iradiere. Pe fondul succesivelor năvăliri și ocupații ale triburilor migratoare, derulate între secolele III-XIII (goți, huni, gepizi, avari, slavi, bulgari, unguri, pecenegi, uzi, cumani, tătari), românii au avut o evoluție anevoioasă, mult îngreunată și încetinită de aceste valuri succesive de năvăliri și cuceriri, fapt pentru care nivelul general înregistrat de societatea românească în plan economic, cultural și social, deși inițial era comparabil cu al celorlalte provincii romane occidentale, în timp a ajuns să înregistreze valori vizibil mai reduse față de vestul Europei.

Totuși, în ciuda vitregiilor istoriei, poporul român s-a menținut ca o comunitate omogenă, băștinașă și unitară cu precădere la nord de Dunăre. „Apărat de centura Carpaților, care includea podișul Transilvaniei, leagănul Daciei preromane, îmblănit de câmpii înconjurătoare, despărțite, unele de altele, de hotare naturale evidente, acest spațiu geografic va deveni peste un alt mileniu cadrul noii realității etnice. Istoria *Romanității Orientale* este, de fapt, un proces de contracție și deznaționalizare, la capătul căreia ea își va pierde toate pozițiile, în afară de chintesența ei din spațiul carpato-dunărean. (Menținerea unor "atoli" ai *Romanității Orientale*, la sud de Dunăre, nu scade valoarea generală a acestei afirmații). Odată fixată asupra acestei poziții, *Romanitatea Orientală*, care de acum înainte se va identifica cu poporul român, s-a apărat în împrejurări externe permanent defavorabile și împotriva tuturor primejdiilor și a reușit să se păstreze, dovedindu-se o cetate inexpugnabilă”³.

Totuși, și la nord de Dunăre, ocuparea de către statele învecinate a unor teritorii românești a determinat însă, în timp, stabilirea, printre români, a unor comunități de

¹ Mircea Dogaru, *Muntele și "miracolul" românesc*, București, Editura Globus, p.8.

² Horia C. Matei, *Statele lumii, Mica enciclopedie de istorie*, Editura Meronia, București, 2002, p. 365.

³ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 12-13.

populație minoritară, dintre care unele au supraviețuit până în zilele noastre (maghiari, romi, ucrainieni, germani, turci, tătari, evrei, slovaci, cehi, ruși-lipoveni, sârbi, croați, polonezi, găgăuzi, bulgari, greci, italieni, armeni, albanezi).

Modelului interetnic românesc, dezvoltat în timp din inițiativa băștinașilor, a îngăduit dezvoltarea peste timp a unor raporturi precumpănitor pașnice. În acest context istoric atât românii majoritari, dar și populațiile minoritare, au contribuit la punerea în valoare a resurselor teritoriului și la progresul general economic și social, inclusiv în sfera agriculturii și a regimului proprietății solului¹.

Evoluția regimului proprietății solului este urmărită în derularea sa pe parcursul epocilor istorice premoderne, adică din neolitic până la izbucnirea Revoluției de la 1848, punct de referință atât pentru Europa cât și pentru români în ceea ce privește instaurarea și consolidarea Epocii Moderne.

Caracteristicile geo-pedo-climatice au favorizat viețuirea comunităților omenești, în spațiul românesc, încă din zorii umanității.

Răspândirea armonioasă și echilibrată a tuturor formelor de relief, de la zonele joase de câmpie², până la zonele de deal și munte, în care s-au dezvoltat o floră și o faună diversificată și bogată, au îngăduit existența comunităților omenești, în mod neîntrerupt, din paleolitic până în neolitic, când s-au înregistrat primele elemente specializate agricole: cultivarea plantelor și creșterea animalelor³.

Deja, în mezolitic, între 8000 și 5000 î.H., comunitățile de Homo Sapiens Recens au procedat la fabricarea de unelte și arme din piatră șlefuită, generalizate în neolitic, dar și de arcuri, topoare, monoxile, reușind, totodată, domesticirea primelor animale: câinele, bovinele, ovino-caprinele, porcinele și într-o mică măsură a calului⁴. Aceste comunități se organizau în așezări sedentare de colibe și bordeie, ce se întindeau în unele cazuri pe suprafețe de până la 6 ha, ai căror locuitori practicau agricultura cerealiară, tursul, țesutul și olăritul, cu rezultate remarcabile, pe deplin comparabile cu marile civilizații mediteraneene evidențiate arheologic⁵.

Spre deosebire de sudul Europei, în zona central-estică a continentului dominată de valea Dunării și afluenții săi, comunitățile omenești au trecut, ca urmare a încălzirii climatei, la cultivarea primitivă a cerealelor și legumelor din flora spontană și, doar ulterior, la domesticirea animalelor. S-a constituit, în felul acesta, pe o arie întinsă a Europei, așa-numita *Civilizație Dunăreană*¹, care includea, în mezolitic, și spațiul românesc de mai târziu, de la nord și sud de Dunăre, bine reprezentat de culturile Schela Cladovei și Starcevo-Cris extinse în acest spațiu și cu concursul unor populații venite din bazinul mediteranean².

¹ *Vezi pe larg, Dan Constantin Rădulescu, Relații interetnice în România din perspectiva istorică, în: Calitatea vieții. Revistă de politici sociale, nr. 1-2, anul 8, 1997, p. 67-74.*

² *Acad. Țefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol.2, Cluj, 1979, p. 21.*

³ *Vlad Georgescu, Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre, Editura Humanitas, București, 1995, p. 15-17.*

⁴ *Vlad Georgescu, op. cit, p. 15-17.*

⁵ *Ibidem.*

De la sfârșitul mileniului VI î.H. și începutul mileniului V î. H. se trece la generalizarea neoliticului și în spațiul românesc.

Comunitățile de tip Starcevo-Cris erau organizate în așezări întinse pe câteva zeci de hectare în unele cazuri, apte să adăpostească comunități de până la 20.000 de persoane, care practicau cultivarea cerealelor și plantelor pe terenuri fertilizate prin utilizarea cenușii și a îngrășămintelor animale³. Tehnicile agricole au continuat să se perfecționeze, astfel că pe la mijlocul mileniului V î.H. comunitățile culturii Vădastra trecuseră de la utilizarea săpăligii la utilizarea plugului cu brăzdar de corn sau de lemn tras de boi⁴.

În schimb, ca urmare a răcirii climei, în Epoca Bronzului, ce a continuat să se manifeste și pe parcursul celor două Epoci ale Fierului (Hallstatt și La Tène) determinând înlocuirea completă a vegetației de silvostepă cu cea de stepă, în câmpia Dunării de Jos și la sud de Dunăre până spre Munții Balcani. În astfel de condiții, comunitățile omenești s-au concentrat, cu precădere, spre locuirea zonelor de deal și de munte sau în zone de mlaștini sau movile, la câmpie procesul fiind accelerat și de năvălirile triburilor indo-europene, care se produc începând cu sfârșitul mileniului IV î.H. și, respectiv, începutul mileniului III î.H., în mai multe valuri, modificând de o manieră dramatică întreaga structură etnică a continentului.

Drept rezultat, comunitățile preindo-europene din spațiul românesc, creatoare ale remarcabilelor culturi neolitice Vădastra și Cucureni, au fost, treptat, înlocuite de triburile indo-europene de păstori și călăreți care au ocupat majoritatea teritoriilor continentului, inclusiv spațiul românesc.

¹ Acad. Marcu Botzan, *Mediu și viațuire în spațiul carpato-danubiano-pontic*, Editura Academiei Române, București, 1996, p. 9.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p.10.

⁴ *Ibidem*.

ASPECTE ISTORICE PRIVIND EVOLUȚIA PROPRIETĂȚII AGRICOLE ÎN PERIOADELE PREMODERNE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Dan Constantin RĂDULESCU

Este cunoscut faptul că zona central-europeană, situată de-a lungul cursului mijlociu și inferior al Dunării, a cunoscut, după încheierea ultimei glaciațiuni, o perioadă de încălzire a climei, fapt ce a îngăduit comunităților omenești preindo-europene locale și mediteraneene sosite în zonă trecerea de la culegerea primitivă a plantelor la cultivarea cerealelor și legumelor din flora spontană și ulterior chiar la domesticirea primelor animale: câinele, bovinele, caprinele, porcul¹.

De remarcat dezvoltarea, mai ales în neolitic, în întreg spațiul românesc, atât la nord cât și la sud de Dunăre, a unor puternice comunități structurate în obști gentilico-tribale apte să cultive cereale și plante cu ajutorul săpăligii, coasei din corn sau lemn cu lamele de silex și al plugului de mână. Obștile gentilice erau în măsură să cultive prin munca în echipe specializate terenurile comunităților suficient de numeroase pentru a se organiza în localități întinse pe suprafețe de până la 6 ha².

Condițiile prielnice de ordin pedoclimatic, ca și sporul demografic, au stimulat atât progresele agriculturii cât și proliferarea obștilor prin defrișarea sau desțelenirea de noi zone pe toată întinderea spațiului românesc.

Necesitatea lucrului în comun, ca urmare a caracterului încă rudimentar al uneltelor agricole utilizate în cultivarea pământului, adăugată obligațiilor deja înrădăcinate de trai și apărare în comun, au consolidat, în lăuntrul obștilor gentilico-patriarhale, conceptul de proprietate obștească asupra pământului.

Evident, pe lângă patrimoniul comun obștesc, familiile componente obștilor și-au constituit și dezvoltat peste timp și bunuri proprii: locuințe, unelte, arme și, după domesticirea lor, animalele.

Dezvoltarea comunităților sedentare de agricultori organizate în structuri gentilico-patriarhale a dus și în spațiul românesc, după mileniul VI î.H., la consolidarea conceptului de "revoluție neolitică" prin aceea că și aici s-au putut înregistra remarcabile progrese în planul economic, social și cultural.

¹ Acad. Marcu Botzan, *Mediu și viață în spațiul carpato-danubiano-pontic*, Editura Academiei Române, București, 1996, p. 9.

² Vlad Georgescu, *op. cit.*, p.15-17.

În plan economic, cum s-a arătat deja, comunitățile neolitice locale sedentarizate cultivau cereale și plante pentru acoperirea necesităților de hrană, îmbrăcăminte, încălțăminte și alte bunuri de consum. Acelorași scopuri le erau destinate animalele domestice și crescute pe lângă locuințe - câini, porci, păsări de curte - sau grupate în cirezi de bovine și turme de ovine-caprine.

În plan social, populația locală a cunoscut în neolitic o puternică dezvoltare a obștilor gentilice compuse din familii coborâtoare din strămoși comuni și care îngăduiau, prin stăpânirea și exploatarea în comun a pământurilor obștești, acumulări în planul economic și cultural, ca și supraviețuirea comunității prin efortul comun de apărare în situația unor atacuri din afară.

Siguranța alimentară, ca și apărarea în comun cu succes a comunităților obștești, au stimulat dezvoltarea, pe lângă agricultură, vânătoare, pescuit și culegere ca ocupații tradiționale, a meșteșugurilor casnice: torsul, țesutul, prelucrarea pieilor, a lemnului, olăritul, care au îmbunătățit și îmbogățit substanțial viața și orizontul populației.

Drept urmare, neoliticul a înregistrat și în spațiul românesc remarcabile forme de abstractizare religioasă și artistică sincrone cu reprezentările similare din vestul Europei (Spania, Franța).

Sunt de exemplificat în acest sens piesele ceramice antropomorfe ale culturii Vădastra, prima statueta din marmură din spațiul românesc, care aparține culturii Hamangia, statuetele stilizate de os, antropomorfe și zoomorfe, aparținând culturii Boian, ca și primele sanctuare de lut aparținând în acest spațiu tot culturii Boian, ca și statuetele antropomorfe închinat cultului fecundității, aparținând culturii Cucuteni¹.

Accentuarea aridizării climei în teritoriile est-europene a determinat, din a doua jumătate a mileniului IV î. H., declanșarea mai multor valuri de migrații și năvăliri din partea triburilor indo-europene care au afectat și spațiul românesc de o manieră radicală etnico-culturală, asemeni întregii Europe.

Importante au fost pentru spațiul românesc triburile trace, cele mai numeroase după indieni, după cum le atestă Herodot.

Asemenea celorlalte populații indo-europene, triburile trace așezate în spațiul românesc și diferențiate etnico-teritorial de restul populațiilor, între cca 1800 î.H. și 800 î.H., au dezvoltat puternice așezări întărite cu valuri de pământ și ziduri de piatră înăuntrul cărora arheologii au descoperit un bogat inventar de unelte și arme de bronz, lemn, os și piese de olărit. Amestecați cu comunitățile locale preindo-europene, traccii, excelenți războinici, prelucrători ai bronzului și păstori, au organizat, de asemenea, numeroase comunități de păstori organizate în obști gentilico-patriarhale.

Dar comunitățile obștești traco-geto-dace au practicat și cultivarea plantelor și, în primul rând, a cerealelor, atât în zonele înalte, unde se concentrase o mare parte a

¹ *Iosif Constantin Drăgan, op. cit., p. 14-15; Vlad Georgescu, op. cit., p. 15-17.*

populației, cât și în zonele mai joase situate de-a lungul cursurilor de apă, inclusiv Dunărea.

Este cunoscut episodul legat de expediția organizată de Alexandru Macedon la nord de Dunăre, împotriva geților, în timpul căreia soldații macedoneni erau siliți să aplece cu lăncile bogatele holde de grâu cultivate de localnici, pentru a-și putea continua înaintarea¹.

De asemenea, izvoarele grecești și romane ulterioare atestă că traco-geto-dacii cultivau grâu, mei, orz, in, cânepă, mazăre, fasole, viță de vie, pomi fructiferi și creșteau porci, vite și oi pentru carne, lână, piele, lapte și derivate².

Din acele timpuri îndepărtate s-a păstrat în întreg teritoriul românesc tradiția culturii cerealelor în câmpuri înconjurată cu garduri de spini - târnoagele, încă utilizate în secolul XIX în zonele de munte³.

Inițierea, din sec. II î. H., a cuceririi Peninsulei Balcanice și a spațiului carpato-dunăreano-pontic locuit de traco-geto-daci, de către Roma, a determinat, în urma încorporării ca provincii în statul roman a acestor teritorii, mutații fundamentale în istoria zonei.

Din punct de vedere etnico-istoric, din secolul II î. H. începe procesul de formare a poporului român, ca urmare a simbiozei dintre substratul traco-geto-dac de populație și civilizație și stratul roman de colonizare și spiritualitate (la care s-au adăugat și contribuțiile succesive ca adstrat, reprezentate de triburile migratoare care au năvălit în spațiul românesc între secolele III - XIII).

Din punct de vedere politico-social, comunitățile autohtone au cunoscut, prin încorporarea în statul roman, o restructurare și o eficientizare a organizării și evoluției lor.

În plan economic și cultural, mutațiile au fost cele mai rapide și semnificative, inclusiv în ceea ce privește evoluția proprietății solului și progresele agriculturii, grație în primul rând inserării spațiului Romanității Orientale în lumea mult mai avansată, ca nivel cultural-economic, a Antichității Greco-Romane.

Cucerirea Peninsulei Balcanice, inițiată în secolul II î. H., a fost desăvârșită în timpul domniei lui Augustus, când a fost atins cursul inferior al Dunării și a fost organizată provincia Getia Minor (Dobrogea), ulterior denumită Scythia Minor.

Ulterior, în urma a trei importante războaie purtate împotriva regelui Decebal (86-87, 101-102, 105-106), romanii au învins, iar împăratul Traian a organizat la nord de Dunăre, în Transilvania, Banat și o parte a Olteniei, provincia Dacia.

Rațiunile care au determinat organizarea noii provincii erau multiple: descurajarea atacurilor popoarelor migratoare prin organizarea, alături de provinciile

¹ George Maior, *Politica agrară la români. Dezvoltarea chestiunii agrare în toate țările locuite de români din secolele XVII, XVIII și XIX, București, 1906, p. 3.*

² George Maior, *op. cit., p. 4.*

³ *Ibidem.*

Raetia, Noricum și Panonia, a unui puternic dispozitiv defensiv militar, de data aceasta la nord de Dunăre și, asemeni provinciilor deja organizate la sudul marelui fluviu, exploatarea sistematică și intensă a resurselor solului și subsolului Daciei (grâne, animale, argint, aur etc.).

În acest scop, împărații romani de după Traian au dislocat, în Dacia, importante contingente militare, dar în egală măsură au colonizat numeroase comunități vorbitoare de limbă latină, în majoritate provenite din rândul tracilor deja romanizați de circa 2, 3 secole, de la sud de Dunăre, dar și comunități din alte provincii ale imperiului, în vederea exploatării noii provincii.

Populația geto-dacă locală redislocată din zonele muntoase în ținuturile mai joase în vederea supravegherii militare, dar și a cultivării intensive a terenurilor cu înalt potențial agricol, alături de coloniștii romani, evident, a putut astfel cunoaște și aprecia avantajele și superioritatea civilizației romane, inclusiv în domeniul agricol, consolidând bazele romanizării prin extinderea Romanității Orientale la nord de Dunăre.

Trebuie evidențiat că succesul romanizării depline a traco-daco-geților s-a datorat avantajelor indiscutabile pe care le oferea civilizația romană, cu vehiculul său limba latină, la care, din secolul I A.D., s-au adăugat și consecințele coeziunii suplimentare oferite de creștinarea populației locale, și faptului că, pentru ambele categorii de populație, traco-geto-daci și coloniștii și militarii romani, implicate în procesul etnogenezei, existau în plan etnic, dar și sociocultural, un set fundamental de valori mult asemănătoare, care le făceau compatibile.

Este vorba de originea comună indo-europeană atât a romanilor și italicilor cât și a traco-geto-dacilor.

Un exemplu ilustrativ al compatibilității în planul organizării sociale comunitare între lumea romană și cea traco-geto-dacă îl reprezintă structurile prezentate de obștile gentilico-patriarhale romane și, respectiv, traco-geto-dace.

Despre traco-geto-daci, spre exemplu, există încă din secolul V î. H. știri, atât în izvoarele grecești cât și în cele romane, privitoare la organizarea lor în triburi și uniuni de triburi, fapt ce dovedește un nivel superior al organizării social-politice de tip gentilico-patriarhal¹, imediat premergător formării statului, stadiu ce a și fost atins, în secolele III - II î. H., pentru a se ajunge, în final, la sinteza statală geto-daco-tracă de sub conducerea lui Burebista (82 - 44 î. H.). Comunitățile traco-geto-dace au fost în măsură, după secolele VI-III î.H., să-și dezvolte comunități obștești de tip gentilico-patriarhal formate din grupuri de familii coborâtoare dintr-un strămoș comun și care stăpâneau și lucrau, ca pe un bun comun al întregii obști, toate pământurile cultivabile².

Fertilitatea solului, sporul demografic și clima prielnică, împreună cu accentuarea schimburilor comerciale și culturale, au determinat în interiorul obștilor

¹ Conf. dr. Emil Cernea, *Istoria statului și dreptului*, vol. 1, București, 1976, p. 9.

² *Ibidem*.

gentilico-patriarhale înregistrarea unor acumulări și progrese în plan economic, urmate cu precădere după secolele III - II î.H., de înregistrarea unor procese de diferențiere socială între familiile componente ale obștilor¹, pe fondul consolidării instituțiilor statale.

Totuși, celula de bază a societății și a statului a rămas în continuare la traco-geto-daci obștea gentilico-patriarhală. În urma diferențierilor și stratificărilor produse în interiorul obștilor, acestea stăpâneau în devălmășie doar pădurile, pășunile, apele din patrimoniul străvechi obștesc, dar fiecare familie posedea propriul său lot de pământ arabil, grădină, fânaș și loc de casă, pe lângă unelte și animale, toate ca proprietate indiviză a familiei.

Aceste familii de țărani soldați își păstrau obligațiile militare de menținere a ordinii și de apărare a obștei, dar și a întregului stat, pe care însă le prestau sub autoritatea capului statului - regele - și a dregătorilor și comandanților militari recrutați de monarh din rândurile aristocrației gentilico-tribale apărute din sânul obștilor.

Treptat, acești nobili și conducători militari și-au construit reședințe fortificate în afara perimetrului obștilor, dintre care unele devin cetăți regale apărate de puternice garnizoane - faimoasele dave geto-dace.

Izvoarele timpului denumesc, în cazul ținuturilor nord-dunărene, pe acești aristocrați și comandați militari *tarabostes* sau *pileati*, în timp ce războinicii proveniți din sânul obștilor sunt denumiți *comati*.

De remarcat faptul că lumea traco-geto-dacă a cunoscut doar forma incipientă a sclavei casnice determinate de capturările de prizonieri de război și de unele achiziționări de sclavi din lumea mediteraneană. De regulă, sclavii funcționau ca slugi, scribi, medici, lucrători și meșteșugari specializați pe lângă monarhii și nobilimea locală.

Familiile obștilor nu foloseau sclavi, lucrându-și pământurile direct. De regulă, familia obștească era o familie patriarhală plurigenerațională, al cărui cap avea drepturi discreționare asupra celorlalți membri.

Legăturile de rudenie și solidaritate, ca și obligațiile obștești de ordin militar și fiscal, au determinat, în ciuda proceselor înregistrate, după secolele III - II î.H., de diferențiere și stratificare a obștilor și, implicit, de slăbire a coeziunii lor interne, menținerea obștii traco-geto-dace atât la nord cât și la sud de Dunăre, atât de către statele traco-geto-dace, care acceptau menținerea unor comunități solidare din punct de vedere militar și fiscal, cât și în timpul ocupației romane, din rațiuni administrativ-fiscale similare.

Trebuie remarcate tăria și flexibilitatea obștei gentilice traco-geto-dace care a putut îngădui supraviețuirea tradițiilor și specificului civilizației și spiritualității țărănești peste timp, atât în cazul substratului traco-geto-dac, cât și, prin simbioza și

¹ *Ibidem*, p. 10.

influențarea reciprocă cu structurile ginte romane, în cazul stratului daco-roman și, ulterior, românesc, până spre finele Evului Mediu (cu acceptarea și asimilarea structurilor similare proprii adstratului reprezentat de triburile migratoare)¹.

La rândul său, obștea romană (ginta) a putut fi reconstituită de istorici ca existând încă înaintea formării orașelor-state în Italia, inclusiv a Romei, pe la începutul mileniului 1 î. H.².

Ginta romană era o asociație de familii unite prin originea reală sau asumată dintr-un strămoș comun³.

Ca semn al originii lor comune, membrii ginților romane purtau același *nomen gentilicum* care-i diferenția de membrii celorlalte ginți (Iulia, Fabia, Claudia etc.). Fiecare membru al familiei purta un *praenomen* propriu. În timp, membrii familiilor patriarhale plurigeneraționale s-au diferențiat în ramuri înrudite ai căror membri își adăugau pentru identificare o poreclă - *cognomen*.

Capul familiei (*pater familias*) avea prerogative discreționare asupra tuturor membrilor, inclusiv excluderea sau executarea unui membru, pentru comiterea unei crime grave.

Familiile componente ale unei ginți alcătuiau o comunitate de egali (*gentiles*), care, însă, puteau avea în proprietate sclavi sau putea asigura protecția unor familii libere sărace, din afara obștei. În acest caz, familiile de *gentiles* erau denumite patricieni sau patroni, iar familiile de oameni liberi săraci, aflate sub protecția lor, se numeau *clientes*.

Legile celor 12 Table condamnau pe patronul care a lipsit de apărare și ajutor, în mod fraudulos, pe un client.

În timp, clienții, deși considerați nemembri ai obștei (gintei), au fost echivalați rudelor agnatice ale patronilor lor, fiind prin lege îndreptățiți să achiziționeze pământ și sclavi⁴.

Sclavii, la început puțin numeroși, erau întrebuințați la munci casnice, fiind echivalați inferiori membrilor familiei proprietarului lor. Puteau fi eliberați, devenind clienți ai foștilor lor stăpâni.

Fiecare gintă posedea un teritoriu propriu delimitat de teritoriile celorlalte ginți.

Dacă, inițial, pământul era posedat și lucrat în comun de membrii ginte, deja în timpul regalității fiecare familie de patricieni posedea propriul său lot agricol, în afara locului de casă și grădină, denumit *ager gentilicus*⁵. Pământul aparținea în comun familiei, de care era însă, în fața legii, răspunzător capul familiei.

¹ Conf. dr. Emil Cernea, *op. cit.*, p. 10.

² Jacques Declareuil, *Rome et l'organisation du droit*, Paris, 1924, p. 39.

³ *Ibidem*, p. 40.

⁴ *Ibidem*, p. 41.

⁵ *Ibidem*.

Concomitent cu consolidarea unor domenii, dintre care unele din ce în ce mai întinse - latifundia, aparținând patricienilor, ca membri fondatori ai ginților și, ulterior ai orașelor-state, din Italia, inclusiv Roma - se constituie loturi familiale de autoconsum cu disponibil mai redus pentru schimb¹, care sunt acordate inițial clienților, dar, în timp, prin intervenția statului, sunt achiziționate ca proprietăți ereditare de clienți deveniți o adevărată plebe agricolă în teritoriul agrar al statelor-orașe și forța militară principală a acestora, inclusiv a Romei republicane.

Anterior constituirii statului, fiecare gintă își desemna un conducător suprem militar, judecătoresc și religios numit *princeps generis* sau *dux*. După constituirea orașelor-state, funcția s-a păstrat doar cu atribuții religioase, până a dispărut².

Chiar dacă a pierdut multe din prerogativele sale, în profitul statului, ginta romană a rămas o instituție importantă mai ales în mediul rural în Italia și în provincii, grație frecventelor fondări de colonii militare și agricole de către statul roman, unde erau utilizați drept coloniști tocmai membrii acestor comunități romane și italice.

De regulă, coloniile erau înființate de un magistrat roman în virtutea unei legi prin care se acordă pământ gratuit, din *ager publicus*, unor cetățeni romani, la cererea lor. Terenurile împărțite în loturi serveau la împroprietărirea unor coloniști romani ca *assignationes viritanae*.

Mai există și situația, frecvent întâlnită în provinciile de frontieră, direct administrate de împărat (ca în cazul Daciei, Panoniei, Moesiei, Scythiei), când în urma unei decizii a administrației provinciale se hotăra un plan cadastral (*forma colonice*) de înființare a unei colonii (*lex colonice*) în urma căreia pământul lotizat era împărțit, prin tragere la sorți, coloniștilor³.

Se mai practica și procesul achiziționării, sub jurisdicția chestorilor, a unor terenuri, prin cumpărare de către cetățenii romani sau italici, inclusiv în provincii.

De asemenea, militarii lăsați la vatră primeau gratuit loturi în cadrul unor colonii de veterani organizate în provincii⁴.

În schimb, pământurile neincluse în *ager publicus* din cadrul provinciilor erau organizate prin legi speciale. Populația locală își putea continua deținerea și exploatarea proprietăților agricole, dar fără titluri de proprietate. În acest caz, aceste proprietăți erau *ager stipendiarius*, posesorii lor nefiind cetățeni romani.

Fundamental rămâne, însă, în întreg spațiul Romanității Orientale, procesul de dezvoltare a agriculturii, vizibil accelerat după încorporarea acestor vaste teritorii în lumea romană.

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 179.

⁴ *Ibidem*, p. 180.

Evident, simbioza traco-daco-romană a generat și în domeniul agriculturii influențe reciproce între actorii participanți la proces și nu o simplă preluare a practicilor agricole romane de către localnici.

Spre exemplu, daco-romanii și, ulterior, românii au păstrat ca tehnici agricole daco-geto-trace protejarea cu garduri de spini, târnoagele, a câmpurilor cultivate cu grâu, mei, orz în zonele montane până în secolul XIX, dar au preluat de la coloniștii romani tehnicile superioare ale rotației bienale a culturilor și cultivarea câmpului în tehnica moinei¹.

Romanii au introdus, de asemenea, soiuri superioare de grâu, legume, viță de vie, piersicul și caisul². Similar, romanii au introdus tehnicile avansate de defrișare, irigare, asanare și reabilitare a solurilor³.

De aceea, majoritatea denumirilor de plante, animale, arbori, pomi fructiferi, legume, unelte și tehnici agricole utilizate în limba română sunt de origine latină - grâul, secara, meiul, orzul, ovăzul, hameiul, pirul, mărul, părul, prunul, caisul, piersicul, nucul, cireșul, fagul, carpenul, frasinul, ulmul, teiul, boul, vaca, calul, oaia, secera ș.a.m.d.⁴.

Comunitățile autohtone au continuat să viețuiască și sub administrația romană în așezările lor rurale (obștești) răsfirate pe culmile munților sau grupate în jurul stânelor.

Ultimul tip de așezări traco-geto-dace a generat denumirea de cătun (origine traco-geto-dacă) ca o tipologie specifică așezărilor rurale românești medievale de mici dimensiuni și care coexistă cu primul tip de sat răsfirat, de dimensiuni mai mari. Denumirea de sat vine de la latinescul *fossatum* (șanțul militar) care înconjură așezările rurale romane - vicus, pagus - ale căror denumiri însă au dispărut din uzul curent al limbii române.

În timp, comunitățile autohtone traco-geto-dace și, respectiv, coloniștii romani s-au amestecat dând naștere obștilor țărănești traco-daco-romane și, ulterior, românești, procesul continuând, neîntrerupt, în paralel cu etnogeneza poporului român.

Potențialul agricol ridicat al spațiului românesc, încorporat Imperiului Roman, a îngăduit viețuirea a numeroase comunități rurale, dar și urbane, formate din traco-geto-daci în curs de romanizare și coloniști romani.

Spre exemplu, teritoriul Daciei Romane a adăpostit, între 106 - 275, o populație de circa 1.000.000 de locuitori⁵, conform estimărilor lui Vasile Pârvan, ceea ce prin comparație cu restul teritoriului României actuale ar da o populație de aproximativ 2.000.000 de locuitori.

¹ George Maior, *op. cit.*, p. 3.

² Acad. Marcu Botzan, *op. cit.*, p. 23.

³ Acad. Marcu Botzan, *op. cit.*, p. 23.

⁴ George Maior, *op. cit.*, p. 5.

⁵ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 21.

Populația din provinciile romane de la nord și de la sud de Dunăre trăia în așezări urbane - *oppida, municipia, colonia* - și respectiv rurale - *vicus, pagus*, obștile traco-geto-dace (cătune).

După organizarea teritoriilor Romanității Orientale în provincii romane, pământul acestora a fost, în mare parte, transformat în *ager publicus* și împărțit gratuit în loturi veteranilor stabiliți în aceste provincii sau cetățenilor romani colonizați cu titlu de proprietate pentru care plăteau impozite statului roman. Aceste proprietăți parcelare familiale se numeau *assignatio*¹.

O altă parte a pământurilor a fost vândută sau arendată unor cetățeni romani sau unor oameni liberi, dar necetățeni romani. Posesorii sau arendașii (colonii) acestor terenuri le puteau lăsa moștenire, dar nu le puteau vinde sau dona, statul roman (împăratul) păstrându-și dreptul de proprietate superior (*dominium eminens*) asupra lor¹.

În zonele de încartuire a trupelor se organizau domenii agricole militare lucrate de obștile traco-daco-geților care datorau, pentru dreptul de utilizare a acestor pământuri, impozite statului și cote părți din recoltă și prestații în muncă în favoarea trupelor din zonă (cărăușit, tăieri de material lemnos, întreținerea drumurilor și a construcțiilor din garnizoane).

Restul pământului a fost transformat în *ager stipendiarius (ager reddit)* și lăsat fie obștilor gentilico-patriarhale libere locale, fie nobilimii traco-geto-dace, loiale Romei, ale căror pământuri erau lucrate de obștile localnicilor în curs de aservire. Și pentru aceste terenuri utilizate fără titluri legale de proprietate se plăteau impozite statului roman.

În genere, în interiorul Romanității Orientale nu s-au constituit mari domenii de tip latifundiar, ca în Egipt sau Italia, dar înalții comandanți militari și funcționarii imperiali și-au putut constitui exploatații agricole de mărime medie lucrate fie de obștile autohtone, fie de sclavi, fie de *servi casati* (sclavi eliberați și instalați pe un lot de pământ pe domeniu), fie de arendași (coloni)².

S-au creat astfel, în lăuntru comunităților agricole, fie traco-geto-dace, fie romane, încă înainte producerii năvălirilor triburilor migratoare (sec. III - XIII), germeii viitoarei structuri de tip medieval ce a caracterizat, în plan economic, social și politic, evoluția daco-romanilor și, apoi, a românilor, după secolul III.

Adică structurarea societății în două categorii sociale principale circumscrise proprietății agricole și agriculturii, ca principală ramură economică în întreaga Europă Premodernă, respectiv obștile țărănești traco-daco-romane și, ulterior românești, și familiile notabililor, stăpâne pe pământuri și animale, desprinse din cadrul obștilor și care au inițiat un îndelungat proces de cotropire și înstăpânire asupra acestor obști.

¹ Constantin Pop, *Formele proprietății romane în Dacia Romană, în: Terra Nostra, Cluj, 1973, p. 397.*

OBȘTEA ȚĂRĂNEASCĂ, ELEMENT FUNDAMENTAL AL AGRICULTURII ȘI PROPRIETĂȚII AGRICOLE ÎN PERIOADA CRISTALIZĂRII EVULUI MEDIU ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC (SEC. III - XIII)

Dan Constantin RĂDULESCU

Valurile succesive de triburi migratoare (care au năvălit în Europa și au atacat și ocupat o mare parte din provinciile Imperiului Roman, punând capăt Antichității și accelerând trecerea la Evul Mediu) au avut un rol hotărâtor în procesele de constituire a principalelor familii ale popoarelor europene (popoarele latine, germane, slave, finlandez, maghiar, albanez, grec și turc.

Ca și în cazul celorlalte provincii romane occidentale devastate și ocupate de năvălitori, și în provinciile romane de la nord și sud de Dunăre (Dacia, Panonia, Dalmatia, Illiricum, Thracia, Macedonia, Moesia, Scythia) s-a înregistrat, din partea populației autohtone, ca o reacție obiectivă de supraviețuire și autoapărare, un puternic proces de ruralizare și refugiere în zone înalte sau protejate natural (păduri, movile, mlaștini, insule, peninsule etc.).¹

În astfel de condiții de diluare și în final de dispariție a protecției statului propriu (Imperiul Roman, Imperiul Bizantin), populația traco-daco-romană și după secolele V - VII românii, au recurs, din rațiuni de autoapărare, la organizarea și consolidarea, ca element fundamental în plan social, economic și politic, a obștii țărănești.

De altfel, pentru populația traco-geto-dacă, obștea gentilico-patriarhală a continuat să reprezinte celula socială de bază de viață și în timpul ocupației romane. Năvălirea triburilor migratoare a dus la o revitalizare a obștilor țărănești, la care și-au adus contribuția, în afara obștilor traco-geto-dace originare, și coloniștii civili și militari romani sau romanizați deja din fostele colonii urbane și rurale înființate de

¹ P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea Feudală*, București, 1964, p. 5; Gheorghe Brătianu, *An Enigma and a miracle of History, The Romanian People*, Bucharest, 1996, p. 65.

autoritățile imperiale și care s-au refugiat în zonele montane printre comunitățile daco-geto-trace¹.

Într-adevăr, cercetările de specialitate² au putut evidenția în multe zone din Munții Buzăului, Bârsei, Făgărașului, Rodnei, Banatului, Apuseni, Balcani, Pind, Alpii Dinarici urme de câmpuri, înconjurate de răzoare lăsate să se reîmpădurească, situate la înălțimi variind între 1200 și 1600 m.

Astfel de așezări țărănești au continuat să existe și în timpul migrațiilor, fiind arheologic atestate în tot cuprinsul Romanității Orientale, după secolul III, fără întreruperi. În acest sens, săpăturile arheologice au identificat un număr de câteva sute de sate locuite de traco-daco-romani și, după secolele V-VII, de români, dintre care peste 170 de așezări rurale au fost cercetate sistematic numai în Transilvania, Crișana, Banat³.

Satele erau compuse din bordeie semiîngropate, similare tipului de locuințe existent în Europa aceluși timp⁴.

Inventarul descoperit și studiat în aceste așezări rurale - unelte, obiecte de uz gospodăresc, ceramică, obiecte de cult - probează caracterul unitar roman și creștin al acestei populații.

Românizarea deplină și finalizarea etnogenezei, în secolele VII-IX, în tot cuprinsul spațiului românesc, este probată arheologic de existența în lăuntru a așezărilor sătești, după secolul X, a culturii unitare Dridu, ca expresie a civilizației materiale edificate de obștile țărănești românești între Tisa, Carpații Păduroși, Munții Macedoniei și Munții Pindului.

Asemeni celorlalte popoare europene, forjate în condițiile valurilor migratoare ale primului mileniu al erei noastre, și poporul român a înregistrat procese și fenomene similare în plan economic social și politic.

Valurile succesive de năvălitori, care s-au scurs și au staționat pe teritoriile românești timp de peste un mileniu, au întârziat și încetinit, însă, multe din aceste procese și prefaceri.

Sub astfel de auspicii complexe și nefavorabile legate de evoluția lor generală, comunitățile autohtone românești au reușit, totuși, continuarea și finalizarea etnogenezei poporului român la adăpostul oferit de obștea țărănească, ca celulă fundamentală a organizării în plan social și politic.

Desigur, obști țărănești au existat în întreaga Europă atât romană cât și medievală timpurie. Triburile migratoare germanice și slave cunoșteau și ele obștea plurigenerațională (*marca, mir, zadruga*).

¹ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 7.

² George Maior, *op. cit.*, p. 9.

³ Iosif Constantin Drăgan, *op. cit.*, p. 61-62.

⁴ *Ibidem*.

În vestul Europei, amplificarea feudalizării societății înregistrată în paralel cu extinderea structurilor administrativ-statale a determinat, mai ales după secolul X, restrângerea rolului obștilor sătești libere, ca celule de autoadministrare, autoapărare și autoaprovizionare, la proporții nesemnificative în câteva zone muntoase izolate (Frisia, Jura, Țara Bascilor, Prusia, Thuringia, Wales, Elveția), în timp ce restul obștilor țărănești au fost complet aservite și încorporate în domeniile feudale, iar familiile componente au fost legate de glie, nemaiputând părăsi domeniul fără aprobarea seniorului lor.

Similar, atribuțiile administrative tradiționale ale comunităților rurale au fost, în mare parte, preluate de funcționarii seniorului sau ai statului.

Aceste fenomene de diluare și marginalizare socială și instituțională a obștei țărănești au determinat în timp, în vestul Europei, efecte de durată foarte importante. În mod obiectiv s-a putut înregistra cu mai multă ușurință apariția unor procese și fenomene de tip nou în plan tehnic, economic, cultural mai ușor de acceptat de comunitățile rurale dezarticulate în ascensiune. În timp, astfel de procese și fenomene înnoitoare au accentuat diferențierile intracomunitare în plan economic și social, dar au accelerat progresul tehnic în agricultură determinând sporirea ponderii economiei de piață în detrimentul tradiționalei economii de autoconsum, care înflorise în secolele anterioare.

În plus, procesele de centralizare statală și dezvoltarea economică derulate ulterior în vestul continentului au dezavantajat, în general, satul, în beneficiul orașului.

În schimb, în spațiul românesc intens și deplin ruralizat, după 275 și 602, pe fondul atacurilor triburilor migratoare, populația autohtonă s-a refugiat la adăpostul pădurilor și munților, revitalizând, ca celulă fundamentală de viață și muncă, obștea țărănească, tocmai pe fondul absenței cupolei protectoare a statului.

S-a arătat anterior caracterul milenar și tradițional al obștei traco-daco-romane și românești, dar și modificările lente, dar ireversibile înregistrate de aceste structuri țărănești.

Într-adevăr, în urma acumulărilor, diferențierilor și stratificărilor s-a ajuns, de la obștea gentilico-patriarhală, constituită din familii înrudite coborâtoare dintr-un strămoș comun, la obștea țărănească devălmașă, definită ca „o asociație de gospodării familiale pe baza unui teritoriu stăpânit în comun în care colectivitatea, ca atare, are drepturi anterioare și superioare drepturilor gospodăriilor alcătuitoare, drepturi exercitate printr-un organ de conducere denumit obște”¹.

Obștea țărănească era compusă, deci, din familii învecinate, în lăuntru teritoriului obștesc, care-și aleg conducătorii - judecii, cnezii, oamenii buni și bătrâni - din rândurile lor.

Hotărâtoare erau, deci, în cadrul obștei devălmașe, teritorialitatea, vecinătatea și efortul comun de muncă și autoapărare. Totuși, în interiorul unei obști existau în

¹ H.H. Stahl, *Contribuție la studiul satelor devălmașe românești*, vol. 1, București, 1958, p. 25.

continuare cetele la familii înrudite constituite din circa 10 familii care constituiau, de regulă, în secolele Evului Mediu timpuriu (sec.V-XIII), un sat obștesc devălmaș tipic¹.

Străvechimea obștei devălmașe este probată de termenii principali utilizați pentru organizarea și funcționarea sa, care sunt de origine traco-daco-romană și germanică.

Pământul obștei, ca patrimoniu și resursă principală de supraviețuire, se numește **moșie**, aparținător al unui **strămoș** fondator al obștei (real sau mitic) și termenul, de origine traco-indo-europeană, a fost atât de puternic, încât statul însuși era pentru domnitor **Moșia** ce trebuia apărată. Familiile învecinate din obște se chemau megieși, moșteni, răzeși, cnezi în calitate de familii devălmașe libere, în stăpânirea și exploatarea pământului².

Chiar dacă există unele diferențe regionale în circulația termenilor (răzeș în Moldova, moșnean, moștean în Muntenia, cneaz în Transilvania și la sud de Dunăre), totuși, chiar documentele scrise, ulterioare secolelor XII-XIV, maghiare sau românești, probează consonanța și identitatea lor.

Termenul de devălmășie - proprietate în comun - este indo-european (*avalma*, în comun) și indică străvechimea proprietății comune asupra pământului, moștenire, peste timp, de la obștea gentilico-patriarhală.

Adunarea șefilor familiilor alcătuitoare obștei alezea, inițial pe termene limitate, pe judele însărcinat cu rezolvarea necesităților administrativ-judiciare ale obștii, iar acesta era ajutat de sfatul obștei (oamenii buni și bătrâni).

În timp, diferențierile și stratificările economico-sociale în sânul obștilor s-au accentuat, cum probează săpăturile arheologice efectuate pentru secolele V-IX, și ca urmare a impactului năvălilor triburilor migratoare.

Familiile notabililor locali, judecii, oamenii buni și bătrânii sau cele mai pricepute în acumularea de vite, bani, alimente, intrând în contact direct cu conducătorii triburilor migratoare, cărora la asigurau vărsămintele cerute de bunuri agroalimentare, ce marcau statutul privilegiat al ocupanților, au început să uzurpe pământurile devălmașe însușindu-le pe cele mai fertile și preluând, totodată, cu titlul viager, apoi ereditar, atribuțiile inițial temporare, îndeplinite în cadrul obștilor.

Între conducătorii militari ereditari și ai obștilor, ce încep să se numească cnezi, și șefii triburilor migratoare s-au consolidat, treptat, relații de colaborare pecetluite inclusiv prin aranjamente matrimoniale care au dat naștere unei adevărate nobilimi cu atribuții militar-administrative care-și construiește deja, între secolele V-IX, cum atestă săpăturile arheologice, locuințe cu mai multe camere, înzestrate cu anexe gospodărești multiple (hambare, grajduri, pătule) și cu un bogat inventar de podoabe, bani, arme și unelte, apărute de șanțuri, valuri de pământ și chiar ziduri de piatră, spre

¹ Alexandru Gonța, *Satul lui Moldova medievală. Instituțiile, București, 1986, p.127.*

² *Ibidem, p. 56.*

deosebire de bordeiele cu inventar modest de unelte și obiecte casnice în care locuia restul familiilor obștilor.

Pericolul extern a grăbit coagularea obștilor sub conducerea nobilimii locale, autohtone sau alogene, în entități statale organizate, după secolul X, de-a lungul râurilor sau în depresiunile intramontane, sub forma uniunilor de obști, Romaniilor sau Valahiilor Populare, jupanatelor, cnezatelor și voievodatelor. Izvoarele scrise ale timpului consemnează, din acest punct de vedere, existența unor conducători locali posedând pământ, turme de vite și reședințe fortificate pentru care se folosesc termeni edificatori precum *nobiles*, *potentes*, *maiores terrae*, jupâni, cnezi, boieri, atât la nord cât și la sud de Dunăre.

În beneficiul acestei nobilimi feudale timpurii, locuitorii satelor obștești prestează munci și asigură cote părți din produsele agroalimentare obținute pe pământurile obștești, ca o recompensă a sarcinilor militar-administrative îndeplinite. Izvoarele timpului îi înregistrau ca țărani, săraci, slugi, sate, case, bordeie, rustici, oameni.

Totuși, chiar și după constituirea primelor entități statale românești și, chiar, a statelor românești de sine stătătoare - Muntenia și Moldova - în secolul XIV, majoritatea obștilor țărănești devălmașe și-au menținut libertatea, ele datorând statului doar obligații militare și fiscale, păstrându-și, încă, pentru o vreme, prerogativele de autoguvernare și autoadministrare. Acest specific al obștilor devălmașe libere românești constituie de fapt trăsătura definitivă a Evului Mediu românesc, care-l deosebește de feudalismul vest-european, atât în perioada timpurie cât și în cele ulterioare.

În concluzie, **obștea devălmașă țărănească** a funcționat în mileniul invaziilor (sec.III-XIII) ca o celulă fundamentală a organizării sociale, economice și politice pentru populația autohtonă.

Absența unei cupole protegitoare oferite de statul unificator a obligat obștile devălmașe locale să supraviețuiască în condiții extrem de dificile generate de invaziile și ocupațiile străine. Refugierea obștilor în sanctuarele muntoase și împădurite a garantat supraviețuirea etnică a populației, dar cu prețul încetirii proceselor de acumulare și progres în plan economic-social și cultural, specifice occidentului european.

De aceea, Evul Mediu românesc a înregistrat, mai ales în perioada sa timpurie - sec.V-XIII - ritmuri lente și reușite incomplete și târzii în planul stabilității politico-statale, progrese reduse în planul evoluției economico-culturale a societății, dar o extraordinară vitalitate a obștei țărănești devălmașe care a caracterizat evoluția ulterioară a Evului Mediu românesc.

EVOLUȚIA AGRICULTURII ȘI A PROPRIETĂȚII AGRICOLE ÎN PERIOADA CONSOLIDĂRII EVULUI MEDIU ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC: TRANSILVANIA, BANAT, CRIȘANA, MARAMUREȘ, MUNTENIA ȘI MOLDOVA (SEC.XIV-XVIII)

Dan Constantin RĂDULESCU

Cucerirea Crișanei, Banatului, Transilvaniei și Maramureșului de către regatul maghiar a accelerat, în cursul secolelor XII-XIV, cristalizarea relațiilor feudale în aceste ținuturi.

După adjudecarea acestor provincii, regalitatea maghiară a împărțit teritoriile ocupate în domenii întinse pe care în parte și le-a însușit, iar restul le-a donat bisericii și slujitorilor militari și civili care devin, astfel, o adevărată aristocrație de tip occidental.

Inițial, domeniile erau acordate nobililor cu titlu viager, ca recompensă pentru loialitatea dovedită în îndeplinirea unor sarcini militare și administrative. În caz de stingere a urmașilor unei familii nobiliare sau de trădare regele retrăgea dreptul de stăpânire a aceluia domeniu (drept de retract).

Cu timpul, nobilimea, în special marea nobilime, stăpână pe domenii multe și întinse, a acționat pentru slăbirea prerogativelor regale, inclusiv în ceea ce privește regimul proprietăților domeniiale.

Sub presiunea nobilimii, regele Ungariei Andrei al II-lea a dat Bula de Aur, în anul 1222¹, prin care se recunoștea structurarea întregii nobilimi din regat (și din Voievodatul Transilvaniei) ca un ordin privilegiat (*natio nobillium*) compus din marea și mica nobilime stăpânitoare a domeniilor lor cu titlu viager, având însă, în continuare, obligațiile de serviciu loial față de rege.

Precumpănitoare, ca număr și întindere, au rămas, însă, până în secolul XVI, domeniile coroanei ori ale membrilor familiei regale și, respectiv, cele ale bisericii, după care urmau domeniile nobiliare și pământurile deținute de obștile țărănești încă

¹ Ioan Aurel Pop, *Romanians And Hungarians From The 9th To The 14th Century. The Genesis of The Transylvanian State*, Cluj-Napoca, 1996, p. 180.

libere ale românilor, maghiarilor și secuilor (situate în regiunile frontaliere și muntoase).

Se poate deci concluziona că, în secolul XIV, structura socială în Transilvania Banat, Crișana și Maramureș înregistra cele trei stări (ordine) fundamentale tipice Europei mediterano-occidentale: rugătorii - clerul (*oratores*), războinicii - nobilii (*bellatores*) și lucrătorii - țărănimea și târgoveții (*laboratores*)¹.

Populația românească, deși autohtonă și majoritară în Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș, a trebuit, ca urmare a cuceririi maghiare, să se acomodeze acestei tipologiei sociale occidentale, păstrându-și, însă, multe din instituțiile sale sociale specifice.

Spre exemplu, la 1360 un document de cancelarie, referindu-se la districtul militar românesc al Hațegului, făcea referire la existența poporului român de rând, *Ollachi populani*, aflați sub păstoria preoților și arhidiaconilor români ortodocși și conduși de cnezii români în calitate de nobilime străveche, preexistentă instalării ocupației maghiare (Uredel), stăpână peste sate românești locuite de obști sătești dependente, alături de care continuau să existe și obști sătești libere², situația caracterizând, în principal, zonele muntoase și de graniță dens locuite de români, cum s-a arătat, deja.

În regiunile mai joase de câmpie domeniile bisericesti și nobiliare maghiare au cuprins, în timp, domeniile nobililor români, dar și obștile sătești libere, românești și maghiare, aservindu-le, dar țărani dependenti și-au păstrat dreptul de liberă strămutare de pe o moșie pe alta, până la 1515³.

Categoria privilegiată a nobilimii românești - cnezi, jupani, voievozi, boieri (în Făgăraș, Amlaș) - a fost fie echivalată nobilimii străvechi, stăpână fără diplome pe domeniile strămoșești unde își ctoreau reședințe fortificate și biserici, în sec. XII-XIII, fie a fost validată prin diplome regale de confirmare sau înnobilare, mai cunoscute fiind în acest sens numeroasele diplome de (re)confirmare a statutului nobiliar acordate în 1365 cnezilor români maramureșeni rămași loiali coroanei în timpul războiului civil local, purtat împotriva voievodului rebel Bogdan de Cuhea, de către regele Ludovic I.

Astfel de diplome de confirmare (reconfirmare) a statutului de nobil s-au acordat și individual multor familii românești de către regii maghiari, principii Transilvaniei și împărații Austriei între sec. XIV-XIX, consolidând nobilimea românească la un procent calculat la circa 3%, pe ansamblul populației românești, la începutul secolului al XIX, deci, cu siguranță, cu mult mai ridicat la începutul secolului al XIV-lea⁴ (pentru comparație, în aceeași perioadă, la începutul secolului XIX, nobilimea maghiară avea o pondere de cca 9%).

De aceea, în timp, multe familii nobiliare s-au maghiarizat și catolicizat (Teleki, Banffi, Csaki, Dragffi, Kendefi, Deak ș.a.) mai ales ca urmare a edictelor

¹ Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 176.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 179.

⁴ Coord. Marius Diaconescu, *Nobilimea Românească în Transilvania, Satu Mare, 1997*, p. 8.

regale din 1366 și 1428, de limitare a accesului în adunările de comitat și în Dietă doar a nobililor catolici¹.

Drept rezultat, mulți cnezi, voievozi și nobili români rămași ortodocși au fost decăzuți din rândurile nobilimii și transformați în juzi și voievozi de sat, și chiar iobagi pe domeniile coroanei, bisericii și nobililor maghiari.

Deși, după secolul XV, principii Transilvaniei și, apoi, din secolul XVIII, împărații Austriei, ca putere ocupantă a Banatului, Crișanei, Transilvaniei și Maramureșului, au creat o destul de numeroasă nobilime românească cu atribuții precumpănitor militare, înzestrată cu diplome de înnobilitare (*armallium*), dar fără domenii (nobili de o sesie), legată strâns prin atribuții, venituri și speranța unei înzestrări ulterioare cu titluri și domenii nobiliare de statul ocupant maghiar sau austriac, nobilimea românească, elita populației autohtone, singura acceptabilă în epocă, nu a putut îndeplini rolul de pârghie și catalizator al apărării și propășirii intereselor românești.

De remarcat că și în aceste condiții vitrege populația românească a putut supraviețui etnic, confesional și cultural grație, în primul rând, solidității și solidarității celulei sale economico-sociale fundamentale, pretutindeni înlăuntrul spațiului românesc, obștea țărănească, care a reprezentat și în perioada Evului Mediu dezvoltat "elementul de bază al organizării sociale... și, totodată, elementul de continuitate al societății locale" chiar în condițiile încorporării și aservirii sale în cadrul domeniului nobiliar².

Pe lângă satele obștești ale românilor, de departe cele mai numeroase și mai populate, în timp, s-au constituit și un număr de sate maghiare, săsești, secuiești, cumane, sârbești, ucrainiene în vederea apărării și exploatării pământurilor, dar și pentru spargerea blocului etnic românesc, inițial libere, ulterior, în mare parte, aservite.

Concret, țărani dependenți (iobagi, jeleri, libertini) datorau stăpânilor domeniilor pe care trăiau, pentru sesia acordată ereditar, achitarea rentei feudale, în natură, bani și muncă.

În secolele anterioare (X-XIII) a predominat renta în produse întrucât rezerva seniorială (*allodium*) a fiecărui domeniu era restrânsă și lucrată în principal cu jeleri, robi, libertini (robi eliberați), slugi de casă (oameni liberi din afara obștilor așezați pe lângă reședința care lucrau sezonier sau pe timp îndelungat contra casă, hrană, haine, bani), iar sistemul economiei casnice, de autoconsum, determinase schimburi comerciale și o circulație monetară redusă.

În secolele XIV-XV, sporul demografic, accentuarea urbanizării, creșterea relațiilor comerciale au amplificat circulația monetară determinând sporirea ponderii rentei în bani datorate de iobagi, asociată cu tendința sporită de convertire în bani a unor obligații în natură datorate nobililor, bisericii și statului.

Ca rentă în muncă, totuși, iobagii datorau de la una la două zile pe an pentru tăiatul și transportul lemnului la reședința nobilului. Cuanumul rentei în muncă (robota) a fost stabilit la o zi pe an în 1437, dar a sporit continuu de la o zi până la trei zile pe săptămână, după secolul XVI (Tripartitul, 1515), în paralel cu legiferarea legării perpetue de glie a iobagilor.

¹ *Ibidem*, p. 9.

² Radu Popa, *Maramureșul în veacul al XIV, București, 1997*, p. 129.

Drept rezultat al acestor acumulări și modificări, la începutul secolului al XVI-lea, iobagii datorau nobililor:

- ca rentă în natură: înlocuirea decimei cu nona, preluată de la biserica romană catolică, în produse vegetale și animale și darurile și daturile (păsări, pui, ouă, colaci ș.a) (munera);
- ca rentă în bani teragiul - taxă pe pământul sesional (din care se lotizau sesiile iobagilor). Tot în bani se achita censul transformat din impozit de stat în taxă datorată nobililor, precum și taxele pentru cârciumărit, vânatoare, mori, pășunat și utilizarea lemnului din pădure, ca taxe de răscumpărare a monopolurilor senioriale (pădure, pășune, băuturi, morărit, desfacerea produselor de carne)¹. În special, înlocuirea decimei, în cadrul rentei în natură, cu nona în produse, achitată în cazul grânelor cu calcularea cotelor datorate feudalilor pe găleți (câble), în loc de clăi, a nemulțumit iobăgimea transilvăneană care a reacționat violent, determinând aplicarea și generalizarea decretului de generalizare a nonei în locul decimei, emis de regele Ludovic I, în 1351, cu prudență și încetineală, abia după 1400, în Transilvania și Maramureș, în timp ce în Crișana și Banat nona a fost introdusă imediat și cu multă rigoare².

Darea oilor (quingagesima) și a porcilor (gorștina) sunt, de asemenea, preluate de la stat de nobilime în beneficiul propriu, grație imunităților feudale³. Ca și impozitele și taxele datorate statului, care cresc, ca număr și amploare, după secolele XIV-XV, diferitele obligații în natură și bani datorate de iobagi nobililor s-au amplificat considerabil, în cursul aceleiași perioade, înregistrând, totodată, o marcată tendință de a se converti în bani și de calculare în valori tot mai ridicate.

De altfel, necesitățile sporite de bani ale coroanei, bisericii și nobilimii au determinat, pe fondul sporului demografic din secolele XIV-XV, constituirea de sate noi, prin "roirea" celor deja existente, în majoritate românești, sau prin colonizarea de "oaspeți regali" (maghiari, sași, secui, cumani, sârbi, bulgari, ucrainieni) așezați pe domenii pentru punerea acestora în valoare și, totodată, pentru sporirea sumelor vărsate vistieriei ca taxe și impozite⁴. Au sporit, de asemenea, ca urmare a sporirii populației și a fărâmițării sesiilor iobăgești, acțiunile de defrișare și deștelenire derulate fie în interiorul vetrelor satelor iobăgești, fie în cadrul rezervelor domeniiale până atunci mai puțin exploatate⁵.

Deși documentele timpului nu înregistrează, de regulă, satele locuite de obștile țărănești aservite, de pe domeniile coroanei, bisericii și nobilimii, sporirea numărului satelor, pe întreg cuprinsul Crișanei, Banatului, Transilvaniei și Maramureșului este evidentă.

¹ Ștefan Pascu, *Voivodatul Transilvaniei, vol.1, Cluj, 1971, vol.1, p. 442.*

² *Ibidem, p. 444.*

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem, vol. 3, Cluj, 1986, p. 21.*

⁵ *Ibidem, p. 22.*

Spre exemplu, de la 72 de așezări rurale înregistrate până în anul 1200 se ajunge la un efectiv suplimentar de 563 de sate noi, între 1201-1241 (anul mării invazii tătarăști), pentru ca în intervalul 1242-1300 să se adauge alte 591 de așezări noi, iar în prima jumătate a secolului al XIV-lea au fost înregistrate 1389 de așezări, cărora li s-au adăugat, în a doua jumătate a aceluiași veac, alte 812 sate noi¹.

Pe categorii de proprietari, în cursul secolului al XIV-lea, domeniile feudale erau astfel împărțite: domeniile regale reprezentau 15,3% din total și erau locuite de 18,5% din totalul iobăgimii, biserica stăpânea peste 12,1% din totalul domeniilor, locuite și exploatate de circa 12% din totalul iobagilor, marea nobilime, la rândul său, poseda 33,3% din domenii, locuite de 34% din iobagi, iar nobilimea mijlocie și mică poseda 39,3% din terenuri, pe care locuiau 35,4% din iobagi². Din examinarea acestor date rezultă că domeniile nobilimii mici și mijlocii erau subpopulate și, deci, prezentau o valoare economică mai scăzută.

Aceasta explică de ce, în secolele următoare, diferitele categorii nobiliare au acționat diferit, de multe ori intrând, chiar, în conflict, între ele. În timp ce consolidarea domeniului feudal și slăbirea autorității centrale era urmărită constant de marile familii nobiliare, nobilimea mijlocie și mică era interesată în validarea instituțional-legislativă a privilegiilor proprii la adăpostul unei puteri centrale puternice.

În ceea ce privește evoluția generală a domeniului feudal, între secolele XIV-XVII, în întregul său, nobilimea a urmărit consolidarea proprietăților agricole proprii prin intermediul utilizării muncii iobăgești, cu deosebirea că proprietarii unor domenii mai slab populate erau interesați în atragerea de forță de muncă provenită din rândul iobagilor fugiți de pe alte domenii (la care se adăugau coloniștii și refugiații originari din alte țări, tulburate de războaie).

În felul acesta, domeniile nobilimii, inițial proprietăți condiționate acordate cu titlu viager de rege pentru recompensarea loialității titularilor lor în îndeplinirea sarcinilor militar-administrative, au putut să fie consolidate de posesorii lor prin transformarea lor în proprietăți ereditare sporite, în timp, prin donații ulterioare, moșteniri, căsătorii, cumpărări, zalogiri³, pe care regele le putea confisca doar în caz de trădare, altfel ele putând fi zălogite, donate, vândute unor terți, ca orice proprietăți particulare⁴.

În special, nobilii transilvăneni și-au consolidat asupra domeniilor lor, mai ales în secolele XVI-XVII, drepturile superioare de proprietate (*dominium superium*) profitând și de prăbușirea regatului Ungariei după înfrângerea de la Mohacs (1526) și de transformarea Transilvaniei în Principat autonom în cadrul Porții Otomane (1542).

¹ *Ibidem*, vol.1, Cluj, 1971, p. 223.

² *Ibidem*, p. 298.

³ *Ibidem*, vol. 3, Cluj, 1986, p. 13.

⁴ *Ibidem*, p.14.

În schimb, obștile țărănești aservite au urmat o evoluție descendentă. Treptat, drepturile devălmașe ale familiilor obștești, odinioară libere, asupra pădurilor, pășunilor, apelor au fost uzurpate și preluate de seniorii domeniilor organizate în vatra lor străveche.

Famițiile iobăgești continuau să posede un patrimoniu format din animale și uneltele de lucru. Datorau însă, cum s-a arătat anterior, rentă feudală în natură, bani și produse seniorului lor pentru sesia primită în folosință, pe care o puteau lăsa moștenire, dar nu o puteau zălogi sau vinde. În cazul stingerii familiei, sesia era acordată de nobilul proprietar altui iobag sau jeler (iobag fără sesie), de pe domeniu.

În timp, nici libertatea iobagului de a se strămuta liber de pe o moșie pe alta, după achitarea obligațiilor față de stat și proprietar, mult încurajată de nobilimea mijlocie și mică, ale cărei domenii erau mai slab populate, nu a mai fost recunoscută astfel că, prin Tripartitul din 1515, iobagii au fost condamnați la o veșnică legare de glie devenind, pe sesiile lor, doar niște simpli uzufructuari (emphiteoți) cu drept de folosință (*dominium utilae*) asupra pământurilor sesionale sau a eventualelor suprafețe puse în valoare prin defrișare, deștelenire pe *allodiumul* nobiliar¹.

În Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș au continuat să existe, și între secolele XIV-XVII, pământuri aparținând obștilor țărănești libere românești, maghiare, secuiești, săsești sau ale altor coloniști așezați în teritoriu (sârbi, bulgari ș.a.) dar, în comparație cu secolele anterioare, ponderea acestor proprietăți libere țărănești s-a restrâns doar la unele zone montane izolate: Munții Apuseni, Munții Făgărașului, scaunele secuiești și săsești, și acestea aflate în proces de cotropire nobiliară, în special în secolul XVII².

Sub acest aspect, situația proprietății țărănești libere a diferit în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, ca evoluție și pondere, în totalul proprietăților agricole, față de realitățile din Muntenia și Moldova unde obștile țărănești libere au continuat să reprezinte o pondere însemnată, până în Epoca Modernă.

Într-adevăr, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, pe fondul procesului principal de aservire a țăranimii libere și de transformare a acesteia în iobăgime pe de o parte, și, respectiv, de consolidare a nobilimii ca o stare socială privilegiată în interiorul comunităților majoritar sătești, dar și urbane, apar și se dezvoltă categorii socioprofessionale intermediare care vor juca un rol important în secolele următoare. Țărănimea din obștile libere a fost, cum s-a arătat, în majoritate, iobăgită și legată de glie, în 1515. Dar conducătorii obștilor aservite aveau sesii întregi, alese din pământurile cele mai fertile, și unele scutiri fiscale și ale obligațiilor față de nobili, care le-au permis să devină peste timp o categorie țărănească înstărită și interesată în promovarea înnoirilor în plan politic, economic și social. Lor li s-au adăugat categoriile speciale ale slujbașilor, meșteșugarilor, negustorilor, străjerilor, oștenilor de pe lângă reședințele nobiliare, înzestrate, de asemenea, cu scutiri și ușurări fiscale.

¹ Ștefan Pascu, *op. cit.*, vol. 3, Cluj, 1986, p. 35.

² Ștefan Pascu, *op. cit.*, vol. 3, Cluj, 1986, p. 32.

Aceste noi realități s-au concentrat în jurul domeniilor nobiliare ce cuprindeau, spre exemplu, în secolul XVI, în cuprinsul Principatului Transilvaniei, circa 50 de așezări urbane și 1.150 de sate aparținând fiscoșului (statului) și marii nobilimi, cu precădere¹.

Marile familii nobiliare stăpâneau, în secolul al XVI, în cuprinsul Principatului Transilvaniei, întinse domenii cuprinzând zeci și chiar peste 100 de sate iobăgești, organizate în jurul unor cetăți și orașe senioriale locuite de obști aservite ale căror efective variau între 2.038 de capi de familie în domeniul Șiriei, 1.866 de capi de familie la Șimleu, 1.773 de capi de familie la Beiuș, 1.581 de capi de familie la Hunedoara, 1.312 capi de familie la Ciceu, 5.000 de capi de familie pe domeniul cetății Satu Mare².

Sporul demografic, pe de o parte, și micșorarea suprafeței sesiei, pe de altă parte, au determinat existența a numeroase familii de iobagi posedând 1/2 sesie, 1/4 sesie, 1/8 sesie, în afara jelerilor *inquillini* (iobagi fără sesie, dar cu casă), fapt care a încurajat nobilimea să procedeze la sporirea suprafețelor cultivate în interiorul rezervelor senioriale prin defrișări, desteleniri, asanări pentru a le exploata eficient în vederea producției pentru piață, dar folosind precumpănitor jeleri, iobagi cu sesii fragmentate, ca forță de muncă gratuită³.

Precumpănitor, ca proces, mai ales din secolul XVII, se constată din partea nobilimii tendința de sporire a suprafeței alodiale în dauna iobagilor ale căror sesii erau încorporate în *alodium*, în caz de deces sau fugă, fără a mai fi realocate altor iobagi. A contribuit la acest proces de sporire a ponderii rezervei domeniiale și declinul demografic din secolul XVII, generat de războaie, năvăliri străine, epidemii, băjenirea populației, care a afectat Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.

Într-adevăr, documentele existente înregistrează, pentru secolul XVII, dispariția unor sate sau depopularea altora, ajungându-se la o medie de 25 de gospodării de fiecare sat, dar existând și așezări cu numai una sau două case⁴. În astfel de condiții, imperativele producției sporite și eficiente pentru piață, care reclamau cunoștințe profesionale specializate, semințe de calitate, unelte perfecționate, metode superioare de lucru pe care, gospodăria și sesia iobăgească oricum depopulată, tradiționalistă și nemotivată social-economic să le dobândească, nu le posedea, au determinat, din partea nobilimii, utilizarea unui alodiu sporit și superior organizat, dar lucrat, însă, cu forță de muncă servilă (iobagi, jeleri) într-o proporție majoritară (deși încep să fie utilizați și zilierii plătiți, mai ales în Transilvania ocupată, din 1692, de Habsburgi, care au sprijinit unele înnoiri în domeniul exploatării domeniilor nobiliare).

În felul acesta, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, consolidarea feudalismului (sec XIV-XVII) a generat un sistem social-economic dominat de marele

¹ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, vol.1, București, 1967, p. 187.*

² David Prodan, *op. cit., vol. 1, București, p.187.*

³ *Ibidem, p. 189.*

⁴ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea, București, vol.1, 1986, p. 20.*

domeniu nobiliar interesat, tot mai mult, în producția pentru piață, dar lucrat principalmente de iobagi legați de glie, după 1515, și supuși unor obligații în natură, bani și, mai ales, în muncă, din secolele XVI-XVII, tot mai împovărătoare, fapt care a determinat efecte importante în perioada următoare în ceea ce privește capacitatea limitată de înnoire și progres a acestui sistem, dar și a societății în ansamblu.

Constituirea Țării Românești a Munteniei, prin unirea cnezatelor și voievodatelor de la sud de Carpați, sub sceptrul lui Basarab I, a marcat apariția pe harta Europei Central-Estice a unui stat românesc de sine stătător înregistrat, ca atare, în izvoarele europene, mai ales după victoria lui Basarab I de la Posada (noiembrie 1330) împotriva regelui Ungariei Carol Robert.

Totodată, noul stat românesc semnifica, prin instituțiile și reglementările instituite în plan politic, administrativ, social și economic, inserarea spațiului românesc sud-carpatic (ulterior extins teritorial prin constituirea Moldovei suverane la est de Carpați și, respectiv, a Dobrogei), în culoarul balcano-dunăreano-pontic în perioada Evului Mediu consolidat și dezvoltat.

Chiar dacă au apărut mai târziu decât în vestul Europei și aveau caracteristici specifice care le diferențiau de rânduielele feudale apusene, relațiile de proprietate și politice cristalizate la sud de Carpați au cunoscut o evoluție de tip medieval, inclusiv în ceea ce privește etapa lor dezvoltată¹.

Caracteristice pentru evoluția Munteniei, între secolele XIV - XVII, au fost, sub acest aspect, ponderea importantă reprezentată de obștea țărănească liberă, mai intensă circulație monetară, dar și existența unei puteri centrale absolute.

Totuși, trebuie evidențiat că și la sud de Carpați relațiile sociale, economice și politice au fost principalmente condiționate de gradul de control și utilizare a pământului în calitate de resursă fundamentală de bogăție specifică tuturor epocilor premoderne. Boierimea, nobilimea românească, preexistentă apariției statelor, își trăgea puterea și la sud de Carpați, în Muntenia, ca de altfel în întreg spațiul românesc, din stăpânirea unor întinse suprafețe de pământ lucrate de obști țărănești aservite. Constituirea Munteniei a fost sprijinită de boierimea locală tocmai ca o modalitate optimă de extindere și întărire a domeniilor proprii prin daniile domnești prin care domnia recompensa loialitatea și serviciile administrative și militare ale susținătorilor săi, întăriți cu moșii și titluri în sfatul domnesc și aparatul administrativ, ca o modalitate de consolidare a puterii domniei și a statului. Exact aceleași modalități au fost urmate și în Europa occidentală, în Ungaria și Polonia, pe fondul preponderenței economiei naturale închise ce favoriza întreținerea aparatului de stat prin intermediul acordării de domenii viagere, apoi ereditare, în locul unor sisteme moderne de salarizare.

Specificul sistemului medieval în ființă în Muntenia, după secolul XIV, a constat însă, cum s-a arătat deja, în menținerea unui procent important de obști țărănești de moșneni libere, care datorau domniei și țării serviciu militar credincios,

¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 33.

întocmai ca boierimea, și constituiau un important rezervor de forță militară și slujbași administrativi la curtea domnească și în teritoriu, dar și un important contingent de contribuabili.

În plus, în Muntenia, chiar și după secolul XIV, membrii obștilor țărănești aservite (rumâni) și-au păstrat unele drepturi legate de utilizarea bunurilor comunitare ale obștilor: utilizarea pășunilor, pădurilor, dar, mai ales, dreptul de a se strămuta de pe o moșie pe alta. În timp, însă, din rațiuni precumpănitor administrativ-fiscale, generate de dezorganizarea satelor prin băjeniri frecvente în cursul raidurilor turco-tătare, domnia a suprimat dreptul de liberă strămutare al rumânilor, principalii plătitori de taxe și impozite.

Un alt specific al Evului Mediu românesc dezvoltat, prezent și în Muntenia, l-a constituit structurarea boierimii în funcție de mărimea și numărul moșiilor și de poziția ocupată în administrație pe mai multe categorii: marea boierime, componentă a sfatului țării; boierimea mijlocie, deținătoare a unor funcții administrativ-militare în județe, și mica boierime care ocupa funcțiile mărunte la curtea domnească și în teritoriu.

De precizat că, în Muntenia, nu s-a constituit, ca în apusul Europei, o ierarhie feudală care să genereze raporturi de subordonare suzeran-vasal, în afara autorității domnești. Dimpotrivă, toți boierii mari sau mici își datorau moșiile și titlurile serviciilor militar-administrative credincioase (slujbei) îndeplinite în folosul domniei și țării.

Esențialmente, în Muntenia, relația vasalică feudală se concentra între domnitor pe de o parte și boieri de cealaltă parte, primul acordând sau întărind, în baza dreptului suprem de proprietate asupra teritoriului întregii țări, ultimilor, dreptul condiționat de posesie asupra domeniilor, pe care-l putea, însă, retrage (dreptul de retract domnesc) în caz de trădare (hielenie)¹.

În timp, boierii, profitând de slăbirea autorității domnești (sec.XVI-XVII), și-au consolidat drepturile și privilegiile de stăpânire asupra domeniilor datorite de domnitori, transformându-le din bunuri viagere în posesiuni ereditare pe care și le-au extins prin noi danii domnești, dar și prin zălogiri, cumpărări, donații, căsătorii, moșteniri. Consolidându-și pozițiile economice prin stăpânirea de numeroase moșii și sate de rumâni, boierimea munteană (cea mare în principal) a reușit chiar, în secolele XVI-XVII, să determine, prin promovarea la domnie a unor voievozi slabi, structurarea unui regim politic boieresc compatibil cu regimurile nobiliare din Ungaria, Transilvania și Polonia, prin care și-a conservat privilegiile politice, sociale și economice de clasă conducătoare, dar cu prețul slăbirii statului, al cărui regim tributar Imperiului Otoman s-a agravat în cursul secolelor XVII-XVIII, și, respectiv, al accentuării exploatării fiscale și economice a țăranimii dependente (rumâni) ale cărei obligații au crescut exagerat în cursul aceleiași perioade.

Drept rezultat al acestor evoluții, mai ales în cursul secolelor XVI-XVII, în Muntenia se constituie, în beneficiul marilor familii boierești, întinse domenii cuprinzând de la câteva zeci de sate până la peste 100 de sate de rumâni.

¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 42.

Spre exemplu, Mihai Viteazul și-a sporit moșiile de la 4 sate la 44 de sate în momentul urcării pe tron, iar puternica familie a Buzeștilor, între 1461 și 1656, și-a extins patrimoniul la 136 de sate cu o populație de peste 20.000 de oameni de la care obțineau un venit anual de aproximativ 800.000 de aspri¹.

Totuși, chiar și în condițiile sporirii întinderii și numărului moșiilor boierești, nu s-a putut generaliza, în Muntenia, în beneficiul boierimii mari, mai ales sistemul tipic apusean al imunităților feudale în materie de impozite și exercitarea justiției. Spre exemplu, din studiul documentelor muntene rezultă că, între 1500 și 1600, procentul satelor boierești înzestrate cu imunități preponderent fiscale a sporit de la aproximativ 12,5% din total la doar 20,2%².

Ca o concluzie, statutul privilegiat al boierimii muntene era generat, principalmente, de posesia unor domenii exploatare de obștile țărănești de rumâni aservite, dar consolidarea acestui statut era condiționată de actele domnești de danie ce răsplăteau serviciile credincioase, militare și administrative, prestate de boieri.

Totuși, chiar pe parcursul Evului Mediu dezvoltat (sec. XV-XVII), în Muntenia boierimea posesoare de moșii era departe de a se identifica cu boieria (funcția). Aspectul social-economic prevala asupra celui politico-administrativ, probă suplimentară că, în întregul său, boierimea a existat înaintea fondării Țării Românești a Munteniei³.

În plus, domnia putea contracara eventualele presiuni politice ale boierimii prin utilizarea moșnenimii aflată încă într-o pondere însemnată.

Solidaritatea și soliditatea obștilor țărănești libere moșnenești a determinat și în Muntenia domnia să le utilizeze în condițiile existenței unui aparat de stat mai rudimentar și ale economiei naturale de subzistență și semisubzistență atât ca unități de bază cu atribuții administrativ fiscale - membrii obștilor libere răspundeau solidar de menținerea ordinii și de plata impozitelor - cât și ca unități de bază în organizarea armatei - fiecare obște liberă era obligată să asigure un anumit număr de soldați călări sau pedestri complet echipați.

Trebuie evidențiat faptul că procesul de ieșire din devălmășie a pământului cultivabil familial a reprezentat, după secolul XIV, un element suplimentar de accentuare a stratificării sociale în cadrul obștilor libere și, alăturat fiscalității excesive din secolele XVI-XVII, a pauperizat multe familii de moșneni determinându-le, ca urmare a insolvabilității bănești în achitarea impozitelor și amenzilor judiciare, să se vândă ca rumâni domniei, bisericii sau boierilor „cu capul”, adică exclusiv ca persoane sau/și cu pământul propriu.

Rumânirile individuale se adăugau „cotropirilor” de obști și sate libere de către boierime, tot mai frecvente în Muntenia, în secolele XVI-XVII, în condițiile unei domnii tot mai neputincioase în a interveni sau tot mai complice cu abuzurile boierimii.

¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 43.

² *Ibidem.*

³ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 53.

De precizat că rumânii aveau ca obligații față de stăpânii moșiilor în care se găseau satele lor rentă în natură și bani, precumpănitoare în secolele XIV-XVII, și în muncă, încă ne semnificativă în acea perioadă (o zi sau două zile pe an). Dar la obligațiile față de boieri și biserică (zeciuala) se adăugau, ca cele mai apăsătoare, care îngreunau traiul țăranimii dependente, obligațiile de ordin fiscal. Într-adevăr, în Muntenia, în secolele XVI-XVII, fiscalitatea a sporit nemăsurat ca urmare a deselor schimbări de domnie, prilej de cheltuieli imense, dar, în primul rând, a creșterii nemăsurate a obligațiilor țării datorate Imperiului Otoman, ca putere suzerană (haraci, mucarer, peșcheș).

În concret, țăranimea dependentă datora boierilor, pentru locul de casă și lotul de pământ primit pentru lucru și subzistență, rentă în natură, reprezentând a zecea parte din recoltă (dijma), plus anumite daruri și plocoane, precum și unele sume de bani datorate pentru utilizarea pășunilor și pădurilor¹. Necesitățile crescânde de bani ale boierilor pentru ocuparea dregătoriilor au determinat, în secolul XVI-XVII, mai ales, convertirea unor dijme în bani, dar procesul a fost mult mai lent în Muntenia decât în Transilvania. Renta în muncă (claca, lucrul, munca, slujba) se limita la tăierea și transportul de lemne la reședința boierului și, uneori, la reparații de mori, poduri și anexe gospodărești, iazuri. Rezerva moșiilor boierești era încă redusă și consta în majoritate din păduri și pășuni asupra cărora obștile țărancești aservite (de rumâni) considerau că-și pot menține drepturile de folosință în baza devălmășiei obștești de odinioară, fapt care a determinat tensiuni și chiar conflicte violente cu boierimea până la Legea de reformă agrară, din anul 1864.

În documentele timpului, redactate în slavonă, emise în Muntenia, țăranimea aservită apare cu denumirile de slugi (*poslušnici*), sate (*selo*), case, colibe, bordee, sălașe, odăi, rumâni (valahi), uneori și vecini, ca în Moldova². Cel mai frecvent, a fost utilizat termenul de rumân, amintire a ocupațiilor străine, anterioare secolului XIV, prin care majoritatea populației românești a fost supusă unei nobilimi (boierimi) având o compoziție mixtă, alogenă și autohtonă dar, în timp, integral românizată. Totuși, ca urmare a acestei situații, etnonimul român (valah) căpătase o conotație peiorativă.

De precizat că, în general, obligațiile datorate de rumâni boierimii nu se comparau, ca număr și volum, cu cele datorate în Transilvania de iobași nobililor și că, până la 1595, rumânii erau liberi să se mute de pe o moșie pe alta. De aceea, în Muntenia nu s-au înregistrat în Evul Mediu dezvoltat (sec. XIV-XVII) răscoale sau războaie țărancești împotriva boierilor, ca în Transilvania (1437, 1514).

În plus, în Muntenia, în paralel cu rumânirile cu capul sau cu capul și pământul înregistrate în secolele XIV-XVII, documentele timpului evidențiază și fenomenul

¹ I.C. Filitti, *Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele Române*, în: *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, tom XIII, memoriu 18, București, 1933, p. 9.*

² *Ibidem*, p. 3.

invers: eliberarea din rumânie, de regulă contra unei răscumpărări semnificative, fie cu capul, fie și cu pământul.

Răscumpărarea cu capul și cu pământul îl retransforma pe rumân în moșnean (cneaz, megieș), adică în țaran liber cu pământ, în timp ce răscumpărarea cu capul îngăduia rumânului eliberat să continue a trăi în același sat de rumâni, sau pe lângă curtea boierească, și să muncească, cu învoială, pământ primit de la boieri, asemeni lăturașilor și mărginașilor (țărani liberi, dar fără pământ și neaparținând obștei, care se așezau în sate boierești primind, prin învoială, pământ boieresc în lucru)¹.

Au existat situații în care un țaran se răscumpăra din rumânie cu capul dând boierului 70 de oi, sau au fost chiar sate care se răscumpărau din rumânie cu sume uriașe variind între 40.000, 60.000 sau, chiar, 150.000 de aspri², fapt ce probează existența unor marcate inegalități economice între obștile țărănești libere, dintre care unele sărăcesc și se vând sau sunt rumânite, în timp ce alte sate de rumâni, dimpotrivă, se răscumpără din rumânie pe sume mari de bani.

Într-adevăr, consolidarea militar-politică a Munteniei, în secolele XIV-XV, a permis un real progres al agriculturii și al schimburilor comerciale tradus prin comercializarea de animale, miere, grâne, cherestea, blănuri pe piața internă, dar și în Imperiul Otoman, Polonia, Ungaria, Transilvania.

Tocmai un astfel de proces de sporire a producției pentru piață a determinat și în Muntenia transformarea, desigur mai lentă decât în Transilvania, sistemului economiei naturale de subzistență și semisubzistență într-un sistem de economie agrară pentru piață, inclusiv pentru piețele europene învecinate.

Evoluția efectivelor populației țărănești, libere sau aservite, adăugată tradițiilor pastoral-cerealiere și mersului nefavorabil al evenimentelor politice (războaie, raiduri de jaf, băjeniri ale satelor), nu au îngăduit, însă, în secolele XVI și XVII, o accelerare corespunzătoare a progresului în agricultura Munteniei, pe măsura potențialului solului și a acumulărilor încurajatoare înregistrate, în secolele XIV-XV, în planul tehnicilor agricole întrebuițate, care au rămas precumpănitor tradiționale și având o eficiență limitată³.

Cu toate acestea, foamea de bani a boierimii muntene a făcut ca evoluția sistemului agricol al producției pentru piață să nu fie întreruptă nici de scăderea numărului populației, nici de introducerea monopolului comercial otoman asupra produselor agricole muntene și moldovene (1658).

În ciuda năvălirilor și războaielor purtate și pe teritoriul muntean, valoarea pământului a sporit, în secolele XVI-XVII, provocând din partea boierimii noi și abuzive cotropiri de sate și gospodării de țărani liberi (moșneni) ale căror pământuri erau exploatate pentru piață în principal.

¹ I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 10.

² Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 46.

³ Valeria Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova în Evul Mediu (sec.XV-XVII)*, București, 1957, p.16.

Numai că punerea în valoare a acestor moșii boierești se făcea utilizându-se tot vechiul sistem al delnițelor muncite de rumâni, care dădeau boierilor dijmele în natură și în bani, pe lângă dijma bisericească și nenumăratele taxe și impozite datorate statului.

În consecință, societatea a rămas ancorată, în Muntenia, într-un sistem hibrid constituit mai ales în secolele XVI-XVII și care răspundea nevoilor imediate de bani ale statului și boierimii prin utilizarea muncii rumânilor aserviți pe loturile lor ereditare, pentru a se produce în principal marfă pentru piață. Drept rezultat, în Muntenia secolelor XIV-XVII, Evul Mediu s-a dezvoltat în condiții specifice generând atât structuri vasalice feudale domnitor-boierime, dar și păstrarea unei importante țărâni libere: obștile de moșneni, încă multă vreme mai numeroase decât obștile aservite de rumâni. Au fost înregistrate însă și unele acumulări în planul trecerii de la agricultura de subzistență și semisubzistență la sistemul producției agricole de marfă pentru piață. Producția pentru piață a rămas însă incomplet desprinsă de raporturile de proprietate și muncă feudale și transformată deci într-un hibrid bazat pe efortul extensiv și ineficient de a se introduce pe piață cantității suplimentare de produse agricole rezultate însă prin folosirea muncii gratuite a țărânimii aservite (rumâni), dar fără utilizarea de capital, forță de muncă specializată și fără unelte și tehnici moderne agricole.

Evoluțiile ulterioare înregistrate de structurile și instituțiile existente în domeniul proprietății agricole și al agriculturii au generat în Muntenia doar o acumulare de contradicții și crize cunoscute, mai ales din secolul XIX, sub numele de “Problema agrară românească” (“Chestiunea agrară românească”) care a grevat accesarea societății românești în ansamblul său în Epoca Modernă Europeană.

În ceea ce privește Moldova, de la început trebuie menționat faptul că teritoriul cuprins între Carpați, Nistru, Dunăre și Marea Neagră a cunoscut procese și fenomene similare cu restul spațiului românesc, inclusiv în ceea ce privește evoluțiile obștei țărănești și, respectiv, agriculturii și proprietății agricole.

Săpăturile arheologice au demonstrat existența și pe teritoriul Moldovei a numeroase așezări rurale geto-dace, daco-romane și românești cu viață continuă, inclusiv în perioada migrațiilor, între secolele III-XIII, mai ales în zonele de deal și munte, în ciuda faptului că, prin poziția sa geostrategică, Moldova a fost de regulă supusă năvălirilor și ocupațiilor din partea majorității triburilor migratoare.

Totuși, comunitățile românești autohtone la răsărit de Carpați au putut continua procesul etnogenezei în principal prin intermediul organizării lor.

Chiar dincolo de granițele Moldovei, izvoarele poloneze, ucrainiene și rusești din secolele X-XV probează existența, în Polonia, Rusia Kieveană, Cnezatul Haliciului, învecinate Moldovei, a numeroase sate de români organizați în obști conduse de cnezi, spre deosebire de obștile slave locale conduse de atamani¹. De notat că aceste obști compuse din familii de vecini (susedi) aveau structuri similare obștilor

¹ Valeria Costăchel, *ș.a., op. cit., p. 83.*

țărănești românești din Moldova (și din întreg spațiul românesc), mult diferite de similarele lor slave.

După constituirea Moldovei însă, datorită extinderii fenomenului aservirii obștilor țărănești, termenul de vecini a ajuns să desemneze pe membrii obștilor care viețuiau în satele domniei, bisericii și boierimii, în timp ce membrii obștilor rămase libere se numeau megieși, cnezi, dar, cel mai frecvent, răzeși¹. În schimb, cnezii conducători și stăpâni peste părți din sate, un sat sau, chiar, mai multe sate, existenți încă din perioada anterioară constituirii Moldovei, au evoluat spre statutul de boierime în baza documentelor domnești de întărire a stăpânirii vechilor proprietăți (urice domnești, cărți domnești de întărire) sau de acordare pentru „slujbă credincioasă” de moșii și sate de vecini (urice sau cărți domnești de danie) inițial cu titlu viager, ulterior ca stăpâniri ereditare.

Documentele oficiale moldovenești redactate în slavonă, română sau greacă, emise între secolele XIV-XVII, folosesc în desemnarea diferitelor categorii de slujitori privilegiați ai domniei și statului răsplățiți cu pământuri și sate de vecini mai mulți termeni precum: slugă (*poslušnic*), procelenic (de la latinescul *procelloere* = a pune în mișcare, utilizat de românii sud-dunăreni), pan (termen de origine traco-indo-europeană, Dan, Diurpaneus, Singibauns, comitis Bana, preluat de cancelaria moldoveană prin filieră polonă), jupani (rezervat membrilor familiei domnitoare și derivat tot din traco-dacul ban), crai (conducătorii satelor românești din Polonia, derivat în formula cneaz cu crăie, utilizată în secolele XV și XVI în unele documente moldovenești), kir (utilizat în puține documente redactate în secolul XVII în limba greacă). Dar, cel mai frecvent, a fost utilizat termenul de boier, comun întregului spațiu românesc. Boierimea moldoveană datoră domnitorului, ca orice nobilime medievală europeană, „credință și slujbă”, primind, în schimb, în stăpânire moșii lucrate de satele de vecini, pe care domnul le putea confisca (dreptul de retract) în caz de înaltă trădare (hiclenie)².

Boierimea a profitat de slăbirea autorității centrale, înregistrată în secolele XVI-XVII, pentru a institui și în Moldova un adevărat regim politic aristocratic (boieresc) în care, prin menținerea formală a autorității absolute a domnitorului, în realitate, controlul politic al țării era asigurat în principal de câteva familii de mari boieri. În plan politic, instaurarea regimului boieresc a însemnat și în Moldova o accentuare a fiscalității, venalității și corupției administrației, pe fondul agravării regimului suzeranității otomane care a generat permanenta sporire a obligațiilor țării față de puterea suzerană (haraci, peșcheș, mucarer, dar, mai ales, sumele, tot mai mari, plătite ilegal dregătorilor otomani de către domni pentru dobândirea și menținerea tronului).

În plan social-economic, boierimea, mai ales cea mare, și-a accentuat presiunile de constituire a unor domenii tot mai numeroase și întinse lucrate de obștile aservite de vecini, în principal prin cotropirea obștilor libere, încă.

¹ Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 97.

² Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 42.

Spre exemplu, în secolul XVII, familia marelui boier Nestor Ureche stăpâna 97 de sate, Miron Costin 89 sate, iar Iordache Ruset, viitor domn al Moldovei, 167 de sate¹.

Totuși, spre deosebire de situația din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, în Moldova, ca și în Muntenia, principalul element de presiune economică și socială era reprezentat de permanenta agravare a fiscalității și nu de regimul rentei feudale, mai ales în muncă, datorate de vecini pentru delnițele acordate ereditar în folosință².

Au sporit, evident, mai ales în secolele XVI-XVII, și obligațiile vecinilor, în special în produse, întrucât boierimea a început să fie mai interesată în desfacerea pe piața internă și, chiar, în exportul de animale, lemn, miere, pește în Ungaria, Austria, Transilvania, Polonia, cel puțin până la instaurarea monopolului comercial otoman (1568). Dar rezerva moșiilor boierești exista încă și era exploatată doar parțial de robii boierești, mânăstirești sau domnești sau de slugile și zilierii care lucrau pe lângă reședințe. Principalul efort economic se făcea în continuare și în secolele XVI-XVII prin exploatarea extensivă a pământurilor lucrate de vecini.

Necesitățile sporite în bani ale boierimii pentru susținerea unui trai opulent, ca și pentru dobândirea de dregătorii, prin utilizarea corupției, au determinat, chiar, un început de proces de convertire a obligațiilor în produse (dijma, darurile, plocoanele) în bani, mult accentuat în secolul XVIII.

În principal, însă, boierimea a acționat în cursul secolelor XVI-XVII în vederea crotopirii obștilor libere de răzeși și pentru dobândirea de forță de muncă suplimentară prin organizarea pe moșiile mai slab populate de sate noi cu coloniști (slobozii) pe care, în timp, i-a transformat în vecini legați de glie, după 1628, în vederea împiedicării părăsirii de către aceștia a moșiilor care se vedeau astfel lipsite de mâna de lucru, dar și de contribuabilii la plata impozitelor și taxelor datorate statului.

Era, astfel, constituită o clasă boierească privilegiată cu scutiri de impozite directe, acordarea de întinse moși lucrate de țărani aserviți (vecini) și robi țigani și tătari, clasă împărțită în marea boierime din sfatul țării, care ocupa principalele dregătorii civile și militare, boierii mijlocii cu dregătorii în ținuturi și la curțile domnești (*vtori* - al doilea) și mica boierime, care ocupa dregătoriile mici și funcțiile militare inferioare (*treți* - al treilea)³.

Lor li se adăugau răzeșii, țărani liberi care-și lucrau de regulă singuri pământurile și care aveau obligația de a lupta călare sau pedestru, la porunca domnitorului, pe cheltuiala proprie, ca și boierii, și de a plăti impozitele datorate și de vecini și târgoveți (boierii și clerul nu plăteau impozite directe).

În concluzie, piramida social politică preexistentă constituirii Moldovei, dar consolidată de domnie, ca temei al forței statului, corespundea, de fapt, ordinii de

¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 43.

² *Ibidem*, p. 45.

³ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 1.

drept medievale europene: cler, boierime, țărănime (orășenii existau, dar într-o proporție foarte redusă).

Ceea ce a dat, însă, forța statului moldovean, mai ales în secolele XIV-XV, în timpul războaielor de apărare împotriva Ungariei, tătarilor, Poloniei și Imperiului Otoman, a fost ponderea semnificativă reprezentată de țărănimea liberă - razeșii (care compuneau steagurile ținuturilor) în structura militară a țării, alături de boierimea mare, boierimea - veliții (înalți comandanți miliari), boierimea mijlocie, care comanda cetățile, garnizoanele din ținuturi și compunea garda domnească, curtenii și, respectiv, mica boierime - voinicii, care compuneau steagurile domnești, adică Oastea cea Mică a Moldovei la care, în vremuri de restriște, se adăugau steagurile orășenilor și, chiar, ale vecinilor: gloatele, adunătura, strânsura, adică Oastea cea Mare.

În schimb, abuzurile boierimii, din secolele XVI-XVII, care au determinat „cotropirea” multor obști țărănești libere, ca și excesele fiscalității, ce au provocat sărăcirea multor familii răsărești și vecinirea lor de bună voie pentru plata datoriilor către stat, au provocat slăbirea forței militare a Moldovei și agravarea regimului suzeranității otomane, generând o escaladare a fiscalității pentru plata obligațiilor mereu sporite față de Poarta Otomană.

Marea boierime a acceptat, chiar, riscul agravării suzeranității otomane, preferând continuarea slăbirii autorității centrale, ca modalitate de întărire a regimului politic boieresc (de sorginte poloneză și maghiară) și, respectiv, de extindere a moșiilor proprii și de agravare a exploatării țărânimii aservite deja, împilată de excesiva fiscalitate a statului.

S-a ajuns în secolul XVII chiar la severa restrângere a dreptului de retract al domnitorului în cazul boierilor trădători, redus, doar, la situația colaborării boierilor cu agresorii și numai pentru moșiile dăruite de domnie, în timp ce, în secolele anterioare, conform practicilor medievale curente, întreg patrimoniul unui boier trădător (hiclean) față de domn era confiscat¹.

Cum s-a arătat deja, pe fondul slăbirii autorității centrale, boierimea și-a sporit presiunile împotriva țărânimii libere, sporindu-și prin cotropiri de obști libere și alte dării domnești numărul și întinderea moșiilor.

În vederea stabilizării forței de muncă, boierimea a obținut de la domnitorul Miron Barnowski, în 1628, interzicerea strămutărilor de pe o moșie pe alta a vecinilor care deveneau astfel legați de glie. Domnia a fost interesată în emiterea acestei hotărâri și de rațiuni fiscale: stabilizarea contribuabililor, din care o parte însemnată o reprezentau, tocmai, vecinii.

Aportul țărânimii aservite la exploatarea și valorificarea moșiilor boierești era fundamental și se traducea prin obligații în produse, bani, muncă datorate stăpânilor de moșii pentru pământul (delnița) dat în folosință cu titlu ereditar.

¹ N. Grigoraș, *Contribuții la cunoașterea politicii domniei în Moldova față de proprietatea funciară condiționată (sec. XIV-XVII)*, în: *Studii și cercetări științifice istorice, Anul XIII, fascicola 1, 1962, p. 67.*

În documentele timpului din Moldova țărani aserviți sunt desemnați prin felurite denumiri: oameni (liude), sate (selo), săraci (siromachi), case (colibe), bordee, slugi (poslușnici), vecini, ultimul generalizat din secolele XVI-XVII¹.

În afara vecinilor, care constituiau categoria cea mai numeroasă în exploatarea moșiilor boierești, în caz de necesități sporite de forță de muncă, generate de desele fugi de pe moșii sau băjeniri de familii și sate, din timpul năvălirilor și războaielor, boierii, cu concursul domniei, au organizat sate noi cu coloniști din Transilvania sau din sudul Dunării așezați cu scutiri de impozite și obligații mai scăzute față de proprietari, dar care au sfârșit în secolul XVII, mai ales, prin a fi aserviți și legați de glie².

Mai existau și unele situații în care, prin abuz, boierii instalau în lăuntru obștei familii de oameni liberi, străini de sat, dându-le prin învoieli delnițe vecinești pe termene determinate, dar care, de asemenea, au fost veciniți și legați de glie (lăturași, mărgineni, ungureni, bârsani)³.

Stăpânii de moșii foloseau de asemenea, pe lângă reședințele lor, robi țigani sau tătari, ca argați și meseriași, oameni din satele moșiei care-și pierduseră delnițele - colibașii, slugile (poslușnicii)⁴.

Accentuarea obligațiilor datorate de vecini stăpânilor moșiilor pe care trăiau, și care au culminat cu legarea de glie, în 1628, a degenerat chiar în practicarea unor tratamente abuzive și înjositoare la adresa acestora ca, spre exemplu, scoaterea abuzivă din delnița ereditară, cedarea, cu tot cu delnița, a vecinilor, cu sau fără restul familiilor proprii, în caz de donare, vânzare, căsătorie și care apropia, de fapt, statutul juridic al țărănimii dependente moldovene de acela al robilor.

Adăugate sporirii exagerate a fiscalității, aceste practici abuzive au generat accentuarea nemulțumirilor și a tensiunilor sociale din partea vecinilor, traduse prin acțiuni de împotrivire, nesupunere și neplata impozitelor și a obligațiilor datorate statului și boierilor - haiducie, mici răscoale dar, mai ales, fuga de pe moșii și băjenirea în masă. În special, fuga și băjenirea țărănimii aservite (vecini) a determinat scăderea îngrijorătoare a efectivelor generale ale populației țării și compromiterea a înseși bazelor economiei și fiscalității statului.

Într-adevăr, în plus, față de abuzurile boierimii, frecvențele conflicte militare purtate pe teritoriul Moldovei, din secolul XVII, au generat scăderea efectivelor populației, în majoritate țărănești, lipsind astfel țara de impozitele necesare plății obligațiilor către Poarta Otomană și moșiile boierești de forță de muncă necesară valorificării lor.

În cele din urmă, domnia a trebuit să intervină, spre mijlocul veacului următor, în vederea operării unor reforme în ceea ce privește statutul juridic al țărănimii dependente și modalitățile de exploatare a moșiilor boierești ceea ce a generat începutul destrămării rânduiei feudale în Moldova.

¹ D.Mioc, s.a., *L'évolution de la rénte féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe siècle au XVIIIe siècle*, în: *Nouvelles études d'histoire*, Bucharest, 1960, p. 222.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, op. cit., p. 223.

Dobrogea, străveche provincie istorică românească dintre Dunăre, Munții Balcani și litoralul pontic, întregește aria Romanității Orientale ca teritoriu de etnogeneză a poporului român, între secolul II î.H., când a început ocuparea Peninsulei Balcanice de către romani, și secolele VII-VIII, când extensia culturii Dridu în întreaga Romanitate Orientală probează încheierea poporului român ca realitate etno-istorică distinctă pe harta Europei.

Prin poziția sa de culoar strategic între stepele nord-pontice și bogatele provincii și orașe din Peninsula Balcanică, Dobrogea a cunoscut din plin, asemeni restului Romanității Orientale sud-dunărene, năvălirile și ocupațiile triburilor migratoare care au modificat iremediabil, la sud de Dunăre, statutul românilor balcanici, deveniți, din populație autohtonă majoritară, comunități minoritare de istroromâni, macedoromâni și meglenoromâni.

Totuși, în plan socioeconomic, asemeni românilor nord-dunăreni, și românii sud-dunăreni au urmat aceleași direcții de evoluție și, anume, organizarea de obști țărănești concentrate, cu precădere, ca urmare a succesivelor invazii ale slavilor, bulgarilor, pecenegilor, uzilor, cumanilor și tătarilor, în zonele de lângă Dunăre, mai aproape de nucleul românesc nord-dunărean și, respectiv, în regiunilor montane ale Peninsulei Balcanice.

Săpăturile arheologice au evidențiat și pentru teritoriul dobrogean procesul de diferențiere și stratificare economico-socială produs în cadrul obștilor, care a generat constituirea unei pături privilegiate de conducători militari și politici ai entităților statale românești locale, capabili, după secolul X (inscripția din anul 943 descoperită la Mircea Vodă pomenește de existența unui jupân Dimitrie ca dinast local) să inițieze relații vasalice feudale, tipice întregii Europe a aceluși timp, cu vremelnicii ocupanți ai zonei: slavi, bulgari, bizantini, pecenegi, cumani sau tătari.

Acumulările înregistrate în plan politic, economic și social cu permis, în secolul XIV, ca și românii dintre Dunăre, Balcani și Marea Neagră, asemeni celor din Muntenia și Moldova, să inițieze, prin utilizarea raporturilor vasal-suzeran existente cu Imperiul Bizantin, procesele corespunzătoare de constituire a unui stat românesc de mai mici dimensiuni. Țara Românească a Cavarnei (Cărvunei) a înflorit rapid, ca un real element politico-militar de echilibru în Balcani, între Hoarda de Aur, Imperiul Bizantin, Țaratul bulgar de Târnovo, coloniile genoveze de la Dunărea de jos, sub domniile celor trei domnitori ctitori de țară, Balica (1307-1348), Dobrotiță (1348-1386), Iancu (1386-1389). La nevoie, conducătorii Țării Târnavei erau capabili să pună la dispoziția suzeranului de la Constantinopol un corp de oaste de elită compus din 1000 de călăreți toți „ostași aleși”, adică boieri stăpânitori de sate, ca proprietăți condiționate acordate pentru serviciu militar credincios în beneficiul Despoților Cărvunei, cum erau denumiți în epocă conducătorii statului românesc dobrogean numit de altfel așa, ulterior, în amintirea ilustrului său conducător Dobrotiță¹.

Ascensiunea puterii otomane în Peninsula Balcanică a determinat încorporarea Dobrogei în frontul antiotoman condus de Muntenia Basarabilor ajungându-se, chiar, după 1389, la includerea pământurilor dobrogene în componența Munteniei, în timpul

¹ *Sergiu Iosipescu, Balica, Dobrotiță, Iancu, București, 1985, p. 76.*

glorioasei domnii a lui Mircea cel Bătrân, situație care a durat, însă, doar până la ocuparea acesteia de către otomani, în 1415, și transformarea sa în provincie otomană.

Îndelungata stăpânire otomană (1415-1878) a modificat radical regimul juridic al pământului devenit, ca în orice teritoriu supus Porții Otomane, proprietate a sultanului, în calitate de șef al statului și comandant suprem al armatei (*dominium eminens*) cum, de altfel, era situația în toate monarhiile europene ale timpului.

Boierimea locală românească din Dobrogea a fost fie exterminată, fie alungată și deposedată de proprietățile sale funciare, fie, un foarte mic număr, a acceptat islamizarea și colaborarea cu otomanii, intrând în armata sau administrația turcă, cum au făcut și unii boieri bulgari, sârbi sau albanezi, după cucerirea țărilor lor de către otomani.

Satele de români organizați în obști au fost acordate, ca domenii viagere comandanților și nobililor din jurul sultanului (bei, pașale, spahii), numite după întinderea lor *hass*, *ziamet* și *timar*. Clerul musulman a primit, de asemenea, întinse suprafețe de pământ (*mulkh*).

Comunitățile de coloniști pecenegi, cumani, tătari și turci (turci seldgiucizi) existente deja în Dobrogea anterior cuceririi otomane, din secolele X-XIII, care trăiau în bună armonie cu populația autohtonă românească, au fost întărite în stăpânirea pământurilor lor de noua administrație otomană, inclusiv cu dreptul de proprietate, spre deosebire de supușii creștini (inclusiv românii) care puteau primi doar dreptul de folosință asupra pământurilor lucrate.

Cu toții, însă, datorau statului plata impozitelor pe persoană și pe pământ. Agricultorii musulmani întăriți numeric mai ales după Bătălia de la Varna (1444) prestau suplimentar serviciul militar.

În timp, însă, comunitățile de păstori și agricultori români, tătari și turci au dezvoltat și consolidat, în ciuda vicisitudinilor istorice, raporturi de bună conviețuire și schimburi materiale și culturale identificabile de altfel și în alte teritorii românești prin existența unor onomastice, toponime, hidronime de origine turco-tătare utilizate până în zilele noastre: Basarab, Coman, Comana, Peceneaga, Valea Uzului, Oituz, Cheile Tătarului, Bărăgan, Burnas, Bugeac, Caraiman, Cozia, Deliorman, Altân Tepe, Mangalia, Medgidia, Isaccea, Topraikioi, Adamclisi.

De aceea, deși, mai ales în secolele XVIII-XIX, teritoriul Dobrogei a fost răvășit de nenumărate conflicte militare purtate de Imperiul Otoman împotriva Poloniei, Rusiei, Austriei, Franței, Angliei și Sardiniei, fapt care a dus la ruina provinciei și la părăsirea sa, mai ales de populațiile de coloniști musulmani, totuși, nu au fost înregistrate conflicte interetnice între comunitățile conlocuitoare, buna conviețuire fiind doar superior consolidată din 1878, după reunirea Dobrogei cu România, inclusiv în ceea ce privește garantarea drepturilor de proprietate asupra pământurilor pentru toți locuitorii ținuturilor dobrogene.

EVOLUȚIA AGRICULTURII ȘI PROPRIETĂȚII AGRICOLE ÎN PERIOADA DESTRĂMĂRII RELAȚIILOR FEUDALE (SEC.XVIII-1848) ÎN: TRANSILVANIA, CRIȘANA, BANAT, MARAMUREȘ, BUCOVINA, MUNTENIA ȘI MOLDOVA

Dan Constantin RĂDULESCU

Înfrângerile suferite de Imperiul Otoman în războaiele purtate cu Imperiul Habsburgic l-au obligat să cedeze imperialilor Pașalâcul de la Buda (Ungaria Inferior), Pașalâcul Oradei și, mai ales, Principatul Transilvaniei, prin Pacea de la Karlowitz (1699), apoi și Pașalâcul Timișoarei (Banatul), prin Pacea de la Passarowitz (1718).

În ciuda rezistenței militare opuse de o parte din nobilimea maghiară (răscoala condusă de Francisc Rákoszi, încheiată prin Pacea de la Satu Mare din 1711), noile teritorii cucerite de Habsburgi au fost rapid integrate în imperiu chiar dacă, formal, și-au păstrat vechile titulaturi medievale (Regatul Ungariei, în care au fost incluse administrativ Banatul și Crișana, Principatul Transilvaniei devenit, ulterior, Mare Principat)¹.

După instaurarea deplină a administrației imperiale în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina (după 1774) s-au putut crea premisele unor structuri importante în evoluția acestor provincii istorice românești, mai ales ca urmare a reformelor luminate edictate de Maria Tereza și Iosif II, prin care se urmărea edificarea unui imperiu centralizat, eficient administrat, a cărui populație, inclusiv iobagii, să fie lăsată să se instruiască școlar și profesional pentru a putea prospera economic și a adeveni, astfel, contribuabili siguri și permanenți pentru fiscalitatea statului.

În esența sa, absolutismul luminat și-a păstrat caracterul său aristocratic păstrând în agricultură, principala ramură economică a imperiului, având ca principală unitate economică tot domeniul nobiliar muncit de iobagi, pe care îl dorea, doar, exploatat mai eficient.

¹ *Vlad Georgescu, op. cit., p. 104.*

De aceea, în ciuda acumulărilor înregistrate încă din secolele XVI-XVII, în ceea ce privește eficientizarea exploatării domeniilor nobiliare în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina (după 1775) și după încorporarea lor în Imperiul Habsburgic, fundamentală a rămas relația nobil-iobag în ceea ce privește exploatarea acestor proprietăți agricole.

De aceea, după 1700, în comparație cu celelalte state sau provincii românești (Muntenia, Moldova, Dobrogea), în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina s-au înregistrat, doar, unele investiții mai însemnate, în ceea ce privește achiziționarea de unelte moderne, semințe selecționate, animale de rasă și utilizarea de metode agricole avansate (asolamentul trienal, îngrășămintele naturale, irigații, asanări, reabilitări ale unor terenuri agricole) și doar în mică măsură utilizarea forței de muncă salariale sau a fermierilor specializați. De altfel, la începutul secolului al XVIII-lea, în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș țărănimea reprezenta un procent de 93% din populația totală, față de 3% orășenime și, respectiv, 4% nobilime, procente similare cu cele de la sud și est de Carpați.

De notat că, din totalul populației țărănești, în majoritate românească, un procent de 73% îl reprezentau iobagii¹.

Totuși, instaurarea dominației Habsburgice între 1692-1718 în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și, după 1775, în Bucovina, a însemnat indiscutabil, prin stabilitatea internă și încurajarea dezvoltării economice, începutul unei noi etape istorice importante, inclusiv în ceea ce privește evoluția agriculturii și a proprietăților agricole.

Într-adevăr, după 1692, în aceste teritorii sunt introduse instrucțiunile de exploatare a domeniilor nobiliare prin care se specificau norme riguroase de diversificare a uneltelor agricole, se apelează la culturi noi (tutun, plante tehnice) sau soiuri superioare de grâu, secară, orz, ovăz, pomi fructiferi, viță de vie, cartofi.

Fapt important, aceste producții erau destinate, cu precădere, desfăcerii pe piață, alături de animale și celelalte produse deja tradiționale din secolele anterioare (băuturi, vânat, pește, material de construcții, sare, cherestea), fapt ce a determinat o sporire considerabilă, atât a valorii bunurilor agroalimentare desfăcute pe piețele interne și externe, dar și a valorii terenurilor agricole². Totuși, în ciuda acestor sporuri de productivitate și venituri obținute de pe urma desfăcerii pe piață a produselor domeniilor nobiliare, nobilimea, în ansamblul său, a continuat să fie interesată în menținerea metodelor extensive de exploatare a pământului prin defrișări, dar mai ales prin utilizarea muncii iobagilor, utilizând capitalurile obținute pe piață în principal în scopuri neeconomice (activitate politică, trai opulent) și nu pentru investiții de dezvoltare și modernizare a agriculturii.

De aceea, robota, obligația iobagilor de a munci pe allodiul domenal a continuat să sporească în mod abuziv, în secolul XVIII ajungând la 3-4 zile pe

¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p.105.

² David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. 2, București, 1987, p. 32.

săptămână. Uneori, în vârful campaniilor agricole, iobagii munceau pe rezervă întreaga săptămână, fapt ce genera neglijarea exploatării propriilor sesii și înrăutățirea traiului lor zilnic, dar și dificultăți reale în plata impozitelor întrucât impozitele și taxele datorate de iobagi se achitau în principal din sumele obținute de pe urma produselor recoltate pe propriile sesii și vândute pe piață.

Autoritățile imperiale nu puteau accepta, evident, o astfel de situație, astfel că, spre mijlocul secolului XVIII s-a intervenit în vederea curmării abuzurilor nobiliare care primejdiau însăși temelia forței statului - fiscalitatea - și împiedicau, totodată, o mai bună dezvoltare și modernizare a agriculturii, principala ramură a economiei.

În consecință, la 23 ianuarie 1767, Maria Tereza a decretat “Reglementarea urbarială” pentru Ungaria, aplicată și în comitatele Arad, Bihor, Maramureș, Satu Mare și Ugocea, locuite de o numeroasă populație românească, cărora le-au urmat reglementări urbariale similare pentru Banat (1780) și Transilvania (1785 și 1819).

Atât “Urbariul” din 1767, cât și cele care au urmat stabileau, prin proceduri mult mai exacte și verificabile, întinderea reală a sesiilor iobăgești și deci și obligațiile iobagilor față de nobili pentru dreptul de utilizare a sesiilor respective, dar și drepturile iobagilor în utilizarea pășunilor și pădurilor, în prestarea unor meserii, în trimiterea copiilor la școală, în contractarea liberă a căsătoriei, în satisfacerea nestingherită a serviciului militar¹.

În Transilvania, însă, deși s-au emis “Urbarii” cu un conținut asemănător, în 1785 și în 1819, menite să ușureze sarcinile iobăgești, datorită prevalenței unei nobilimii mici și mijlocii lipsite de capital suficient pentru modernizarea exploatării domeniilor proprii, a precumpănit, în continuare, interesul pentru exploatarea alodiului domenal cu iobagi. La insistențele nobilimii transilvănene, împăratul Iosif II a anulat “Urbariul” din 1785.

În consecință, în Transilvania, mai mult ca în alte provincii imperiale, a continuat să predomine și în perioada de destrămare a feudalismului (sec. XVIII- 1848), chiar și după șocul revoluției țărănești a lui Horea, Cloșca și Crișan (1784-1785), robota datorată de iobagii cu sesie întreagă de 2-3 zile săptămânal (mai redusă pentru iobagii cu sesii mai mici sau pentru jeleri)².

Drept rezultat al acestor stări de lucruri, mai ales în Transilvania, în perioada destrămării feudalismului (sec. XVIII-1848), a continuat să predomine un sistem agricol domenal care producea pentru piață prin utilizarea preponderentă a muncii gratuite a iobagilor.

¹ A. Răduțiu, *Reglementarea urbarială a Mariei Tereza din 1767. Textele românești*, în: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, vol. XXII, Cluj, 1979, p.302.

² Liviu Botezan, *Slujba iobăgească în Transilvania în perioada 1785-1820*, în: *Acta Muzei Napocensis*, X, Cluj, 1973, p. 271.

În consecință, nobilii au investit puțin în achiziționarea de animale de calitate, semințe superioare și unelte perfecționate, preferând utilizarea iobagilor care posedau unelte rudimentare și animale de slabă calitate¹.

Mai mult, nobilii au abuzat de poziția lor privilegiată acordând în unele cazuri sesiile iobagilor lipsiți de vite unor iobagi cu mai multe vite, fapt care a determinat, în timp, accentuarea diferențierii și stratificării iobăgimii transilvănene și, respectiv, sporirea ponderii subinquinilor jelerilor (iobagi fără sesie) și subinquinilor (iobagi fără casă).

Insuficiența locurilor de pășunat acordate iobagilor contribuia la slaba calitate a vitelor acestora², în condițiile includerii abuzive de către nobili a multor pășuni în rezervele domeniiale pentru a fi cultivate cu cereale destinate pieței externe (la fel ca în Muntenia și Moldova).

De aceea, în perioada 1785-1820, din studierea conscripțiilor efectuate în 150 de sate transilvănene rezultă că, în peste 40 de sate, media animalelor de ham (boi și cai) era de 2-3 capete pentru fiecare familie de iobagi, în alte 70 de sate rezulta o medie de numai 1-2 capete pe fiecare familie, iar în circa 30 de localități rurale rezulta o medie de sub 1 vită sau cal de ham, de familie³.

În plus, întrucât posesia vitelor însemna pentru iobagi obligații suplimentare de cărașit, mai ales după 1800 iobagii nu erau întotdeauna interesați în achiziționarea de vite mai numeroase, pe lângă faptul că cei mai mulți dintre ei nici nu posedau resursele de a achiziționa exemplare suficiente și de rase superioare⁴.

Sub astfel de auspicii nefavorabile, iobăgimea săracă (posedând o jumătate, o pătrime sau o optime de sesie) plus jelerii inquilimi și subinquilimi au ajuns să reprezinte, în prima jumătate a secolului XIX, circa 25% din totalul iobăgimii, în timp ce iobagii bogați cu sesii întregi și vite multe reprezentau aproximativ 20% din total⁵.

Drept consecință a acestor evoluții, în Transilvania, Banat, Crișana Maramureș și Bucovina a continuat să predomine, în economia agricolă de schimb, domeniul nobiliar lucrat, în principal, de iobagi care exploatau astfel, cu propriile unelte și animale, atât sesiile proprii, cât și rezervele domeniiale.

În consecință, majoritatea iobăgimii din Transilvania practica în continuare o agricultură de semisubzistență pe sesiile proprii, contribuind cu mici cantități de produse agroalimentare pe piețele locale, unde erau desfăcute pentru obținerea banilor necesari acoperirii obligațiilor față de stat și proprietarii nobili.

¹ Liviu Botezan, *Înzestrarea gospodăriilor iobăgești din Transilvania cu inventar viu sau mort în perioada 1785-1820*, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Fascic. 2, Cluj, 1969*, p. 51-52.

² Liviu Botezan, *op. cit.*, p. 60.

³ *Ibidem*, p. 52.

⁴ *Ibidem*, p. 61.

⁵ *Ibidem*, p. 65.

În schimb, domeniul nobiliar, mai ales pentru nobilimea mare și mijlocie, era capabil, prin utilizarea muncii nelibere a iobagilor, să ofere cantități mai mari de produse pe piețele interne și externe, fapt care a îngăduit, cu precădere după încheierea războaielor napoleoniene, extinderea producției pentru piață și, chiar, unele investiții în material sădător, unelte moderne și animale superioare. Totodată, a sporit ponderea muncii salariate și a arendașilor specializați în culturi pentru piață pe aceste domenii, în paralel cu extinderea allodiului, în dauna pământurilor iobagilor. Aceasta, întrucât pe propriul allodiu nobilii erau direct interesați să organizeze culturi sistematice pentru piață, dar utilizând, cu precădere, munca iobagilor.

Deși, după 1820, mai ales în Banat, Crișana, marea nobilime, sub imperiul unor câștiguri obținute prin metode capitaliste, a început să accepte principiul eliberării juridice a iobagilor, dar fără pământ, pentru a fi transformați într-un proletariat agricol disponibil imediat, totuși, în special nobilimea mijlocie și mică din Transilvania a respins soluția emancipării juridice a iobagilor preferând menținerea vechiului mod de exploatare medieval al domeniilor proprii, pe baza muncii nelibere a iobagilor.

De aceea, deși în 1825, în Ungaria, Banat și Crișana a fost abolit Tripartitul, Dieta Transilvaniei, dominată de nobilimea refractară la înnoirile de tip capitalist, a respins această măsură, amânând, practic, rezolvarea reglementării definitive a statutului juridic, politic și social al iobăgimii după 1848.

În ceea ce privește, evoluția agriculturii și a proprietății agricole în Bucovina, trebuie remarcat faptul că, până la 1774-1775, comunitățile locale, majoritar românești, au urmat evoluțiile generale înregistrate de istoria Moldovei. Provincia numită de austrieci Bucovina - pentru ștergerea caracterului său străvechi românesc - îngloba întreg ținutul Cernăuților, două treimi din ținutul Sucevei, împreună cu ocoalele Câmpulungului și Ceremușului¹

După organizarea administrativ-teritorială a Bucovinei de către ocupanți, s-a trecut la inițierea unor importante prefaceri în plan social-economic, inclusiv în ceea ce privește regimul proprietăților agricole.

La propunerea luminatului boier Vasile Balș, căpitan districtual și comisar imperial pentru Bucovina, încă din 1787 delnițele clăcașilor de pe moșiile boierilor și mănăstirilor au fost separate de rezervele moșierești și declarate proprietăți rusticale și au fost organizate în obști sătești care le distribuiau anual spre lucru sătenilor.

Din 1835, prin răscumpărare, loturile rusticale puteau deveni posesiuni depline ale țăranilor, în timp ce rezervele moșierești au devenit pământuri domeniiale (transformându-se, treptat, în proprietăți agricole mari de tip burghezo-capitalist).

În vederea impulsivării producției agricole vegetale a noii provincii care, până la 1774, se remarcase, în principal, prin creșterea vitelor și exploatarea pădurilor, autoritățile austriace au încurajat defrișările și introducerea de noi culturi (cartofi, porumb, mazăre, hrișcă, grâu, ovăz, orz, in, cânepă), dar și ameliorarea raselor de animale, în vederea acoperirii necesarului intern și a desfacerii de cantități sporite de

¹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei, vol. 1 (1774-1862)*, București, 1993, p. 66.

produse agroalimentare pe piețele imperiului ca garanție a sporirii veniturilor populației și, deci, a unei fiscalități pe măsură¹.

Întrucât peste jumătate din pământul agricol al Bucovinei era reprezentat de 267 de moșii închinat mănăstirilor și schiturilor ortodoxe românești, care înglobau peste jumătate din numărul satelor de clăcași, pe 27 decembrie 1781, Iosif II a aprobat secularizarea moșiilor bisericești și mănăstirești, iar la 19 iunie 1783² a fost creat Fondul Bisericesc pentru o administrare eficientă a acestor proprietăți a căror vânzare a devenit posibilă prin legea din 26 septembrie 1810³.

Vânzarea moșiilor bisericești, ca și a unor proprietăți boierești aparținând unor familii sărăcite și îndatorate, dar, mai ales, extinderea exploatării, prin arendarea moșiilor și monopolurilor nobiliare, au creat premise sporite pentru exploatarea mai eficientă, în sens modern capitalist, a acestor proprietăți, întrucât noii proprietari sau arendași, de regulă coloniști străini, posedau și capitalul și expertiza necesare⁴.

Din punct de vedere statistic, evoluția numerică a arendașilor, care au exploatat moșiile și monopolurile nobiliare (iazuri, cârciumi, manufacturi, fabrici, prăvălii) a înregistrat următoarele valori, între 1802-1862⁵.

	1804	1814	1824	1834	1844	1851	1861	1862
Total arendași pentru moșiile și monopolurile moșierești din Bucovina	774	1012	1169	1300	1404	1460	1500	1538

Instrucțiunile administrative, dar și investițiile mai susținute în tehnici moderne, unelte perfecționate, rase de animale și semințe superioare, au dat rezultate pozitive traduse prin recolte și venituri permanent sporite obținute din activități agricole și de exploatare a pădurilor.

De la 1.686.254 de iugăre, cât a fost estimată suprafața agricolă a Bucovinei la începutul administrației habsburgice, în 1820, prin defrișări și reabilitări, se ajunsese la un total de 964.133 ha de terenuri agrosilvice⁶.

Modernizarea capitalistă a agriculturii și proprietăților agricole din Bucovina a determinat, mai ales după 1800, o accentuare a polarizării proprietății, în condițiile în care marea proprietate moșierească reprezenta 15,88% din total, iar mica proprietate țărănească parcelară, de până la 2 ha, reprezenta 57,12% din total⁷.

¹ *Ibidem.*

² *Mihai Iacobescu, op. cit., p. 195.*

³ *Ibidem, p. 197.*

⁴ *Ibidem, p. 198.*

⁵ *Ibidem, p. 204.*

⁶ *Mihai Iacobescu, op. cit., p. 220.*

⁷ *Mihai Iacobescu, op. cit., p. 210.*

În consecință, în cazul micilor proprietăți țărănești, în timp, s-a structurat o agricultură parcelară, dominată de proprietăți de până la 2 ha, cu totul insuficiente pentru inițierea unor tehnici moderne capitaliste și ai căror deținători nu posedau nici capitalul, nici expertiza profesională pentru a putea, eventual, proceda la o astfel de transformare. Marea proprietate moșierească, mai ales cea de peste 500 ha, a putut, în schimb, recurge, grație sistemului arendașilor, la adoptarea unor norme de exploatare capitaliste moderne și eficiente.

De notat că marea proprietate agricolă a înregistrat mari prefaceri, după 1774. De la 277 de boieri români, câți existau în 1774, în Bucovina, în 1862 mai existau doar 15 mari proprietari de origine română beneficiari ai titlurilor nobiliare de tip occidental - cavaler, baron, conte (reduși la 3, în 1910 - Flondor, Mustață, Hurmuzachi). Restul s-au deznaționalizat, cu concursul autorităților habsburgice, fie prin primirea de titluri sau prin acceptarea de combinații matrimoniale cu familii străine, fie au sărăcit pierzându-și moșiile, luând calea orașelor, unde au devenit mărunți funcționari sau liber-profioniști.

De altfel, prin politica sancționării nobilității lor prin acordarea de diplome și titluri nobiliare occidentale de către Curtea de la Viena, boierimea din Bucovina a fost, cu unele excepții (Hurmuzachi, Flondor), împiedicată să-și îndeplinească rolul tradițional într-o societate medievală, de protector și conducător al populației românești locale, fiind încurajată la pasivism, colaboraționism, loialitate față de coroană și, chiar, la asimilare, ca preț al sancționării și consolidării privilegiilor nobiliare de către Curtea de la Viena.

Cât privește satele de răzeși, circa 50, existente în Bucovina, ele au supraviețuit și după 1774, dar au suferit mari nedreptăți și apăsări din partea autorităților, în special în ceea ce privește proprietățile lor devălmașe din munți, acaparate prin abuzuri și restituite după nenumărate plângeri abia în 1872¹.

În concluzie, perioada destrămării feudalismului a înregistrat în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina (după 1774) o situație complexă generată de menținerea exploatării domeniilor nobiliare în principal cu ajutorul muncii nelibere a iobagilor, cu înregistrarea însă, după 1800 mai ales, a unor elemente moderne capitaliste: folosirea muncii salariate și a arendașilor specializați, pe lângă achiziționarea de unelte moderne perfecționate și semințe și animale de rasă.

În timp ce Bucovina, Banatul și Crișana au înregistrat ritmuri mai vizibile de înnoire a agriculturii și exploatării domeniilor nobiliare în sens capitalist, Transilvania a rămas, până la 1848, dominată de sistemul muncii servile iobăgești nefiind, din acest punct de vedere, prea departe de situația Munteniei și Moldovei, în aceeași perioadă.

Slăbirea autorității centrale (constant urmărită de boierime în Muntenia, în cursul secolelor XVI-XVII, prin frecvențele schimbări ale domnitorilor, efectuate în vederea consolidării regimului boieresc, mult asemănător așezămintelor contemporane

¹ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 446.

din Polonia și Transilvania) a ușurat accentuarea regimului suzeranității otomane și știrbirea statutului internațional al Munteniei.

Profitând de slăbirea țării și urmărind întărirea propriului control asupra Munteniei, Poarta Otomană a renunțat la soluția confirmării unor domni pământeni, în care nu mai avea încredere, preferând directă numire ca domnitori, la București, din 1716, a reprezentanților unor familii princiare romano-grecești loiale sultanului.

Începea astfel, pentru Muntenia, o nouă etapă istorică, ce a durat până în anul 1822, aceea a domniilor fanariote, caracterizată printr-o excesivă accentuare a obligațiilor în bani și produse datorate Porții, de către țară, fapt ce a determinat o fiscalitate apăsătoare mult sporită și de practicile venale de corupție și abuz, ce însoțeau curent numirea funcționarilor de toate nivelurile și, chiar, instalarea domnilor.

Aționând în interiorul țării ca niște despoți, atâta timp cât se bucurau de favoarea sultanului, dar și de sprijinul boierimii, domnitorii fanarioți au încurajat în Muntenia, la fel ca și în Moldova, mai ales în prima jumătate a secolului XVIII, practicile abuzive ale boierimii, în principal ale marii boierimi, de extindere a moșiilor prin "cotropirea" satelor moșnenești. Sunt exemple în care obștile de răzeși pierd procesele cu boierii cotropitori în fața unor instanțe judecătorești corupte formate tot din boieri sau, chiar, în fața judecătorului suprem al Munteniei, domnitorul, interesat el însuși să achiziționeze, indiferent prin ce mijloace, moșii și sate de rumâni, din care o parte le dăruia boierimii și rudelor proprii¹.

De aceea, în Muntenia au continuat, și după 1700, practicile de rumânire a unor țărani liberi (cnezi fără ocine, lăturași, mărginași) așezați pe moșiile boierești în vederea exploatării rezervei moșiei și care cu învoirea domniei erau socotiți rumâni după o ședere pe acea moșie de peste 12 sau 20 de ani².

Similar, continuă rumânirea țăranilor liberi "cu capul" sau și cu pământul care se vând unor boieri sau mănăstiri, care se obligau să le plătească datoriile acumulate pentru neplata impozitelor sau a amenzilor judiciare, deși trebuie notat că se menținea, mai ales în Muntenia, și procesul invers al răscumpărării din rumâni "cu capul" cel mai adesea, dar, uneori, și cu delnița, al unor țărani aserviți, ca urmare a nevoii crescânde de bani a boierimii pentru ocuparea dregătoriilor și pentru ducerea unui trai opulent³.

Pe fond, însă, exploatarea moșiilor domnești, bisericesti și, mai ales, boierești se făcea prin utilizarea muncii rumânilor, al căror statut juridic declinase după legarea lor de glie în 1595, ajungând, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, în situația umilitoare de-a putea fi vânduți, donați, zălogiți de proprietarii moșiilor și satelor în care trăiau aproape la fel ca robii țigani, cu sau fără delnițele lor familiale.

¹ N. Corivan, *Formele de aservire a țăranimii moldovene în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în: *Studii și cercetări științifice-istorice, Anul VII (1956), Fasc. 1*, p. 76.

² *Ibidem*, p. 81.

³ Dr. G.D. Isescu, *Aspecte privind relațiile de proprietate și de muncă în Țările Române în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, București, 1979*, p. 8.

Cele mai mari apăsări erau, însă, provocate de fiscalitatea împovărătoare care se adăuga insecurității provocate de dese războaie purtate pe teritoriul țării. Toate acestea făceau greu de suportat viața țăranilor, în bună parte rumâni, care constituiau majoritatea populației țării.

Drept rezultat, au sporit, până la cote îngrijorătoare, diferitele practici de împotrăvire din partea rumânilor înregistrate și în secolele anterioare precum: refuzul robotei, dijmilor și plocoanelor datorate boierilor, neplata impozitelor datorate statului, angajarea unor îndelungate procese în vederea recuperării proprietăților cotate de boieri, haiducia, declanșarea unor răscoale și, fapt mai grav chiar pentru stabilitatea internă a Munteniei, și așa răvășită de războaie și ocupații militare străine, fuga de pe moșie și băjenirea în Transilvania, Rusia sau, chiar în Turcia, care au determinat amplificarea fenomenului de "spargere" și "golire" a satelor de populație¹.

Spre exemplu, într-o perioadă scurtă de cinci ani, în Muntenia numărul capilor de familie contribuabili a scăzut dramatic de la 147.000, în 1740, la 116.000, în 1742, pentru a se cifra la doar 75.000 de capi de familie plătitori de impozite, în 1745².

Întrucât situația generală era cu adevărat gravă, domnitorul muntean Constantin Mavrocordat a trebuit să utilizeze din plin prerogativele sale de domnitor absolutist, acționând, însă, ca un monarh luminat, în vederea restabilirii ordinii și liniștii interne, asanării finanțelor statului, reformării claselor și categoriilor sociale, dar, mai ales, în vederea înviorării agriculturii, principala ramură a economiei țării și cea mai importantă resursă fiscală și de prosperitate economică a țării.

Inițial, pe 7 februarie 1740, domnitorul a reformat sistemul de impozitare, fiind unificate numeroasele impozite și taxe existente într-o singură taxă datorată de țărani, orășeni, dar plătite pe liude (capi de familie) și nu pe cisle (grupuri de familii) ca înainte³. Se încerca, în acest fel, o mai riguroasă și eficientă colectare a impozitelor, dar, în timp, obligațiile crescute față de Poarta Otomană și menținerea la cote înalte a evaziunii fiscale au determinat înființarea de noi taxe și impozite directe și indirecte.

Alături de reforma fiscală, "Așezământul" lui Constantin Mavrocordat din 1740 cuprindea, în cele 13 articole, mai multe prevederi importante privind ierarhizarea rangurilor boierești. Boierii, împreună cu clerul, alcătuiau categoriile privilegiate ale societății, fiind scutiți de impozite directe⁴.

Boierii urmau să primească ranguri în funcție de ocuparea unei dregătorii în administrația țării, pentru care erau salarizați, primind din partea domnitorului pitacul

¹ Florin Constantiniu, *Relațiile agrare în Țara Românească în secolul XVIII*, București, 1972, p. 61.

² *Ibidem*, p. 112.

³ Gh. I. Brătianu, *Două veacuri de la Reforma lui Constantin Mavrocordat 1746-1749*, în: *Analalele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, Tomul XXIX, Memoriul 10, București, 1947*, p. 17.

⁴ *Ibidem*.

de întărire în boierie (boierii fără funcții administrative îndeplineau atribuții judiciare)¹.

Boierii erau împărțiți astfel în: boierii mari (neamuri) de categoria I (de la mare ban până la clucerul de arie), care erau scutiți de orice taxe și impozite (ibid. la fel clerul); boierii de categoria II, care ocupau dregătoriile mărunte la curte sau în județe, numiți mazili, și erau scutiți de vinărit și dijmărit².

Dar cea mai importantă reformă edictată de Constantin Mavrocordat, în Muntenia, a fost desființarea rumâniei, hotărâtă prin hrisoavele domnești din 1 martie 1746 și 5 august 1746, care decideau abolirea rumâniei și a legării de glie, fie prin bună înțelegere cu boierii, fie prin răscumpărarea rumâniei, cu 10 taleri și 6 zile de clacă pe an, pe rezerva moșiei³ (sporite, ulterior, la 12 zile pe an).

În timp, numărul zilelor de clacă anuale a sporit în mod abuziv prin introducerea unor norme zilnice exagerate de muncă (nartul), ajungând la peste 56 de zile pe an (arat, cosit, săpat, cules, tăiat și transportat lemne).⁴

Clăcașii aveau, de asemenea, obligația de a plăti impozitele și taxele către stat și de a asigura întreținerea drumurilor și a podurilor de care era nevoie sporită pentru înlesnirea transporturilor și comerțului.

Deși erau emancipați juridicește, clăcașii continuau să presteze muncă gratuită în folosul boierului (claca) căruia îi datorau dijma și plocoanele din produsele obținute pe delnița primită în lucru. În felul acesta, ca urmare și a fiscalității excesive, clăcașii, în marea lor majoritate, nu au fost în măsură să acumuleze suficient capital pentru achiziționarea de animale de rasă, semințe superioare și unelte moderne în vederea dezvoltării și modernizării corespunzătoare a agriculturii.

Drept urmare, sistemul clăcii, deși a asigurat boierimii produse și bani prin exploatarea extensivă a clăcașilor (s-a manifestat, în timp, o marcată tendință de convertire în bani a unora din obligațiile clăcașilor), nu a permis, pe fond, datorită caracterului său retrograd feudal, generalizarea modernizării și dezvoltării agriculturii la standardele vest-europene fiind, chiar, mai puțin eficient decât așezămintele agrare contemporane din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina (după 1774).

Totuși, unele înnoiri, în sens modern capitalist, s-au produs în exploatarea și organizarea moșiilor boierești în Muntenia, cu toată prevalența sistemului ineficient al clăcii.

Mai ales, după semnarea Păcilor de la Kuciuc Kainargi (1774) și Adrianopol (1829), agricultura și exploatarea lemnului au cunoscut în Muntenia un real progres.

¹ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 17.

² Conf. Dr. Emil Cernea, *op. cit.*, p. 277.

³ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 17.

⁴ A.V. Gâdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărânimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țărani și proprietari până la 1864, București, 1904, p. 31.*

Într-adevăr, îngustarea și, apoi, abolirea monopolului comercial otoman au îngăduit exportul mult sporit al produselor agroalimentare și silvice muntene pe piața europeană, laolaltă cu înviorarea schimburilor comerciale interne.

Boierii, tot mai interesați în exportul de grâne, cherestea și vite, au sporit numărul zilelor de clacă datorare de clăcași pe rezervele moșiilor extinse, ca suprafață, prin defrișări și introducerea unor pășuni în cultivare, fapt ce a nemulțumit pe clăcașii lipsiți de posibilitatea hrănirii corespunzătoare a vitelor proprii.

În plus, boierii au limitat accesul clăcașilor la folosirea pădurilor, în pofida drepturilor obștești străvechi, de care se bucuraseră anterior, în vederea desfacerii suplimentare de material lemnos pe piețele internă și externă.

Deschiderea spre piață a producției agricole a întărit și în Muntenia, mai ales după 1800, practicile boierimii de extindere a drepturilor de proprietate asupra întregii suprafețe a moșiei prin transformarea clăcașilor din utilizatori ereditari ai delnițelor clăcășești în locatari vremelnici sau chiriași utilizatori (emphiteoți) pe durate nedeterminate.

Evident, clăcașii au respins o astfel de perspectivă, înregistrându-se proteste și reacții violente care au silit autoritățile să adopte măsuri instituționale de garantare a utilizării, de către clăcași, a cel puțin 2/3 din suprafața moșiilor. S-a ajuns chiar, pe unele moșii muntene, în primele trei decenii ale secolului XIX, la acordarea întregii suprafețe cultivabile către clăcași¹.

Totuși, majoritatea boierilor munteni au preferat, mai ales după instituirea Regulamentului organic (1831), să utilizeze munca clăcașilor pe rezerva moșierească care oferea, cu precădere, cantitățile de grâne pentru export².

În schimb, satele de moșneni și producția proprie a clăcașilor contribuiau, pe lângă autoconsum, la dezvoltarea schimbărilor intracomunitare și interne³.

În ceea ce îi privește, moșnenii reprezentau încă o categorie importantă a populației țărănești muntene fiind înregistrate, de catagrafia din 1834, un număr 125.349 familii moșnenești locuind în 1558 de sate, dintr-un total de 331.855 de familii rezidente în mediul rural, ceea ce dădea o pondere de 37,7% din totalul populației rurale⁴.

Moșnenii trăiau în sate integral moșnenești sau mixte (moșnenești-boierești-mânăstirești). Proprietățile lor se găseau fie în devălmășie, fie separate.

Apăsările fiscalității statului, abuzurile și corupția unor funcționari au dus, în timp, la sărăcirea unor familii moșnește care și-au pierdut proprietățile și au ajuns, unii, să muncească pământurile din rezerva moșierească a unor boieri sau mânăstiri sau, chiar, să se clăcășească. În timp, mai ales după emanciparea clăcașilor prin Legea

¹ Ilie Corfus, *Producția agricolă țărănească și piața la introducerea Regulamentului Organic în Țara Românească*, în: *Studii. Revistă de istorie*, Tom 22, nr.1/1969, p. 49.

² *Ibidem.*, p. 67.

³ *Ibidem.*

⁴ Ciobotea Dinică, *Moșnenia în ultima fază de existență*, București, 1996, p. 496.

agrară din 1864, majoritatea moșnenilor au fost integrați în categoria micilor proprietari agricoli în lăuntru cărora reprezentau, însă, păturile fruntașe. De altfel și după 1848 ei erau, deja, unul din germenii burgheziei rurale românești. Oricum, la 1848, în Muntenia, ca pondere, moșnenii declinaseră de la un procent de 37,7% la numai 25% (91.743 de familii locuind în 1419 sate)¹. În ceea ce privește comportamentul și interesele economice și sociale, moșnenii s-au situat, în general, în aria de înnoire și eficiență determinată de edictarea și aplicarea Regulamentului Organic, respingând prefacerile radicale ale revoluționarilor de la 1848.

Rezultă că, în Muntenia, după 1700, deși, treptat, atât marea proprietate boierească cât și proprietatea liberă moșnenească și exploatarea clăcașilor și-au extins participarea la producția agricolă de piață contribuind, implicit, la înscrierea sistemului medieval în etapa sa de ireversibilă destrămare, procesul a fost extrem de lent și contradictoriu, determinând o considerabilă întârziere a inserării agriculturii în orbita modernizărilor depline de tip capitalist.

Chiar Reforma lui Constantin Mavrocordat, din 1746, deși, a emancipat formal-juridicește țărănimea aservită (rumâni), i-a menținut legăturile extraeconomice cu domeniul boieresc pe care trăia și muncea prin delnițele primite în lucru, pentru care datora zile de clacă și cărăușie, plocoane și dijmă, în beneficiul stăpânilor de moșie.

Structura mixtă creată în cadrul sistemului agricol de piață, în Muntenia, între marea proprietate de tip medieval și munca gratuită a clăcașului juridicește liber dar economiceste dependent de moșia boierească, nu putea îngădui decât progrese lente și incomplete în planul modernizării agriculturii.

De aceea, în perioada destrămării relațiilor feudale (sec. XVII-1848), în Muntenia forța de muncă salariată a fost utilizată în mică măsură și, doar, ca un substitut la munca clăcașilor, iar arendarea moșiilor, deși utilizată, mai ales după 1831, a reprezentat doar o formă specifică spațiului românesc nord-dunărean de a drena capitaluri și mărfuri în mecanismul pieței, cu uzarea și abuzarea muncii clăcașilor. Într-adevăr, arendașii de moșii se interpuneau între boieri și clăcași ca actori tradiționali ai sistemului medieval românesc de producție agricolă pentru piață în calitate de speculanți și cămătari interesați, doar, în obținerea de profituri ridicate și imediate și nu în eficientizarea agriculturii² prin achiziții de unelte moderne, animale de rasă, semințe superioare.

Aceste elemente, care particularizează evoluția agriculturii și proprietății agricole în Muntenia, în perioada de destrămare a Evului Mediu (sec. XVIII - 1848), au îngreunat considerabil pătrunderea elementelor moderne capitaliste în conducerea proceselor în cauză contribuind la izbucnirea a ceea ce, din secolul al XIX-lea, a fost numită “Criza agricolă românească” (“Problema agricolă românească”, “Problema țărănească”).

¹ *Drd. Ciobotea Dinică, op. cit., p.512.*

² *Vezi în acest sens, Ioana Constantinescu, Arendașia în agricultura Țării Românești și a Moldovei până la Regulamentul Organic, București, 1985, 203 p.*

Evoluția relațiilor boieri-vecini a fost marcată, în Moldova și în prima jumătate a secolului XVIII, de continuarea practicilor boierimii, în special ale marii boierimi, de a-și spori numărul și întinderea moșiilor prin daniile domnești, cumpărări, moșteniri, donații și, nu în ultimul rând, prin cotoropirea obștilor sau prin veciniri, cu capul sau cu delnița, ale unor răzeși sau ale altor țărani liberi (lăturași, bârsani, ungureni, cnezi fără ocine ș.a.).

Într-adevăr, documentele timpului probează că, în Moldova, au continuat și după 1700, procesele intentate de obștile răzeșești împotriva "cotoropirilor" boierești¹.

În plus, uzând de privilegiile sporite pe care și le dobândise deja în cursul secolelor XVI-XVII, boierimea moldoveană a continuat sporirea abuzivă a sarcinilor datorate de vecini în produse și în bani și, într-o oarecare măsură, în muncă pe rezervele moșiilor: întrețineri de mori, eleșteie, poduri, pive, anexe gospodărești, tăierea și transportul lemnului și unele munci agricole². Cu banii obținuți erau acoperite cheltuielile de obținere a dregătoriilor prin mituirea domnilor și un trai luxos.

În felul acesta, boierimea își asigura moșii întinse lucrate de vecini și alte categorii de țărani, comercializând pe piața internă sau externă, în ciuda monopolului otoman, anumite cantități de grâne, efective de animale și cherestea.

Dar și după 1700, principala apăsare care îngreuna traiul țărănimii, în principal a celei aservite (vecinii), era, în Moldova, reprezentată de excesiva fiscalitate impusă de domnie în vederea onorării neîntârziate a obligațiilor, mereu sporite, datorate Porții Otomane și a cheltuielilor uriașe necesitate de câștigarea favorurilor căpeteniilor otomane pentru dobândirea și menținerea tronului.

Aceasta pentru că și în Moldova, după 1711, s-a instaurat regimul fanariot în lăuntruul căruia, asemeni Munteniei, s-a operat cu aceleași practici: încurajarea de către domnie a abuzului și corupției din partea boierimii, de al cărui sprijin domniile fanarioți aveau nevoie în vederea consolidării proprii, în paralel cu escaladarea excesivă a fiscalității.

Firește, ca și în Muntenia, s-a ajuns și în Moldova, la tensiuni și violențe din partea vecinilor și a altor categorii de țărani: neplata impozitelor, neachitarea obligațiilor către proprietarii de moșii, haiducia, fuga de pe moșii, băjenirea individuală sau în grup, "spargerea" sau "golirea" satelor, cum era denumită în documentele vremii refugierea unor efective însemnate de populație, excedate de apăsările boierești și de impozitele mari, în Rusia, Turcia, Austria³.

Amenințarea evidentă reprezentată de părăsirea țării de către un număr atât de însemnat de oameni, care priva visteria statului de plata impozitelor și economia de

¹ N. Corivan, *Formele de aservire a țărănimii moldovene în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în: *Studii și cercetări științifice-istorice*, Anul VII, 1956, Fascicula 1, p. 76.

² *Ibidem*, p. 77.

³ *Ibidem*, p. 89.

rodul muncii lor, a determinat, nu întâmplător, tot pe Constantin Mavrocordat, devenit, între timp domnitor al Moldovei, să legifereze, la 6 aprilie 1749, la trei ani după similara reformă din Muntenia, abolirea veciniei și a legării de glie.

Vecinii moldoveni deveniți clăcași își răscumpărau servituțile personale datorate boierilor cu executarea, în fiecare an, a unui număr de 24 zile de clacă pe rezerva moșiilor (plus alte două zile pentru tăiatul și transportul lemnelor la reședința boierului), la care se adăugau dijmele și plocoanele pentru locul de casă și grădină și loturile de arătură și fânaș primite spre folosință, cu titlu ereditar¹.

Trebuie precizat că, în Moldova, care avea o populație oricum mai redusă decât Muntenia, "boierimea a stăruit cu mai multă îndârjire decât în Muntenia pentru sporirea îndatoririlor cultivatorilor, așa încât actele de intervenție domnească sunt mult mai numeroase și mai favorabile proprietarilor"².

În astfel de condiții, nici în Moldova relațiile de producție moderne nu au cunoscut, în agricultură, ponderea și profunzimea înregistrate în vestul continentului.

Desigur, producția pentru piață a sporit, mai ales după Păcile de la Kuciuc Kainargi (1774) și Adrianopol (1829) care au limitat și, apoi, au abolit monopolul comercial otoman.

Ocazional, și în Moldova, din cauza fie a refuzului clăcașilor de a munci, fie a fugii acestora de pe moșie, s-au înregistrat cazuri de utilizare a muncii salariate. Totuși, principala modalitate de exploatare a moșiilor a reprezentat-o utilizarea extensivă și ineficientă a muncii clăcașilor pe propriile loturi pentru asigurarea dijmelor și munca de clacă pe rezervă, în ambele cazuri folosindu-se însă animalele de slabă calitate și uneltele rudimentare aflate în proprietatea clăcașului, semințe inferioare, precum și metode tradiționale de exploatare a solului (moina, asolamentul bienal).

La aceasta se adăuga și utilizarea sistemului arendării moșiilor de către marii proprietari absenteiști. Ca și în cazul Munteniei, în Moldova arendașii, în majoritate elemente alogene (polonezi, armeni, greci, evrei veniți în mare parte din Bucovina, după ocuparea acesteia de către austrieci) erau interesați, doar, în grabnica recuperare, cu un cât mai însemnat beneficiu, a sumelor plătite boierilor, în avans, ca arenze și nicidecum în demararea unor investiții ținând la modernizarea agriculturii.

Dimpotrivă, arendașii accentuau, de cele mai multe ori, abuzurile și silniciile la adresa clăcașilor pentru a-i forța la executarea obligațiilor de clacă, cărașit, dijmă și altele datorate stăpânilor de moșie, frecvent calculate abuziv de arendași, în vederea sporirii propriilor beneficii.

Aceste stări de lucruri au nemulțumit profund țărănimea, provocând nenumărate tensiuni și conflicte: plângeri adresate autorităților, procese contra boierilor și

¹ Ioan C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864, București, 1985, p. 366.*

² *Ibidem.*

arendașilor, părăsirea satului, neexecutarea obligațiilor datorate proprietarilor, chiar unele mici răzmerițe.

De aceea, și în Moldova s-a încercat, pe fondul de deschidere și progres înregistrat după Pacea de la Adrianopol prin edictarea Regulamentului organic care posedă un număr de articole legate de raporturile boieri-clăcași, eficientizarea acestor raporturi.

În consecință, după 1831, prin textul Regulamentului organic s-a căutat să se răspundă necesităților momentului de sporire accentuată a producției pentru piață prin redefinirea drepturilor și obligațiilor reciproce dintre marii proprietari și clăcași.

În ciuda presiunilor marii boierimi, mai ales, interesate în dobândirea proprietății depline asupra întregii moșii prin transformarea clăcașilor în chiriași vremelnici, utilizatori prin contracte scrise a unui lot de pământ, s-a preferat soluția tradițională a menținerii clăcașilor, tot ca utilizatori, dar ereditari, ca și până atunci, ai loturilor lor.

Zilele de clacă erau stabilite în număr de 12, dar modul de calculare a nartului le sporea în fapt până la dublul zilelor de clacă acordate, de Grigore Ghica, în 1777, de la 35 zile/an, la 85 zile/an, la care se adăugau alte 2 zile pentru tăiatul și căratul lemnului și podvezile necesare reședinței proprietarului¹, de asemenea, în practică, sporite, prin nart, ca durată reală (în Muntenia, oficial, erau stabilite, prin Regulamentul organic, 12 zile calcă pe an, 1 zi de plug și o zi de cărătură de lemne, sporite și ele, prin practica nartului, dar nu în aceeași măsură ca în Moldova).

La obligațiile clăcii se mai adăuga dijma din orice produs cultivat pe lotul clăcașesc și zeciuiala în bani pentru cutia satului, precum și capitația plătită ca impozit către stat de fiecare cap de familie (ca în Muntenia)².

În ceea ce privește întinderea mai redusă a loturilor acordate clăcașilor și numărul mai mare de zile de clacă anuale datorate de clăcași boierilor, hotărâte de Regulamentul organic, în Moldova, față de cel muntean, aceste apăsări suplimentare au determinat, după 1831, noi nemulțumiri în rândul clăcașilor, care, adăugate abuzurilor arendașilor și fiscalității însemnate, s-au tradus prin noi și repetate plângeri către autorități din partea clăcașilor, interminabile procese cu boierii și arendașii și, chiar, refugierea multor familii de clăcași în Bucovina, Basarabia sau Transilvania³.

În unele cazuri, autoritățile au intervenit pentru curmarea unor abuzuri din partea boierilor sau a arendașilor, dar în limita Regulamentului organic și punctual. Pe fond, însă, rezolvarea spinoasei crize (chestiuni) agrare legate de raporturile boieri-clăcași a fost rezolvată legislativ abia prin Legea Reformei agrare din 1864.

Evident, în Moldova au continuat să existe și după 1700, în ciuda "cotropirilor" boierești și a pauperizării generate de excesiva fiscalitate practică de domnii fanarioți, un important procent de țărani liberi, în principal răzeși.

¹ *Ibidem*, p. 376.

² *Ibidem*.

³ *Ioan C. Filitti, op. cit.*, p. 380.

Pierderile teritoriale din 1774 (Bucovina) și 1812 (Basarabia) au contribuit suplimentar la diminuarea ponderii razeșimii în totalul populației țărănești.

Totuși, în regiunile de deal și munte s-au putut menține un număr semnificativ de sate razeșești. În anul 1803, “Registrul contribuabililor” din Principatul Moldovei înregistra, la un total de 1711 sate și târguri, un număr de 23 de localități aparținând domniei (statului), 215 mănăstirilor, 927 boierilor, iar restul de 546 erau sate razeșești¹.

Corespunzător, în 1840, conform “Notițelor statistice” ale lui Nicolae Șutzu, dintr-un total de 1933 de sate moldovene reveneau 1092 de sate boierești, 393 de sate mănăstirești și 448 de sate razeșești (adică un procent de 23,2% din totalul satelor moldovenești și, respectiv, cu o populație reprezentând 22,3% din totalul populației rurale)².

Împreună, moșiile boierești (rezervele și loturile clăcașilor) și pământurile razeșimii au putut acoperi necesitățile sporite de cereale, plante tehnice, legume, fructe, băuturi, animale, cherestea reclamate, mai ales după abolirea monopolului otoman, de dezvoltarea piețelor internă și externă.

Deși au apărut unele elemente moderne în agricultură, în Moldova a rămas caracteristic în această perioadă un sistem de producție agricolă pentru piață bazat, însă, pe utilizarea extensivă și abuzivă a muncii clăcașilor și doar într-o foarte mică măsură pe utilizarea muncii salariate, ferme specializate, metode de lucru și uneltelor moderne, semințelor selecționate și animale de rasă.

De aceea și aici inserarea deplină în modernitatea europeană capitalistă a trebuit să fie amânată pentru etapa istorică următoare de după Revoluția europeană și românească de la 1848.

¹ Vasile Mihordea, *Maitres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, Bucharest, 1971, p. 46-47.

² H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. 1, București, 1958, p. 38.

EVOLUȚIA AGRICULTURII ȘI A PROPRIETĂȚII AGRICOLE ÎN BASARABIA (1812 - 1848)

Dan Constantin RĂDULESCU

Anterior ocupației țariste, din 1812, teritoriul dintre Prut, Nistru și litoralul pontic făcuse parte din componența Țării Românești a Moldovei, urmând toate etapele istorice înregistrate de aceste state, inclusiv în ceea ce privește evoluția agriculturii și a proprietății agricole.

În urma semnării Păcii de la București, ce punea capăt războiului ruso-turc (1806-1812), Rusia țaristă a ocupat teritoriul dintre Prut și Nistru pe care, inițial, l-a organizat într-un regim de semiautonomie sub conducerea caimacamului Sturza. După 1828 însă, Basarabia, numită astfel de ocupanți pentru ascunderea caracterului său românesc, de parte a Moldovei, a fost încorporată administrativ în gubernia Novorosiisk, iar limba rusă a devenit obligatorie¹.

Încă din 1807, când Basarabia se afla deja sub ocupația armatei țariste, s-a procedat la colonizarea unor comunități de agricultori bulgari cărora, după 1814, li s-au alăturat numeroase alte comunități de germani, elvețieni, ucrainieni, ruși, polonezi, evrei², care s-au așezat atât în satele și orașele deja existente, cât și în localități nou fondate.

În mediul rural, coloniștii au primit loturi întinse de pământ de 60 de deseatine pentru fiecare familie, în folosință veșnică, și erau scutiți timp de 50 de ani de plata impozitelor³.

S-a creat, astfel, o reală discriminare între noile comunități colonizate în teritoriu și vechile sate de clăcași boierești și mănăstirești supuși în continuare servituților hotărâte prin Reforma lui Constantin Mavrocordat din 1749 și așezămintele domnești ulterioare: 12 până la 20 de zile de clacă, plus alte zile de cărături și tăiat lemne pentru boier, dijma în produse, în afara taxelor și impozitelor datorate statului, colectate cu mult mai multă rigoare de autoritățile țariste decât de cele moldovenești, înainte de 1812.

Totuși, în vederea păstrării liniștei interne și pentru asigurarea forței de muncă necesare exploatării în bune condiții a moșiilor boierești, au fost stabilite la presiunea autorităților obligații ceva mai blânde pentru clăcași, în comparație cu cele aplicate în Moldova, fapt ce a determinat, în timp, chiar refugierea peste Prut în Basarabia a unor

¹ Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânirea țaristă 1812-1917, București, 1992, p. 33.*

² *Ibidem, p. 21.*

³ *Ibidem, p. 32.*

țărani moldoveni excedați în special de calcularea abuzivă a zilelor de clacă datorate boierilor (nartul), care ajungeau la 70-85 de zile pe an.

De altfel, caracterul mai acceptabil al obligațiilor în muncă și produse datorate de clăcași în Basarabia a determinat un număr de șerbi din Rusia să fugă în dreapta Nistrului, autoritățile stabilind printr-un “ucaz”, în 1817, că aceștia nu mai pot fi întorși foștilor lor stăpâni¹.

Boierimea rămasă în teritoriul ocupat de Rusia țaristă a fost, în scurtă vreme, rusificată prin aranjamente matrimoniale cu familiile nobiliare ruse, dar, mai ales, prin echivalarea rangurilor tradiționale cu titluri nobiliare occidentale, ca și restul aristocrației imperiale.

Satele de răzeși, majoritatea încă devălmașe, au continuat să existe după 1812, devenind, peste timp, așezări de țărani liberi².

În afara boierilor, clăcașilor, răzeșilor și coloniștilor stabiliți în sate, populația rurală basarabeană mai cuprindea și comunitățile de țigani, foști robi domnești, mânăstirești, boierești, anterior ocupației din 1812. Lor li se adăuga populația orașelor, mult mai redusă încă, ca pondere, și dominată de comunități de alojeni (ruși, ucrainieni, evrei, polonezi, germani, bulgari, armeni, greci, găgăuzi, turci ș.a.).

Presiunea asimilatorie exercitată de autorități prin măsuri administrative și prin masiva colonizare a Basarabiei cu populații străine a alterat considerabil, în timp, caracterul etnic predominant românesc al teritoriului, dar românii, în special la sate, și-au păstrat neștirbită conștiința națională, în ciuda apăsărilor de tot felul la care au fost supuși de către ocupant și boierimea locală deznaționalizată în bună parte.

Calitatea solului și clima prielnică și încurajarea din rațiuni precumpănitor fiscale și de liniște socială din partea autorităților țariste au îngăduit, însă, practicarea atât pe marile proprietăți nobiliare (boierești) cât și pe pământurile clăcașilor, răzeșilor și coloniștilor a unei agriculturi capabile să asigure autoconsumul propriu, dar și acoperirea necesarului pieței locale și chiar un important disponibil în animale și cereale care era exportat în: Austria, Imperiul Otoman, Egipt, Italia, Franța³.

Totuși nivelul tehnic scăzut al uneltelor, calitatea mediocră a semințelor și animalelor, precum și metodele tradiționale utilizate în agricultura Basarabiei au determinat și în perioada 1812-1848 menținerea unui sistem agricol de piață având o eficiență redusă datorită utilizării muncii țărănimii dependente, mult asemănătoare cu situația înregistrată, în aceeași perioadă, în Moldova și Muntenia.

¹ Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 31.

² Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Basarabia, București, 1995, p. 122.*

³ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 123.

EVOLUȚIA AGRICULTURII ȘI A PROPRIETĂȚII AGRICOLE ÎN DOBROGEA (1800-1848)

Dan Constantin RĂDULESCU

Evoluția lentă atât a instituțiilor cât și a relațiilor economice, sociale și politice în lăuntrul hotarelor Imperiului Otoman a determinat o întârziere considerabilă în ceea ce privește destrămarea feudalismului, în comparație cu restul Europei.

Ca provincie otomană, Dobrogea a fost din plin influențată de aceste stări de lucruri, inclusiv în domeniul agriculturii și al proprietății agricole.

În plus, pustiirile provocate de frecventele războaie purtate între secolele XVII și XIX de Poarta Otomană cu Polonia, Rusia, Austria au lovit Dobrogea care, prin poziția sa geostrategică de principal culoar dinspre Dunăre spre Adrianopol și Constantinopol, devenea câmp de luptă între beligeranți, fapt ce a dus la sărăcirea majorității locuitorilor, silindu-i pe mulți, în special pe cei din comunitățile colonizate din zonă, să părăsească provincia.

Întrucât statul otoman avea nevoie de liniște și prosperitate în vederea colectării impozitelor și consolidării administrativ-politice, după 1840 au fost inițiate un șir de reforme administrative, fiscale, economice și militare care au inaugurat Epoca Tanzimatului, determinând începutul destrămării feudalismului și al introducerii normelor moderne capitaliste în această parte a Europei.

În consecință, și în Dobrogea s-a înregistrat construirea unui număr de școli, așezăminte spitalicești, moschei și biserici menite să îmbunătățească calitatea vieții locuitorilor, pentru a-i determina să rămână pe loc și să prospere economic, în vederea achitării tuturor obligațiilor fiscale de care statul avea urgentă nevoie¹.

Totodată, autoritățile au aplicat - cu mai multă eficiență și onestitate, în vederea curmării corupției - reformele judiciare, administrative, dar mai ales fiscale, inițiate, după 1840, inclusiv în Dobrogea.

Toți cetățenii erau supuși impozitului direct, stabilit în funcție de averea fiecărui contribuabil (în cazul agricultorilor, după numărul de pluguri) la 15,30 și, respectiv, 60 de piaștri pe an, oricum reprezentând valori mult mai reduse decât în unele state europene (doar a 76-a parte din valoarea venitului, în timp ce, în aceeași perioadă în Franța contribuabilii datorau statului, ca impozit direct, a 7-a parte din valoarea

¹ I. Ionesco, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrudza, Constantinople, 1850, p.101.*

venitului)¹. În afară de aceasta, țăranii, care posedau pământ în folosință, unelte și animale de lucru, mai datorau, în fiecare an, dijma de 10% din produsele recoltate denumită, în cazul produselor vegetale, *uchur* și al celor animale (oi, capre, bovine, albine) *beilic* și care puteau fi convertite în sume modice de bani².

De aceea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Dobrogea, statisticile agricole și celelalte izvoare și documente contemporane înregistrau, mai ales în anii de pace și stabilitate politică și economică de după 1830, colonizarea unui număr însemnat de țăranii din Muntenia și Moldova excedați de abuzurile boierimii în stabilirea obligațiilor clăcașilor (în principal zilele de clacă), precum și de oieri români din Transilvania apăsați de asuprirea națională și socială împotriva lor și care, cu toții, preferau condițiile blânde de muncă și obligațiile, evident, mai raționale și acceptabile oferite de autoritățile locale și de posesorii domeniilor agricole, foarte interesați în exploatarea acestora și în suplimentarea numărului de contribuabili.

Spre exemplu, în jurul anului 1848, în Dobrogea erau înregistrați circa 5.000-6.000 de români transilvăneni stabiliți în teritoriu, împreună cu familiile și numeroasele lor turme de oi, și pe care autoritățile îi încurajaseră să rămână, inclusiv cu acceptarea statutului de "sudiți" (supuși ai altor state) care îi scutea de plata impozitului direct³. În consecință, sudiții datorau statului otoman doar plata patentei anuale stabilită în funcție de numărul de oi.

Doar războaiele dese purtate pe teritoriul provinciei și evoluția mai puțin favorabilă a climei au împiedicat comunitățile locale să-și exploateze și mai eficient proprietățile agricole.

De aceea, și după 1800, marii proprietari musulmani (statul, clerul, înalții demnitari, timarioții) au preferat menținerea vechiului sistem de exploatare a pământului.

În consecință, marii proprietari, ca și în perioadele anterioare, acordau țăranilor organizați în obști preexistente ocupației otomane dreptul de folosință ereditară asupra loturilor familiale, precum și sămânța. Iar, în schimb, țăranii lucrau cu propriile unelte și animale aceste loturi pentru care datorau zeciuiala din toate produsele obținute⁴. De menționat că, după 1800, mai ales, mulți dintre marii proprietari preferau convertirea zeciuiei în bani⁵.

Trebuie, însă, evidențiat faptul că, de regulă, transformarea zeciuiei în bani se făcea în cote modice, ușor de suportat, fapt pentru care, cum s-a arătat deja, mulți iobagi din Transilvania sau clăcași din Muntenia și Moldova se refugiau în Dobrogea, chiar în condițiile în care supușii creștini plăteau statului otoman un impozit suplimentar (haraci), și acesta destul de scăzut⁶.

De menționat că și după 1800, în Dobrogea, populația românească autohtonă a putut conviețui în armonie cu celelalte comunități colonizate în teritoriu și în ciuda tuturor vicisitudinilor istorice (războaie, epidemii, epizootii, secetă) și-a putut păstra

¹ *Ibidem*, p. 111.

² *Ibidem*.

³ Mehmet Ali Ekhrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București, 1994, p. 69.

⁴ J. Ionesco, *op. cit.*, p. 23.

⁵ *Ibidem*, p. 88.

⁶ Mehmet Ali Ekhrem, *op. cit.*, p. 111.

atât tradițiile și specificul național cultural, cât și o pondere numerică importantă, ca urmare a unei atitudini mai tolerante din partea autorităților otomane, interesate mai mult în controlarea sigură a teritoriului dobrogean și în colectarea impozitelor decât în asimilarea populațiilor cucerite.

În concluzie, încetineala acumulărilor și schimbărilor în plan economico-social au determinat în Dobrogea o mare întârziere în ceea ce privește modernizarea capitalistă de tipul celei înregistrate în vestul Europei, chiar în comparație cu ritmurile înregistrate în Muntenia și Moldova.

Reformele inițiate după 1840 au putut produce, în plan administrativ și fiscal, unele îmbunătățiri, dar nu au putut genera toate condițiile necesare consolidării și modernizării societății și economiei, în principal a agriculturii.

Drept urmare, s-a păstrat vechiul sistem de exploatare a pământului cu țărani dependenți care utilizau metode și unelte învechite. În consecință, nu s-au putut acumula suficiente capitaluri spre a fi investite în modernizarea agriculturii.

Sub aceste auspicii, Dobrogea a evoluat în plan economic, social și politic fără prea mari schimbări și înnoiri, până la Unirea sa cu România, în 1878.

CONCLUZII

Dan Constantin RĂDULESCU

După cum s-a prezentat, în paginile anterioare, în perioadele istorice premoderne evoluția agriculturii și, implicit, a regimului proprietăților agricole a evidențiat, pe de o parte, un șir de trăsături generale specifice întreprinderilor similare europene, dar, pe de altă parte, și caracteristici proprii, care le particularizează în peisajul continental.

Trebuie avute în vedere în acest sens consecințele revoluției neolitice asupra tehnicilor de cultivare a plantelor și de creștere a animalelor, practicate de comunitățile omenești trăitoare în spațiul românesc, pe fondul condițiilor prielnice geo-pedoclimatice, care, de altfel, le-au condiționat permanent evoluția generală.

Într-adevăr, săpăturile arheologice au învederat existența, în lăuntru acestui spațiu, a unor comunități creatoare ale unor remarcabile culturi neolitice, aflate în strânsă interconexiune cu similarele lor din spațiul circummediteranean și din Orientul Apropiat.

Se dezvoltă astfel, începând cu mileniul VI î.H., puternice și întinse așezări omenești de agricultori și crescători de animale care practicau o agricultură bazată pe sistemul moinelor, care, de altfel, s-a păstrat, în acest spațiu, până la începutul Epocii Moderne, ca o caracteristică ce definește sistemul agricol practicat în spațiul românesc. Adică, deștelenirea, apoi, cultivarea până la epuizare și, ulterior, abandonarea și necultivarea respectivului teren până la o viitoare deștelenire.

Erau utilizate secera cu corn, plugul de mână, săpăliga, toporul, alături de arc și de alte unelte și arme confecționate din piatră șlefuită, os, lemn. Totodată, ceramica cunoaște un progres remarcabil, de nivel european, încununat de realizările Culturii Cucuteni. Apar și se dezvoltă manifestări timpurii de creații artistico-religioase, temple, statuete zoomorfe, antropomorfe de lut și marmură, iar spre sfârșitul neoliticului, au fost înregistrate primele podoabe, unelte și arme din aur, argint și aramă.

Năvălirile succesive ale triburilor indo-europene au accelerat trecerea la epoca bronzului și în spațiul românesc, asemeni restului continentului.

Totodată, s-au pus bazele etnogenezei actualelor națiuni europene (latine, germane, slave), inclusiv prin așezarea marelui grup al triburilor trace între Dunărea Mijlocie, litoralul Mării Baltice, râul Bug, litoralul Mării Negre, Munții Macedoniei și litoralul Mării Adriatice, unde se învecina cu triburile înrudite ale illirilor.

Tracii, iscusiți crescători de animale și făuritori de arme și unelte de bronz, au determinat constituirea unui sistem agricol mixt de mare duranță în timp, bazat pe coexistența păstoritului cu cultivarea: cerealelor, legumelor, plantelor tehnice, viței de vie, apiculturii și prelucrarea lemnului, care, de asemenea, a caracterizat agricultura românească până în Epoca Modernă.

Sub imperiul deselor atacuri declanșate împotriva teritoriilor locuite de ei, triburile trace au recurs, ca o soluție de supraviețuire, la retragerea în regiunile înalte și dens împădurite de deal și munte, unde au continuat practicarea păstoritului și a unei agriculturi montane și submontane, pe terasele și pantele prielnice, expuse la soare.

Este important de evidențiat că, atât în timpul ocupației romane cât și după retragerea sau prăbușirea administrației romane din spațiul Romanității Orientale, populația autohtonă - traco-daco-geto-romană și, apoi, românii - a continuat, în ciuda atacurilor triburilor migratoare (sec. III-XIII), în paralel cu procesul fundamental al etnogenezei poporului român, practicarea sistemului agricol mixt pastoral-cerealier în sanctuarele lor din zonele muntoase și împădurite.

Cercetările de specialitate au evidențiat, în acest sens, existența unor sole cultivate cu grâu, mei, orz, ovăz la înălțimi de peste 1200-1300 m, peste media contemporană europeană.

Au fost, de asemenea, înregistrate progrese notabile, mai ales în timpul ocupației romane, în ceea ce privește uneltele și metodele utilizate: unelte de bronz și, apoi, de fier (seceri, săpăligi, plugul cu coroană, boroana), tehnica asolamentului bienal, rase superioare de animale, soiuri mai eficiente de cereale, legume și fructe.

Dar, pentru români, realitatea care a străbătut veacurile, până în epoca modernă, în ceea ce privește agricultura și proprietatea agricolă, a fost obștea, ca o instituție complexă cu atribuții sociale, economice și administrativ-politice vitale în supraviețuirea și conservarea unității, latinității și continuității poporului român, în pofida dificultăților determinate de năvălirile și ocupațiile străine exercitate asupra spațiului românesc.

În plus, obștea, atât cea gentilico-patriarhală cât și cea țărănească, a asigurat, prin practicile și instituțiile cutumiare, evoluția tehnicilor și a metodelor agricole și, mai ales, a regimului proprietății pământului.

Într-unul obștilor s-au înregistrat specializări și diferențieri economice și sociale între familiile componente, care au generat trecerea de la proprietatea și utilizarea comună a pământului, specifică gentilicului patriarhal, la utilizarea, prin tragere la sorți a loturilor de arător și fânaș, de către familiile din obște, loturi schimbate, însă, anual, practică curentă în timpul ocupației romane și a epocii migrațiilor, pentru a se ajunge, în timp, la adjudecarea ereditară a acestor loturi de către familii și la ieșirea din indiviziunea obștilor, în epoca medievală a acestor proprietăți familiale. Totuși, și în Evul Mediu s-a menținut dreptul de preempțiune al obștei pentru aceste proprietăți familiale în cazul stingerii familiilor respective, și cu păstrarea proprietății devălmașe a obștilor asupra pădurilor, pășunilor și apelor.

Trebuie notat faptul că obștea devălmașă și-a menținut permanent puternice legături de rudenie între familiile componente, ca o moștenire, peste timp, a obștii gentilice.

Pentru acest motiv, obștea sătească a supraviețuit, în interiorul spațiului românesc, până în epoca modernă, în timp ce, în alte părți ale Europei structurile obștești s-au diluat și au dispărut, sub presiunea rânduielilor feudale.

Dimpotrivă, comunitățile românești, atât la nord cât și la sud de Dunăre, au cunoscut, în cursul Evului Mediu, în paralel cu structurarea instituțiilor specifice statului feudal, respectiv raporturile suzeran-vasal, constituirea domeniilor feudale condiționate de loialitate și serviciu militar în beneficiul monarhului, menținerea în proporții însemnate a obștilor devălmașe sătești, atât libere cât și aservite.

Doar că, urmare a frecventelor atacuri și ocupații străine împotriva pământurilor românești, nu s-a putut finaliza procesul de coagulare național-statală al tuturor românilor, sincron cu întreprinderile similare din vestul Europei (Anglia, Franța, Spania).

În consecință, ocuparea unor provincii istorice românești (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina, Basarabia, Dobrogea) și constituirea a două state românești de sine stătătoare viabile, în secolul XIV - Muntenia și Moldova (Țara Românească a Cavarnei, Dobrogea, a fost, după 1415, ocupată de Imperiul Otoman) - au generat transferul serios al energiilor și potențialului românesc de la acumulările din domeniul tehnico-științific și cultural, care în occidentul european au accelerat în secolele XVI-XVIII progresul economic-social-politic, la imperatiivele supraviețuirii naționale și statale (războiul antiotoman, sec. XIV-XVII). Iar, ulterior, a fost inițiat marele proiect emancipator și unificator național-statal (sec. XVIII-XX), menit să recupereze întârzierea înscrierii națiunii române în modernitatea europeană, la adăpostul cupolei protectoare a unui stat român național unitar și suveran, care să recupereze, totodată, provinciile istorice aflate sub ocupații străine.

Urmare a acestor întârzieri în plan economic-social și cultural, ritmurile de progres și dezvoltare, în ceea ce privește agricultura, înregistrate în spațiul românesc, au fost lente și inegale, spre deosebire de vestul Europei, de la Elba, unde, în secolele XV-XVI s-a realizat eliberarea juridică, fără pământ, a șerbilor, care au devenit, proletari agricoli sau fermieri specializați deschizând, astfel, drumul agriculturii capitaliste de piață, în secolele XVI-XVIII. În spațiul românesc, însă, la fel ca în centrul și răsăritul Europei, de la est de Elba, s-a preferat soluția legării de glie a țărănimii dependente, supusă unor servituți crescânde în muncă, bani și produse în favoarea nobilimii (boierimii) pentru loturile de pământ primite în folosință ereditară și exploatată extensiv și abuziv, dar ineficient, în vederea acoperirii necesităților piețelor internă și, mai ales, externă.

În consecință, în Occident munca mai eficientă a fermierilor specializați și a salariaților agricoli, adăugată importantelor progrese tehnico-științifice (semințe superioare, animale de rasă, îngrășăminte, asolament trienal și de patru ani, unelte moderne) au determinat dezvoltarea și generalizarea producției capitaliste, pentru

piață, triumful Revoluției Tehnico-Științifice, al Enciclopedismului și Iluminismului, în plan cultural-școlar și inițierea prin reforme și revoluții a democratizării constituțional-politice a națiunilor occidentale, adică generalizarea Epocii Moderne (sec. XVIII-1848).

În schimb, în centrul și răsăritul Europei, inclusiv în spațiul românesc, nobilimea (boierimea), abuzând de privilegiile sale politice, deja consolidate în secolele XVI-XVII, a preferat soluția extensivă și ineficientă economic a exploatării proprietății agricole prin utilizarea muncii gratuite a țăranimii aservite în vederea realizării de producții pentru piață.

Drept rezultat, producțiile au înregistrat progrese limitate întrucât nobilimea nu era interesată în investiții de modernizare a agriculturii, iar țăranimea aservită nu posedă resurse bănești pentru așa ceva.

De aceea, munca salariată și ferma specializată, bază a dezvoltării și modernizării agriculturii capitaliste, s-au înregistrat doar sporadic și nesemnificativ, sporind ca ponderea în zonă abia după 1800-1830.

În plus, arendarea marilor proprietăți, mai ales în Muntenia și Moldova, a fost utilizată în scopuri oportuniste speculative, sporind doar exploatarea abuzivă a țăranimii și nu a dus la acumulări de capital utilizate în vederea modernizării bazei tehnice a marilor proprietăți.

Drept rezultat, s-au produs numeroase tensiuni și violențe sociale provocate de țăranii aserviți (iobagi, clăcași) care au determinat multe familii țăărănești să recurgă la fuga de pe moșii, la refugierea în alte state, provocând dezorganizarea vieții economice și compromiterea fiscalității, baza trăinicieii marilor proiecte administrativ-militare ale tuturor statelor.

În consecință, autoritățile habsburgice și domniile munteni și moldoveni au recurs la inițierea unor reforme administrativ-politice prin care se urmărea eficientizarea sistemului politic medieval, creșterea prosperității economice și asigurarea securității fiscale.

Reglementările imperiale habsburgice din 1767, 1780, 1785, 1819, 1835 au urmărit tocmai aceste obiective, limitând abuzurile nobilimii împotriva iobagilor, dar păstrând pe fond obligațiile extraeconomice ale ultimilor. Rezolvarea chestiunii emancipării juridice a iobagilor a fost în consecință amânată după 1848.

Similar, în 1746 și 1749, în Muntenia și Moldova țăranii aserviți (rumânii și vecinii) au fost emancipați formal de legarea de glie, dar cu răscumpărarea în bani și dijmă în zile anuale de clacă pentru loturile de pământ primite spre folosința ereditară de la boieri.

Deveniți clăcași, țăranii aserviți au devenit obiectul unor permanente amplificate servituți pentru lotul primit spre lucru, mai ales în ceea ce privește zilele de clacă sporite ca număr prin aplicarea abuzivă a normelor de lucru (nartul).

Reglementările domnești ulterioare, precum și Regulamentul organic, aplicat în ambele Principate între 1831-1849, au menținut aceste servituți la cote excesive, fără a

se obține din partea clăcașilor (nemotivați și chiar ostili sistemului) nivelul de eficiență solicitat de o reală modernizare capitalistă a agriculturii.

Excesul de zile de clacă determina, în plus, neglijarea propriilor loturi ale clăcașilor, contribuind la sărăcirea lor.

Similar, Epoca Tanzinatului nu a putut produce, în Dobrogea, modificări de fond în ceea ce privește progresul agriculturii, întrucât a menținut neschimbate bazele raporturilor de proprietate, preferând doar naționalizarea fiscalității.

Erau compromise în acest fel atât dezvoltarea generală a agriculturii cât și însănătoșirea fiscalității.

În consecință, soluționarea deplină a crizei agricole românești, cum era denumită în epocă situația explozivă a raporturilor mari proprietari/țărani aserviți, a fost amânată după 1848.